

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ІГНАТЕНКО Дарина Євгенівна

УДК 81'373.7:[811.111/.112.2/.161.1/.161.2]

ДИСЕРТАЦІЯ
ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ
ДІЇ ТА СТАНУ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ,
РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Д.Є. Ігнатенко

*Дисертація є ідентичною
іншим примірникам дисертації*
Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради КД 1 051.14
к.ф.н. _____ О. О. Залужна

Науковий керівник:

Сенів Михайло Григорович,

доктор філологічних наук, професор

Вінниця – 2018

АНОТАЦІЯ

Ігнатенко Д.Є. Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності дії та стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2018.

Дисертацію присвячено зіставному вивченню фразеологізмів, що позначають інтенсивність дії та стану в різноструктурних мовах: германських (англійська, німецька) та слов'янських (українська, російська). Специфіка категорії інтенсивності виявляється у її тісній взаємодії та залежності від таких категорій, як кількість, якість, градуальність, експресивність, емотивність, образність, оцінка. В семантичній категорії інтенсивності слід розрізняти її онтологічну складову, яка існує як екстралінгвістичне поняття для характеристики об'єктивної кількісної визначеності, та власне мовну (тобто внутрішньолінгвістичну) складову, що існує в мовній свідомості людини у вигляді певної градаційної шкали, на якій є точка відліку (норма / еталон) – інтенсифіковані дія або стан (верхня критична точка) – деінтенсифіковані дія або стан (нижня критична точка). У роботі інтенсивність визначається як певний ступінь вияву властивостей дій та станів, кількісна зміна яких відбувається у межах певної якості з відхиленням від норми (точки відліку) у бік їх збільшення або зменшення. Встановлено, що більшість досліджуваних одиниць (98%) становлять фразеологізми, що позначають посилений вияв інтенсивної дії і стану. Така кількісна перевага фразеологічної фіксації інтенсифікованих станів і дій над деінтенсифікованими пояснюється, зокрема, психо-емоційними причинами, пов'язаними з особливостями людської свідомості, яка більше фіксує саме посилені вияви дій, станів, ознак, що викликають у людини сильніші емоції.

Для виокремлення фразеологізмів, що позначають інтенсивність дії слугують такі загальні ознаки як агентивність, активність та динамічність, а для

фразеологізмів, що позначають інтенсивність стану – неагентивність, пасивність та статичність. Ці диференційні ознаки, що використовуються для таксономії предикатної лексики, були перенесені на аналізований у роботі фразеологічний матеріал, оскільки фразеологізми є засобами вторинної номінації і в функціонально-граматичному плані співвідносяться з певними частинами мови (іменниками, прикметниками, дієсловами) та виконують певні синтаксичні функції. Семантика досліджуваних фразеологічних одиниць корелює з семантикою співвідносних предикатів (дієслів та інших носіїв предикатного значення) як основних виразників значень дії та стану під час первинної номінації.

Шляхом комплексного зіставного структурно-семантичного аналізу було встановлено набір фразеосемантичних груп і підгруп фразеологічних одиниць, які позначають інтенсивність дії і стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах. Серед фразеологізмів із семантикою інтенсивності дії виділено 6 фразеосемантичних груп, що позначають інтенсивність: 1) інтелектуальної і перцептивної діяльності; 2) фізичної дії; 3) виконання трудової (соціальної та ін.) діяльності; 4) мовлення та звучання; 5) фізіологічної діяльності; 6) руху. Фразеологізми з семантикою інтенсивності стану розподілено на 4 фразеосемантичні групи, що позначають інтенсивність: 1) позитивного психо-емоційного стану; 2) негативного психо-емоційного стану; 3) фізіологічного стану; 4) перебігу (вияву) природних явищ.

У роботі запропоновано двоетапний семантичний аналіз: 1) аналіз словникового тлумачення фразеологізму; 2) аналіз формальної структури фразеологічної одиниці. На першому етапі для виявлення у фразеологізмі семи інтенсивності дії та стану використовується методика аналізу словникових дефініцій і метод компонентного аналізу, завдяки яким виокремлюються компоненти-інтенсифікатори – слова-маркери, що сигналізують про високий (крайній) ступінь дії чи стану. На другому етапі аналізу встановлюється набір формальних експліцитних (словотвірних, лексико-граматичних, синтаксичних) засобів вираження інтенсивності дії або стану. Такий розгляд фразеологізмів дозволив виявити механізми системної та комплексної взаємодії різнорівневих

мовних засобів, що беруть безпосередню участь у формуванні інтенсивності дії та стану. В аналізованих фразеологізмах інтенсивність може виражатися експліцитно (різними мовними засобами у формальній структурі фразеологізмів) або імпліцитно (закодована у словникових тлумаченнях фразеологізмів, їхній внутрішній формі тощо).

Імпліцитний спосіб вираження інтенсивності в аналізованих фразеологічних одиницях представлений: а) прислівниками з інтенсифікованим значенням («інтенсифікаторами») (найчастотніші у зіставлюваних мовах такі: англ. – *very, extremely, greatly*; нім. – *sehr, heftig, äußerst*; рос. – *очень, сильно*; укр. – *дуже, сильно*); б) компонентами з прихованою семантикою інтенсивності («інтенсивами»), що виділяється шляхом додаткової лексикографічної дефініції складового компонента у тлумаченні фразеологізму; в) внутрішньою формою фразеологізму.

Експліцитне вираження інтенсивності дії та стану репрезентується у структурі фразеологічних одиниць такими мовними засобами: а) словотвірними (префікси, напівпрефікси); б) лексико-граматичними (прикметники у функції атрибута, слова-антоніми, рефлексивні дієслова, дієслова деструкції, прийменниково-іменникові групи, займенники, частки з підсилювальним значенням); в) синтаксичні (порівняльні звороти, лексичний повтор). Встановлено, що експліцитні засоби інтенсивності виокремлюються у 44% вибірки, що засвідчує всеохопний характер категорії інтенсивності і вияв її на усіх мовних рівнях (морфологічному, лексичному, синтаксичному, стилістичному та ін.).

Для опису семантики фразеологізмів, що позначають інтенсивність дії та стану використано метод моделювання їхньої семантичної структури, спрямований на виявлення смислових зв'язків між учасниками фразеологічної ситуації. Для цього було створено типові формули тлумачення, до яких залучалися такі семантичні компоненти (учасники фразеологічної ситуації), як: суб'єкт дії або стану (X), об'єкт дії або стану (Y), стан суб'єкта / об'єкта (Cond.), який за своїм характером може бути психо-емоційним (негативним (Cond_{neg}) або позитивним (Cond_{pos})), фізіологічним (Cond_{phys}), дія суб'єкта / об'єкта (V), місце

знаходження суб'єкта / об'єкта (Loc.), обставини, у яких перебуває суб'єкт (Circ.), події, явища, ситуації (P). Формула тлумачення відображає певну типову позамовну ситуацію, якій у мові можуть відповідати численні конкретні фразеологічні одиниці.

Проведений у роботі аналіз метафоричних моделей фразеологізмів, які було створено для експлікації їхньої внутрішньої форми, дозволив виокремити універсальні та специфічні образи, що сприяють формуванню семантики інтенсивності дії та стану. Універсальністю, зокрема, відзначається осмислення інтенсивного виконання певної дії або перебування людини у певному стані через її результат для суб'єкта, який завжди є негативним і призводить до руйнування, пошкодження чого-небудь, порушення його нормального функціонування. Формальними виразниками такого впливу виступають дієслова деструкції, які часто поєднуються зі словотворчими елементами (префіксами), що вказують на всеохопність такої дії та стану.

Ключові слова: фразеологізм, експліцитна фразеологічна інтенсивність, імпліцитна фразеологічна інтенсивність, внутрішня форма, образність, формула тлумачення, метафорична модель.

SUMMARY

Ihnatenko D.Ye. Phraseological Units Indicating the Intensity of Action and State in English, German, Russian and Ukrainian. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Specialty 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – Vasyl' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2018.

The thesis is devoted to the comparative study of phraseological units indicating the action and state intensity in languages with different structures: Germanic (English, German) and Slavic (Ukrainian, Russian). The specificity of the category of intensity is manifested in its close interaction and dependence on such categories as quantity, quality, graduality, expressiveness, emotionality, imagery, assessment. In the semantic category of intensity, it is necessary to distinguish between its ontological component which exists as an extra-linguistic concept for the characterization of objective quantitative certainty, and the actual linguistic (i.e. intra-linguistic) component that exists in the linguistic consciousness of a person in the form of a certain grading scale which has a reference point (norm / standard) – intensified action or state (upper critical point) – de-intensified action or state (lower critical point).

In the paper, intensity is defined as a certain degree of the actions and states properties expression, the quantitative change of which occurs within a certain quality with a deviation from the norm (reference point) in the direction of their increase or decrease. It is established that the majority of the units under study (98%) are phraseological units which denote a reinforced manifestation of the intensive action and state. Such quantitative predominance of the phraseological fixation of intensified states and actions over the de-intensified is explained, in particular, by psycho-emotional causes connected with the peculiarities of human consciousness, which more closely captures the reinforced manifestations of actions, states, and signs that cause a person to have stronger emotions.

To distinguish phraseological units which denote the action intensity the following general characteristics are involved: agency, activity, and dynamism; for

phraseological units which denote the state intensity those are nonagency, passivity, and static. These differential features, which are used for the taxonomy of the predicate vocabulary, are transferred onto the phraseological material analysed in the paper, because the phraseological units are means of secondary nomination and in functional-grammatical terms they correlate with certain parts of the speech (nouns, adjectives, verbs) and perform certain syntactic functions. The semantics of phraseological units under analysis correlates with the semantics of the correlative predicates (verbs and predicatives) as the main transmitters of the action and state semantics during the initial nomination.

A set of phrase-semantic groups and subgroups of phraseological units which indicate the action and state intensity in the English, German, Russian and Ukrainian languages was identified through the comprehensive comparative structural-semantic analysis. Among the phraseological units with semantics of the action intensity 6 phrase-semantic groups indicating the intensity are distinguished: 1) intellectual activity; 2) physical actions; 3) activities (social, labor); 4) speech actions and sounds; 5) physiological actions; 6) motion. Phraseological units with the semantics of the state intensity are divided into 4 phrase-semantic groups indicating the intensity: 1) positive psycho-emotional state; 2) negative psycho-emotional state; 3) physiological state; 4) the course (manifestation) of natural phenomena.

The paper proposes two-stage semantic analysis: 1) the analysis of the dictionary definition of phraseological unit; 2) the analysis of the formal structure of the phraseological unit. At the first stage, in order to identify the seme of the action and state intensity in the phraseological unit, the methodology of analysing the dictionary definitions and the component analysis method are used, on the basis of which components-intensifiers are distinguished, i.e. word-markers that signal at the high (extreme) degree of an action or a state. At the second stage of the analysis, a set of formal explicit (word-building, lexical-grammatical, syntactic) means of expressing the action and state intensity is established. This consideration of phraseological units allows to reveal the mechanisms of systemic and complex interaction of multilevel linguistic means which take direct part in the formation of the action and state intensity.

In phraseological units under analysis, intensity can be expressed explicitly (by different linguistic means in the formal structure of the phraseological units) or implicitly (encoded in dictionary definitions of the phraseological units, their internal form, etc.).

The implicit way of expressing the intensity in the analysed phraseological units is represented by: a) adverbs with the intensifying meaning (“intensifiers”) (the most frequent in the comparable languages are: Eng. *very, extremely, greatly*; Ger. *sehr, heftig, äußerst*; Rus. *очень, сильно*; Ukr. *дуже, сильно*); b) components with hidden semantics of intensity (“intensives”), distinguished through additional lexicographic definition of the component part in the interpretation of the phraseological unit; c) the internal form of the phraseological unit.

The explicit expression of the action and state intensity is represented in the structure of the phraseological units by the following linguistic means: a) word-building (prefixes, semi-prefixes); b) lexical-grammatical (adjectives in the attributive function, words-antonyms, reflexive verbs, verbs of destruction, prepositional-noun sets, pronouns, particles with the intensifying meaning); c) syntactic (comparative constructions, lexical repetition).

To represent the semantics of the phraseological units, which denote the action and state intensity, the method of their semantic structure modelling is used, aimed at identifying the meaningful connections between the participants in the phraseological situation. For this purpose, standard formulas of interpretation are created, which include the following semantic components (the participants of the phraseological situation): the subject of the action or state (X), the object of the action or state (Y), the state of the subject / object (Cond.), which in its nature can be psycho-emotional (negative (Cond_{neg}) or positive (Cond_{pos})), physiological (Cond_{phys}), the action of the subject / object (V), and the location (Loc.) of the subject / object. The formula of interpretation reflects a certain standard extralingual situation, which can correspond to numerous specific phraseological units in the language.

The analysis of phraseological units metaphorical models, which was carried out for the explication of their internal form, allowed to single out universal and specific images which help interpret the formation of the action and state intensity semantics.

The understanding of an action performance intensity or a person's state because of its affect on the subject, which is always negative and leads to destruction, damage, violation of its normal functioning, is of universal character. Formal expressions of such influence are verbs of destruction, which are often combined with word-building elements (prefixes), which indicate the all-embracing character of such action and state.

Key words: phraseological unit, explicit phraseological intensity, implicit phraseological intensity, internal form, imagery, interpretation formula, metaphorical model.

Список публікацій здобувача

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Ігнатенко Д.Є. Фразеологізми на позначення інтенсивності дії в англійській та українській мовах // *Studia Germanica et Romanica* : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання : науковий журнал / голов. ред. В. Д. Каліущенко. Донецьк : ДонНУ, 2013. Т. 10, № 2 (29). С. 57–68.

2. Ігнатенко Д.Є. Вираження негативної оцінки у фразеологічних одиницях з власними іменами в англійській та українській мовах // *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* : науковий журнал / голов. ред. П. Ю. Саух. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. Вип. 4 (70). С. 314–317.

3. Игнатенко Д.Е. Семантические особенности фразеологизмов, обозначающих интенсивность состояния в английском и украинском языках // *Культура народов Причерноморья* : научный журнал / глав. ред. Ю. А. Катунин. Симферополь : Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, 2013. № 258. С. 179–183.

4. Ігнатенко Д.Є. Фразеологізми на позначення інтенсивного виконання трудової діяльності в германських та слов'янських мовах // *Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 129. С. 321–327.

5. Ігнатенко Д.Є. Средства выражения интенсивности действия и состояния во фразеологизмах английского, немецкого, русского и украинского языков // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. Одеса : МГУ, 2014. Т. 2. № 8. С. 173–176.

6. Ігнатенко Д.Є. Образна основа фразеологізмів зі значенням інтенсивної фізіологічної дії та стану в германських та слов'янських мовах // *Нова філологія*. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. № 63. С. 139–145.

7. Ігнатенко Д.Є. Категорія інтенсивності у фразеології // *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах* : зб. наук. праць / М. Г. Сенів (голов. ред.). Вінниця : ДонНУ, 2015. Вип. 30. С. 5–17.

8. Ігнатенко Д.Є. Інтенсивність вияву позитивних емоцій у фразеологізмах англійської, німецької, російської та української мов // Типологія мовних значень у діячорнічному та зіставному аспектах : зб. наук. праць / М. Г. Сенів (голов. ред.). Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. Вип. 33-34. С. 35–48.

Статті в наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

9. Ігнатенко Д.Є. Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності в германських і слов'янських мовах // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. Одеса : МГУ, 2016. Т. 2. Вип. 24. С. 86–90. ISSN 2409-1154

Статті, що не входять до наукових фахових видань України

10. Ігнатенко Д.Є. Метафоричні моделі фразеологізмів на позначення інтенсивності руху в англійській, німецькій, російській та українській мовах // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки (мовознавство). Дрогобич, 2014. С. 141–151.

Наукові праці апробаційного характеру

11. Ігнатенко Д.Є. Структурно-семантичні особливості фразеологізмів на позначення різної міри ознак в англійській, німецькій та російській мовах // Матеріали XI Міжвузівської конференції молодих учених «Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських та германських мов і літератур» (29–30 січня 2013 року) / Ред. колегія В. Д. Каліущенко (відп. ред.), М. Г. Сенів, Т. О. Поденєжна. Донецьк : ДонНУ, 2013. С. 56–59.

12. Ігнатенко Д.Є. Фразеологізми со значением интенсивного эмоционального состояния в германских и славянских языках [Электронный ресурс] // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Філологічні читання» (27–29 листопада 2013 г.) / Оренбургський державний університет. Електрон. журн. Оренбург, 2013. С. 51–60. 1 електрон. опт. диск (CD-R).

13. Ignatenko D. Phraseologische Einheiten der Intensivierung in germanischen und slawischen Sprachen // Diachronie. Linguistische Typologie. Kontrastive Linguistik : Empirische Untersuchungen zu germanischen, romanischen und slawischen Sprachen / Larisa Jagupova, Volodymyr Kaliuščenko (Hrsg.). Donezk : Nationale Universität Donezk, 2013. S. 25–27.

14. Игнатенко Д.Е. Метафорические модели фразеологизмов со значением интенсивности действия, состояния, процесса в германских и славянских языках (Metaphorical Models of the Phraseological Units which mean Intensity of Action, State, Process in Germanic and Slavic Languages) // Proceedings of the 1st International conference on European Conference on Languages, Literature and Linguistics. «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna, 2014. P. 376–382.

15. Игнатенко Д.Є. Фразеологизмы со значением интенсивного речевого действия в германских и славянских языках // Матеріали Українсько-російської школи-конференції молодих учених «Сучасні дослідження мови та літератури» (26–29 березня 2014 року) / Ред. колегія В. Д. Каліущенко (відп. ред.), О. В. Клименко, Ш. Р. Басиров, О. В. Материнська, Л. М. Ягупова, О. С. Ананченко. Донецьк : ДонНУ, 2014. С. 109–111.

16. Игнатенко Д.Е. Метафорические модели фразеологизмов со значением интенсивности действия в германских и славянских языках // Семантика и прагматика языковых единиц : тезисы докл. Междунар. науч. конф., Минск, 11–12 мая 2015 г. / редкол. : А. М. Горлатов (отв. ред.) [и др.]. Минск : МГЛУ, 2015. С. 161–162.

17. Игнатенко Д.Є. Семантичні особливості фразеологізмів зі значенням інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності в англійській, німецькій, російській та українській мовах // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Структура і семантика різнорівневих одиниць у слов'янських, романських та германських мовах» (15 грудня 2016 р.) / Ред. колегія: М. Г. Сенів (відп. ред.), М. Я. Оленяк, О. В. Білецька, О. О. Залужна, Д. Є. Ігнатенко. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2016. С. 41–46.

18. Ігнатенко Д.Є. Принципи семантичної організації фразеологізмів, що позначають інтенсивність негативного психо-емоційного стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах // Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса за 2015–2016 рр. Секція «Порівняльно-історичне мовознавство». Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. С. 7–8.

19. Ігнатенко Д.Є. Семантична організація фразеологізмів, що характеризують інтенсивну мовленнєву діяльність в англійській, німецькій, російській та українській мовах // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методики викладання іноземних мов» (18 грудня 2017 р.) / Ред. колегія: М. Г. Сенів (відп. ред.), М. Я. Оленяк, О. В. Білецька, О. О. Залужна, Д. Є. Ігнатенко. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. С. 41–48.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ ТА УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	20
ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ДІЇ І СТАНУ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	33
1.1 Основні етапи становлення та розвитку зіставного і типологічного вивчення фразеології	33
1.2 Особливості та принципи виділення категорії інтенсивності в лінгвістиці	39
1.3 Співвідношення категорії інтенсивності з іншими суміжними категоріями та особливості вияву їх у фразеологізмах.....	47
1.3.1 Інтенсивність та кількість, якість, міра	48
1.3.2 Інтенсивність і градуальність	51
1.3.3 Інтенсивність і категорії оцінки, емотивності, образності	53
1.3.4 Інтенсивність та експресивність	56
1.4 Категорії дії і стану у фразеології. Особливості виокремлення й розмежування їх у лінгвістиці	60
1.4.1 Філософське трактування категорій дії та стану. Принципи й особливості виділення	61
1.4.2 Предикати дії та стану в лінгвістиці.....	64
Висновки до розділу 1	69
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИКА ЗІСТАВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ДІЇ ТА СТАНУ	72
2.1 Принципи виокремлення фразеологічних одиниць (ФО) на позначення інтенсивності дії і стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах	72
2.2 Процедура аналізу ФО на позначення інтенсивності дії і стану	79

2.3 Методика опису семантики ФО на позначення інтенсивності дії і стану	88
Висновки до розділу 2.....	91
РОЗДІЛ 3 СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ДІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	95
3.1 Фразеологічні одиниці (ФО) на позначення інтенсивності інтелектуальної і перцептивної діяльності	95
3.1.1 ФО з формулою тлумачення (ФТ) «X (істота) дуже напружено дивиться / спостерігає за Y (істотою / неістотою)»	96
3.1.2 ФО з ФТ «X (істота) дуже напружено слухає Y (істоту / неістоту) / прислухається до навколишнього середовища».....	100
3.1.3 ФО з ФТ «X (істота) дуже напружено роздумує над чимось / думає про Y (істоту / неістоту) або P (подію, ситуацію)»	103
3.1.4 ФО з ФТ «X (істота) дуже сильно хоче виконати певну дію V (їсти, пити, працювати, битися та ін.)»	104
3.2 ФО на позначення інтенсивності фізичної дії	107
3.2.1 ФО з ФТ «X (істота) дуже сильно (нещадно) б'є / ударяє Y (істоту) до негативного для Y результату (появи синців, травм, ушкоджень і т.ін.)»	107
3.2.2 ФО з ФТ «X (істота / неістота) нещадно / жорстоко вбиває або повністю руйнує / знищує Y (істоту / неістоту)»	112
3.3 ФО на позначення інтенсивного виконання трудової (соціальної та ін.) діяльності	114
3.3.1 ФО з ФТ «X (істота) дуже інтенсивно (важко, багато) виконує певні дії (фізичну працю) з позитивним (висока якість виконаної роботи) або негативним (втома, хвороба) для себе результатом».....	115
3.3.2 ФО з ФТ «X (істота) дуже багато працює (виконує певні дії) для досягнення / здійснення чого-небудь»	124
3.3.3 ФО з ФТ «X (істота) без жодних зусиль (дуже повільно /	

легко) виконує фізичну працю / зовсім нічого не робить (для здійснення чого-небудь)»	126
3.3.4 ФО з ФТ «Х (істота) дуже важко / інтенсивно починає виконувати фізичну працю»	128
3.3.5 ФО з ФТ «Х (істота) каузує Y (одну / декілька істот) дуже багато (важко, інтенсивно) працювати, що може призводити до виснаження»	129
3.3.6 ФО з ФТ «Х (істота) дуже інтенсивно / із запалом танцює» .	130
3.4 ФО на позначення інтенсивності руху	131
3.4.1 ФО з ФТ «Х (істота), самостійно або за допомогою транспортного засобу, рухається / переміщується з дуже великою швидкістю, докладаючи великих зусиль, що може призводити до негативних наслідків (втоми, виснаження, руйнування транспортного засобу та ін.)»	132
3.4.2 ФО з ФТ «Х (істота) дуже повільно рухається / Р (події, явища) відбуваються дуже повільно»	142
3.4.3 ФО з ФТ «Х (істота) дуже швидко втікає (рятується) з Loc. (певного місця) або від Circ. (певних обставин) / Cond. (певного стану)»	143
3.4.4 ФО з ФТ «Р (обставини, події, стани, дії, думки, новини) дуже швидко змінюються / відбуваються / розповсюджуються»	146
3.5 ФО на позначення інтенсивності мовлення та звучання	149
3.5.1 ФО з ФТ «Х (істота) дуже сильно (багато) критикує / ганьбить / лає та ін. Y (істоту / неістоту)»	150
3.5.2 ФО з ФТ «Х (істота) дуже сильно (багато) хвалить Y (істоту / неістоту)»	154
3.5.3 ФО з ФТ «Х (істота / неістота) дуже сильно (голосно, гучно) видає різні звуки»	155
3.5.4 ФО з ФТ «Х (істота) безперервно або дуже багато говорить».....	158
3.6 ФО на позначення інтенсивності фізіологічної діяльності	160

3.6.1 ФО з ФТ «Х (істота) дуже багато (жадібно) / мало їсть, п'є / та ін.»	160
3.6.2 ФО з ФТ «Фізіологічні процеси функціонування організму Х (істоти) мають дуже активний (бурхливий) вияв»	160
Висновки до розділу 3	163
РОЗДІЛ 4 СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ СТАНУ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	168
4.1 Загальна характеристика фразеологізмів на позначення інтенсивності психо-емоційного стану	168
4.2 ФО на позначення інтенсивності позитивного психо-емоційного стану	170
4.2.1 ФО з ФТ «Х (істота) перебуває в надзвичайно підвищеному стані Cond _{pos.} (радість, щастя, кохання та ін.)»	171
4.2.2 ФО з ФТ «Х (істота) починає перебувати в надзвичайно підвищеному стані Cond _{pos.} »	180
4.2.3 ФО з ФТ «Х (істота / неістота) певним чином каузує Y (істоту) перебувати в надзвичайно підвищеному стані Cond _{pos.} (радість, захоплення та ін.)»	181
4.3 ФО на позначення інтенсивності негативного психо-емоційного стану	182
4.3.1 ФО з ФТ «Х (істота) перебуває в надзвичайно підвищеному стані Cond _{neg.} (гнів, злість, страх, тривога та ін.)»	183
4.3.2 ФО з ФТ «Х (істота) починає перебувати в надзвичайно підвищеному стані Cond _{neg.} (гнів, печаль, роздратованість та ін.)»	191
4.3.3 ФО з ФТ «Х (істота / неістота) певним чином каузує Y (істоту) перебувати в надзвичайно підвищеному стані Cond _{neg.} (страх, схвильованість, гнів та ін.)»	192
4.4 ФО на позначення інтенсивності фізіологічного стану	193
4.4.1 ФО з ФТ «Х (істота) дуже голодний / п'яний / втомлений /	

виснажений / хворий та ін.»	194
4.4.2 ФО з ФТ «Х (істота) дуже міцно спить / ледь дрімає».....	197
4.4.3 ФО з ФТ «Х (істота / неістота) каузує у Y (істоти) виникнення критичного стану Cond _{phys.} (втоми)»	199
4.5 ФО на позначення інтенсивного перебігу (вияву) природних явищ.....	200
Висновки до розділу 4	201
ВИСНОВКИ	204
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	207
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ	238
СПИСОК ТЕКСТОВИХ ДЖЕРЕЛ	241
ДОДАТКИ	244
ДОДАТОК А. Чисельність фразеосемантичних груп на позначення інтенсивності дії	245
ДОДАТОК Б. Чисельність фразеосемантичних груп на позначення інтенсивності стану	246
ДОДАТОК В. Чисельність фразеосемантичних підгруп на позначення інтенсивності дії	247
ДОДАТОК Г. Чисельність фразеосемантичних підгруп на позначення інтенсивності стану	250
ДОДАТОК Д. Продуктивність засобів вираження експліцитної інтенсивності у фразеологізмах англійської, німецької, російської та української мов	252
ДОДАТОК Е. Високочастотні позитивні емоції, що мають інтенсивне вираження у складі ФО на позначення психо-емоційного стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах	253
ДОДАТОК Ж. Високочастотні негативні емоції, що мають інтенсивне вираження у складі ФО на позначення психо-емоційного стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах	254
ДОДАТОК З. Частотність вживання фразеологізмів на позначення	

інтенсивної дії у художніх творах	255
ДОДАТОК И. Частотність вживання фразеологізмів на позначення інтенсивного стану у художніх творах	256
ДОДАТОК К. Продуктивність метафоричних типів, наявних у ФО на позначення інтенсивної дії та стану	257

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ ТА УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

I. Скорочення термінів

ВФ – внутрішня форма

ЕФІ – експліцитна фразеологічна інтенсивність

ІФІ – імпліцитна фразеологічна інтенсивність

ММ – метафорична модель

ТЗ – транспортний засіб

ФО – фразеологічна одиниця

ФСГ – фразеосемантична група

ФСПП – фразеосемантична підгрупа

ФТ – формула тлумачення

Circ. – обставини

Cond. – стан

Cond_{neg.} – негативний психо-емоційний стан

Cond_{pos.} – позитивний психо-емоційний стан

Cond_{phys.} – фізичний стан

Loc. – місце

P – подія / явище / ситуація

V – дія

X – істота / неістота

Y – істота / неістота

II. Скорочення назв мов

австрал. – австралійський варіант англійської мови

амер. – американський варіант англійської мови

англ. – англійська мова

ірланд. – ірландський варіант англійської мови

нім. – німецька мова

рос. – російська мова

укр. – українська мова

швейцар. – швейцарський варіант німецької мови

III. Інші скорочення

букв. – буквальний переклад

вульг. – вульгарне слово / ФО

груб. – грубе слово / ФО

діал. – діалектне слово / ФО

жарт. – жартівливе слово / ФО

застар. – застаріле слово / ФО

зневажл. – зневажливе слово / ФО

ірон. – іронічне слово / ФО

книжн. – книжне слово / ФО

лайл. – лайливе слово / ФО

напр. – наприклад

од. – одиниця

пор. – порівняйте

прост. – просторічне слово / ФО

розм. – розмовне слово / ФО

фам. – фамільярне слово / ФО

хто-н. – хто-небудь

що-н. – що-небудь

sb – хто-небудь

sb's – чийсь

sth – що-небудь

jmd – хто-небудь

jmdm – кому-небудь

jmdn – кого-небудь

etw. – щось

ВСТУП

Сучасне мовознавство характеризується антропоцентричним підходом до вивчення мовних явищ, пов'язаним, з одного боку, з подальшим розвитком структурної лінгвістики, моделюванням мовних одиниць, а з іншого, зі становленням таких напрямів, як когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, зіставна лінгвокультурологія.

Фразеологічні одиниці (далі ФО), які є яскравими репрезентантами взаємодії мови та культури, відіграють особливу роль у формуванні мовної картини світу, оскільки сама природа їхнього значення тісно пов'язана зі знаннями носія мови, його практичним досвідом, культурними та історичними традиціями народу. Фразеологія є найбільш емоційним, яскравим прошарком мовної системи, що залежить від менталітету певного народу, його мови, реалій, культури.

Пропоноване дослідження присвячене вивченню фразеологізмів, що позначають інтенсивність дії та стану в германських (англійській, німецькій) і слов'янських (російській, українській) мовах. Мовні одиниці на позначення інтенсивності дії та стану (зокрема, й фразеологізми) є одним з основних (базових) прошарків лексико-фразеологічної системи кожної мови. Вони характеризують існування, функціонування та взаємодію всього живого й неживого у світі, дають змогу виявити особливості вербалізації категорії інтенсивності у світосприйнятті представників різних мовних соціумів та виокремити таким чином її унікальні й універсальні риси.

Категорія інтенсивності розглядалася у лінгвістиці в тісному зв'язку з категоріями дії та стану. Останні дослідження виконані на матеріалі різних мов: англійської [155], російської [103; 104; 106; 121; 137; 145], французької [102], німецької [175], російської та угорської [196], російської та англійської [281] та ін. Дія та стан є основними поняттями у семантичних класифікаціях предикатів (див. праці [1; 50; 53; 54; 64; 107; 193; 220; 265; 350] та ін.).

Власне інтенсивність як лінгвістична категорія, пов'язана з кількісною характеристикою субстанцій, дій, процесів, станів, а також мовні засоби її

вираження були предметом розгляду в багатьох працях [14; 138; 205; 206; 244; 246; 288; 318 та ін.]. Зауважимо, що більшість цих досліджень обмежувалася вивченням категорії інтенсивності на рівні окремих експресивних слів та висловлювань, пошуком і встановленням засобів інтенсифікації тощо. Це можна пояснити, зокрема, специфікою ФО, які не стільки називають позначуване, скільки характеризують його, часто з певним ступенем інтенсифікації, посилюючи таким чином експресивність усього висловлення [239, с. 64].

У сфері фразеології інтенсивність досліджувалася на матеріалі окремих фразеотематичних груп, зокрема, в німецькій мові на матеріалі ФО, що позначають інтенсивність інтелектуальних здібностей людини [94], російській та англійській – на матеріалі процесуальних фразеологізмів зі значенням фізичної діяльності та фізичного стану [218], російській, англійській і татарській – на матеріалі ФО, що виражають стан людини [256] та ін.

Актуальність обраної теми дисертаційної роботи пов'язана з загальною тенденцією сучасної лінгвістики до антропоцентричного вивчення мовних явищ. Комплексний зіставний аналіз ФО на позначення інтенсивності дії та стану в різноструктурних мовах із залученням широкого емпіричного матеріалу (словникового і текстового) досі не був об'єктом спеціального системного вивчення, що зумовлює актуальність пропонованого дослідження. Залишаються недостатньо вивченими і механізми системної взаємодії засобів різних мовних рівнів, що беруть участь у створенні фразеологічної інтенсивності. До того ж лінгвальна природа ФО на позначення інтенсивності дії та стану на тлі їхнього органічного взаємозв'язку з онтологічним аспектом, глибинний зв'язок їх із культурою певного етносу дотепер не отримали належного формального й семантичного опису в зіставно-типологічному плані.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми факультету іноземних мов Донецького національного університету «Синхронні та діяхронні типологічні і зіставні дослідження лексики і словотвору у різносистемних мовах» (номер державної реєстрації 0113U001536). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Донецького національного

університету (протокол №1 від 25.01.2013 р.) та уточнена в новій редакції Вченою радою Донецького національного університету (протокол №5 від 29.05.2015 р.).

Метою дослідження є виявлення спільних і відмінних рис у ФО на позначення інтенсивності дії та стану в германських (англійській, німецькій) та слов'янських (російській, українській) мовах.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких **завдань**:

1) визначити корпус ФО зі значенням інтенсивної дії та стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах;

2) дослідити специфіку вираження категорії інтенсивності у складі фразеологізмів та виділити основні засоби її репрезентації у структурі досліджуваних одиниць;

3) встановити й описати семантичні групи та підгрупи фразеологізмів зі значенням інтенсивної дії та стану в зіставляваних мовах;

4) виокремити базові метафоричні моделі й образи, покладені в основу аналізованих ФО в англійській, німецькій, російській та українській мовах і встановити ступінь їхньої продуктивності;

5) виявити спільні й відмінні риси у формальній та семантичній організації досліджуваних ФО у зіставляваних мовах.

Об'єктом дослідження є фразеологізми, що позначають інтенсивність дії та стану в різноструктурних мовах.

Предметом дослідження є структурна й семантична організація цих мовних одиниць в англійській, німецькій, російській та українській мовах.

Матеріал дослідження становлять фразеологізми, що позначають інтенсивність дії та стану в германських (англійська, німецька) та слов'янських (російська, українська) мовах, вилучені шляхом суцільної вибірки з лексикографічних джерел (одно- та двомовних фразеологічних словників), а також із національних корпусів зіставляваних мов. Словникова вибірка доповнювалася вживаннями фразеологізмів у творах художньої літератури (текстовий матеріал становить 5818 сторінок). Загальний обсяг зібраного

матеріалу становить 2843 ФО, серед них в англійській мові – 728, німецькій – 687, російській – 634, українській – 794.

ФО розглядається як стійке сполучення двох і більше нарізно оформлених компонентів з повністю або частково переосмисленим значенням [24, с. 6]. У роботі підтримується вузьке розуміння фразеології, тому до зіставного аналізу не залучаються приказки, прислів'я, крилаті вислови, афоризми та ін.

Значеннєвий бік фразеологічної інтенсивності характеризується наявністю двох протилежних значень:

- **власне інтенсивності** (посилення, наростання ознаки), пор.: англ. *beat your brains out* 'дуже напружено думати над чимось тривалий час', нім. *Blut und Wasser schwitzen* 'надмірно напружуватися, працювати до знесилення', рос. *бежать во все лопатки* 'дуже швидко бігти', укр. *кров крижаніє у жилах* 'кому-небудь дуже страшно, моторошно, тривожно';

- **деінтенсифікації** (релаксації, послаблення ознаки), пор.: англ. *move at a snail's pace* 'дуже повільно рухатися'; нім. *kriechen wie eine Schnecke* 'дуже повільно рухатися'; рос. *идти нога за ногу* 'дуже повільно йти'; укр. *лізти як той слимак* 'дуже повільно рухатися'.

Інтенсивність в аналізованих ФО встановлюється на основі порівняння з нормою.

Серед досліджуваних одиниць переважають фразеологізми, які вказують на посилений вияв дії та стану (їх близько 98% у кожній мові). Саме такі ФО є в першу чергу об'єктом дослідження в роботі. Водночас для отримання повної та об'єктивної картини в дисертації розглядаються також ФО на позначення деінтенсифікації дії і стану.

Мета й завдання, визначені в роботі, а також специфіка об'єкта дослідження зумовили використання таких **методів і прийомів** лінгвістичного аналізу:

1) *зіставний метод*, що слугує для виявлення спільних і відмінних рис у структурі й семантиці досліджуваних ФО в англійській, німецькій, російській та українській мовах;

2) *метод моделювання семантичної структури ФО*, спрямований на виявлення смислових зв'язків між фразеологізмами, що дає змогу об'єднувати їх у певні семантичні групи, підгрупи та ряди;

3) *описовий метод*, який дозволяє систематизувати та комплексно представити отримані результати;

4) *компонентний аналіз*, що слугує для виділення сем у семантичній структурі фразеологізму;

5) *аналіз словникових дефініцій*, який використовується під час відбору емпіричного матеріалу, а також для встановлення інтегральних та диференційних сем у семантиці фразеологічної одиниці;

6) *прийом буквального перекладу ФО*, що використовується для встановлення їхньої внутрішньої форми;

7) *етимологічний аналіз*, який уможливорює встановлення й обґрунтування зв'язків між внутрішньою та зовнішньою формами фразеологізму;

8) *кількісний аналіз* використано для визначення чисельності семантичних груп і підгруп фразеологізмів, а також продуктивності метафоричних моделей і образів, покладених в їх основу в зіставлюваних мовах.

Практичне значення дисертаційної роботи виявляється у можливості використання отриманих результатів у зіставно-типологічних дослідженнях, присвячених фразеологічній семантиці, у курсах порівняльної лексикології (розділ «Фразеологія»), спецкурсах і спецсемінарах із зіставної фразеології (розділ «Семантичне моделювання фразеологічних одиниць»). Матеріали дослідження можуть бути використані і в лексикографічній практиці, зокрема під час укладання тематичного фразеологічного словника.

Основні результати проведеного дослідження внесено до лекційних курсів навчальних дисциплін спеціальності 035 Філологія «Зіставна лексикологія», «Основи теорії мовної комунікації» (ступінь освіти «Бакалавр»), що викладаються на факультеті іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що його результати поглиблюють теоретичну базу зіставно-типологічного вивчення фразеології та дослідження мовних засобів вираження категорії інтенсивності у різноструктурних мовах. Розроблені в процесі дослідження принципи аналізу ФО зі значенням інтенсивності дії та стану можуть бути використані під час розгляду інших фразеосемантичних груп ФО в різних мовах.

Особистий внесок дисертанта полягає у визначенні основних засобів репрезентації категорії інтенсивності у фразеології на позначення інтенсивності дії і стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах; виявленні універсальних та унікальних (специфічних) метафоричних моделей, за якими формується фразеологічна інтенсивність, і встановленні ступеня їхньої продуктивності у зіставляваних мовах. Усі результати роботи отримано самостійно, публікації виконано одноосібно.

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше комплексному зіставному структурно-семантичному аналізу підлягають фразеологізми, які позначають інтенсивність дії та стану в різноструктурних мовах: германських (англійська, німецька) та слов'янських (українська, російська). Уперше фразеологічну інтенсивність у порівнюваних мовах змодельовано й описано за допомогою типових формул тлумачення, що дало змогу виявити набір фразеосемантичних груп і підгруп на позначення інтенсивної дії та стану. Встановлено й описано метафоричні моделі, за якими утворюється фразеологічна інтенсивність, виявлено ступінь їхньої продуктивності в кожній зіставляваній мові. У роботі виявлено механізми системної та комплексної взаємодії семантики ФО, що позначають певний ступінь інтенсивності дії або стану, та семантики її конститuentів і вперше в зіставно-типологічній фразеології сформульовано низку імплікацій вірогідного типу. Також встановлено зв'язок між структурно-семантичним та лінгвокультурологічним складниками фразеологічної інтенсивності у досліджуваних мовах.

Наукову новизну одержаних результатів узагальнюють **положення, що виносяться на захист:**

1. У семантичній категорії ФІ виокремлюється онтологічна складова, яка існує як екстралінгвістичне поняття для характеристики об'єктивної кількісної визначеності, та власне мовна (внутрішньолінгвістична) складова, що існує в мовній свідомості людини у вигляді певної градаційної шкали, на якій є: точка відліку (норма / еталон) – інтенсифіковані дія або стан (верхня критична точка) – деінтенсифіковані дія або стан (нижня критична точка). У фразеологізмах норма пов'язана з чуттєвим досвідом певного соціуму, має емпіричний характер.

2. Специфіка категорії інтенсивності зумовлюється її тісним взаємозв'язком і взаємозалежністю, з одного боку, з «об'єктивними» категоріями (кількість, якість, міра ознаки, градуальність), а з іншого – з суб'єктивно-прагматичними (експресивність, емотивність, оцінка та образність). Фразеологічна інтенсивність визначається як певний ступінь вияву властивостей дій та станів, кількісна зміна яких відбувається у межах певної якості з відхиленням від норми (точки відліку) частіше у бік їх підвищення, рідше – зменшення.

3. Фразеологізми на позначення інтенсивної дії та стану співвідносяться з предикативними знаками (дієсловами, прикметниками, прислівниками). При цьому ФО на позначення дії виокремлюються на основі таких ознак, як агентивність, динамічність і активність, а ФО на позначення стану – на основі таких ознак, як неагентивність, статичність і пасивність.

4. Комплексний структурно-семантичний аналіз ФО на позначення інтенсивної дії та стану дав змогу виокремити **імпліцитні** та **експліцитні** засоби вияву інтенсивності у досліджуваних мовних одиницях. Імпліцитні засоби охоплюють зону словникових тлумачень ФО, а також її внутрішню форму. Експліцитні засоби інтенсивності виявляються у формальній (поверхневій) структурі фразеологізмів, охоплюючи різні мовні засоби (словотворчі, лексико-граматичні, синтаксичні, стилістичні).

5. Імпліцитна й експліцитна фразеологічна інтенсивність дії та стану репрезентується в досліджуваних мовах загалом неоднаково. Англійська та

німецька мови тяжіють до імпліцитного вираження інтенсивності, навпаки, російська і українська – до експліцитного, що, зокрема, зумовлюється вищим ступенем розвиненості в аналізованих слов'янських мовах порівняно з германськими: а) флективності; б) варіативності структурних компонентів ФО (дієслів, іменників, прикметників тощо); в) наявністю та активним використанням часток із підсилювальним значенням (укр. *аж/хоч*; рос. *аж/хоть*), г) вищим рівнем емоційного та експресивного забарвлення слов'янських фразеологізмів на відміну від германських.

6. У більшості ФО зіставляваних мов вираження інтенсивної дії та стану має універсальний характер. Так, в усіх зіставляваних мовах інтенсивність виконання певної дії або перебування людини у певному стані осмислюється через її негативний результат для суб'єкта, пов'язаний з руйнуванням, пошкодженням чогось, порушенням нормального функціонування тощо. Інтенсивне виконання людиною фізичної праці також відзначається універсальністю й асоціюється з певними тваринами (зокрема, тягловими – конем, волем).

7. Серед ФО на позначення інтенсивного стану в кожній із досліджуваних мов фразеологізми на позначення негативного психо-емоційного стану (злість, лють, туга, печаль тощо) втричі переважають над одиницями позитивного психо-емоційного стану (радість, захват, сміх як вияв позитивних емоцій), оскільки людська свідомість більш активно реагує на негативні явища. При цьому в англійській і німецькій мовах негативний стан переважно охоплює такі емоції, як злість, лють, а в російській та українській – душевні страждання, тугу, печаль, що пояснюється ментальними та культурологічними особливостями світосприйняття носіїв аналізованих мов.

Апробація результатів дослідження була здійснена на 10 конференціях різних рівнів: на 6 міжнародних конференціях, 2 всеукраїнських, 1 міжвишівській, 1 науково-практичній конференції: Міжнародний лінгвістичний семінар «Diachronie. Linguistische Typologie. Kontrastive Linguistik: Empirische Untersuchungen zu germanischen, romanischen und slawischen Sprachen» (Донецьк,

2013), Міжнародна науково-практична конференція «Филологические чтения» (Оренбург, Росія, 2013), VIII Міжнародна науково-практична конференція «Мови і світ дослідження та викладання» (Кіровоград, 2014), Міжнародна наукова конференція «International conference on European Conference on Languages, Literature and Linguistics» (Відень, Австрія, 2014), Українсько-російська школа-конференція «Сучасні дослідження мови та літератури» (Донецьк, 2014), Міжнародна наукова конференція «Семантика и прагматика языковых единиц» (Мінськ, Білорусь, 2015), Всеукраїнська наукова конференція «Структура і семантика різнорівневих одиниць у слов'янських, романських та германських мовах» (Вінниця, 2016), Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методики викладання іноземних мов» (Вінниця, 2017), Міжвузівська конференція молодих учених «Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських та германських мов і літератур» (Донецьк, 2013), наукова конференція професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса за 2015-2016 рр. (Вінниця, 2017). Матеріали дисертації обговорено на засіданні міжкафедрального семінару ДонНУ імені Василя Стуса (протокол №7 від 18 травня 2018 року).

Публікації. Основні положення та результати роботи висвітлено у дев'ятнадцяти авторських публікаціях: у 10 наукових статтях, 8 з яких опубліковано в наукових фахових виданнях України, 1 – у науковому фаховому виданні України, яке входить до міжнародних наукометричних баз даних; 1 – у науковому виданні, що не входить до переліку фахових видань України; 6 – у матеріалах наукових конференцій України; 3 – у збірниках матеріалів закордонних конференцій.

Структура та обсяг роботи зумовлена метою й поставленими завданнями. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (357 наукових джерел українською, російською, англійською, німецькою мовами), списку лексикографічних джерел (46 позиції), списку текстових джерел (26

позицій) та додатків (8 таблиць, 2 діаграми). Загальний обсяг роботи становить 257 сторінок. Основний текст дисертації викладено на 185 сторінках.

У *Вступі* обґрунтовано актуальність дослідження, висвітлено мету і завдання роботи, окреслено емпіричний матеріал, об'єкт, предмет та методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, описано структуру дисертації, подано відомості щодо апробації результатів роботи.

У *першому розділі* «Теоретичні засади дослідження фразеологізмів на позначення інтенсивності дії і стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах» здійснено критичний огляд праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців, пов'язаних із темою дослідження, з'ясовано статус інтенсивності як лінгвістичної категорії, а також її співвідношення з іншими суміжними категоріями, зокрема з категоріями кількості, якості, міри, градуальності, оцінки, емотивності, образності, експресивності, встановлено принципи виокремлення й розмежування предикатів дії та стану в лінгвістиці, а також виділено особливості реалізації цих категорій у фразеології.

У *другому розділі* «Методика зіставного дослідження фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії та стану» встановлено принципи виокремлення фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії і стану в досліджуваних мовах, окреслено процедури зіставного семантичного аналізу, сформульовано систему критеріїв добору аналізованого матеріалу з лексикографічних джерел, запропоновано методику комплексного зіставного семантичного аналізу фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії і стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах.

У *третьому розділі* «Семантика фразеологізмів на позначення інтенсивності дії в англійській, німецькій, російській та українській мовах» здійснено семантичний аналіз зазначених фразеологізмів, виокремлено 6 фразеосемантичних груп, у межах яких за допомогою формул тлумачення було виділено фразеосемантичні підгрупи, встановлено унікальні та універсальні

метафоричні моделі, за якими організовується семантична структура досліджуваних ФО.

У четвертому розділі «Семантика фразеологізмів на позначення інтенсивності стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах» проведено семантичний аналіз зазначених фразеологізмів, виокремлено 4 фразеосемантичні групи із подальшим виокремленням підгруп на основі формул тлумачень, виявлено загальні та специфічні метафоричні моделі ФО.

У висновках висвітлено результати проведеного дослідження, а також окреслено перспективи подальшого дослідження.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ДІЇ І СТАНУ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

1.1 Основні етапи становлення та розвитку зіставного і типологічного вивчення фразеології

На всіх етапах розвитку лінгвістичної науки зіставне і типологічне вивчення мовних явищ різних рівнів не втрачає своєї актуальності [73; 75; 97; 144; 157; 158; 180; 189; 206; 209; 290; 341; 346]. Виконані в порівняльно-історичному аспекті роботи засвідчують, що зіставні дослідження виявляють такі особливості порівнюваних мов, які не помічаються в процесі їхнього окремого вивчення.

Порівняльні дослідження мовних явищ у сфері фразеології цікавлять лінгвістів у зв'язку з важливістю виявлення загальних і специфічних рис фразеологічного та лексичного рівнів мов. Вивчення лексико-семантичних і структурних особливостей ФО має велике значення для розгляду історії розвитку мислення народів та пов'язаних із ними соціологічних питань формування культури, зв'язку між художнім та естетичним мисленням.

Мови, що аналізуються в роботі, відрізняються за своїми генетичними та культурно-історичними зв'язками. Вони належать до однієї індоєвропейської сім'ї мов, але є віддалено спорідненими: англійська та німецька належать до германської групи мов, а українська й російська – до слов'янської.

Використання матеріалу віддалено споріднених мов відповідає концепції типологічного мовного аналізу. В. М. Ярцева зазначає: «Наявність чи відсутність генетичної спорідненості в залучених до розгляду мов не є суттєвою, оскільки проблеми та методи синхронного типологічного аналізу однаковою мірою актуальні як для мов, генетично між собою не пов'язаних, так і для мов, які входять до однієї генетичної сім'ї» [282, с. 7].

Як зазначає Л. Р. Сакаєва, особливий інтерес до вивчення фразеології можна пояснити тим, що саме у ФО яскраво виявляється своєрідність побуту та культури

народу. В умовах сучасного розвитку національних мов, широкої інтеграції та збагачення культур питання про необхідність оцінки мовних явищ на основі зіставно-порівняльного аналізу набуває особливого значення [217, с. 3].

Починаючи з робіт Ш. Баллі [36], який уперше теоретично обґрунтував наявність у мові стійких сполук і запропонував їхню класифікацію, інтерес до фразеології постійно зростає. Аналіз фразеологічних систем проводився мовознавцями на матеріалі різних мов: англійської – О. В. Куніним [165], Б. Альтенбергом [283], Е. Коуї [289], А. Маккаєм [325], Р. Мун [328], німецької – І. І. Чернишовою [263], Е. Доналіс [295], К. Палм [330], В. Фляйшером [300], російської – Н. М. Амосовою [12], В. В. Виноградовим [63], М. М. Шанським [266], української – Л. Г. Авксентьевим [2; 3], Л. Г. Скрипник [227], В. Д. Ужченко [248], Д. В. Ужченко [249] та ін.

З виникненням різних напрямів (психолінгвістики, комунікативної лінгвістики та ін.) у мовознавстві відкриваються нові перспективи і для вивчення фразеологічного матеріалу. У теперішній час надзвичайно актуальними є дослідження мовних явищ, зокрема і фразеології, в руслі когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, що дає змогу встановити тісний зв'язок між мовою і культурою, виявити особливості міжкультурної взаємодії та етнокультурну специфіку різних мовних систем [6; 17; 29; 42; 55; 56; 59; 67; 68; 69; 86; 87; 95; 108; 151; 153; 154; 160; 161; 162; 216; 222; 271; 321; 337; 340; 354].

Вивчення фразеології у зіставному й типологічному аспектах починається в 70–80-тих рр. ХХ ст. У цей час з'являються праці Б. М. Ажнюка [4] (контрастивний аналіз англійської та української фразеології), В. Д. Аракіна [22] (типологія англійської і російської мов), О. Ф. Арсентьевої [24] (проблема зіставного аналізу фразеологічних одиниць), В. Г. Гака [77] (типологія французької і російської мов), Р. П. Зорівчак [113] (семантико-стилістичні особливості перекладу фразеологізмів, контрастивне вивчення англійської та української фразеології), О. Д. Райхштейна [207] (порівняльно-типологічний аналіз фразеологічних систем німецької та російської мов), Ю. П. Солодуба [231],

Е. М. Солодухо [232] та ін., в яких закладаються основи системно-структурного зіставлення фразеологічних систем різних мов.

У працях Е. М. Солодухо, присвячених проблемам інтернаціоналізації фразеології, звертається увага на універсальні фразеологічні явища, виокремлюються лінгвальні універсалії та універсалії людського існування [232, с. 105]. Такий розподіл універсалій на мовні (які реалізуються в мовах як системах знаків) та позамовні (характерні для людської свідомості взагалі) стає підґрунтям для становлення фразеологічної типології.

Повільне формування типологічної фразеології пов'язане з абсолютизацією національно-культурної специфіки фразеологічного складу кожної мови [252, с. 5]. Однак, не відкидаючи великого значення культурного складника фразеології кожної окремої мови, слід враховувати, що вона є системою, а тому може виявляти певні структурні закономірності. В останні десятиріччя зіставно-типологічне вивчення фразеології значно активізувалося [11; 88; 156; 223; 257; 272]. Це пов'язано насамперед зі значними напрацюваннями у сфері фразеології, які спираються на різні підходи до предмета дослідження (фразеологічна прагматика займається вивченням комунікативно-стилістичних властивостей фразем; когнітивно-дискурсивна фразеологія характеризується синергетичним підходом до розуміння та опису фразем як основного засобу об'єктивації об'єктів лінгвокультури, лінгвопрагматики та лінгвокогнітивістики [8, с. 5–6]), що вимагає певних типологічних узагальнень.

Типологічному вивченню фразеології присвячена низка праць Д. О. Добровольського [100; 101], який зауважував, що фразеологія тривалий час розглядалася мовознавцями як «типологічний аутсайдер» [101].

Як зазначає Г. К. Гізатова, саме з іменем цього дослідника пов'язана «фразеологічна ера» у вивченні типології та лінгвістичних типологічних універсалій [81, с. 244]. Дослідник розмежовує логіко-поняттєві та власне мовні універсалії. Для структурно-типологічного аналізу фразеологічних систем англійської, німецької та нідерландської мов єдиним міжрівневим параметром він називає ступінь аналітизму мовної будови. Слід зауважити, що пізніше в

докторській дисертації Г. К. Гізатова визначає міжрівневим параметром структурно-типологічного аналізу фразеологічних систем російської, англійської і татарської мов ступінь синтетизму мовної будови [80]. Спираючись на фразеологію германських мов, Д. О. Добровольський подає ряд гіпотез, які, на його думку, також потребують експериментальної перевірки на матеріалі різних мов. Це такі гіпотези: 1) фразеологія є типологічно релевантною підсистемою мови; 2) між принципами внутрішньої організації фразеологічної системи і типологічною специфікою інших («первинних» щодо фразеології) підсистем мови існують регулярні імплікативні відношення, зокрема: чим більше аналітична мова, тим регулярніша її фразеологічна система [101, с. 7].

Закладені Д. О. Добровольським засади структурно-типологічного дослідження фразеології набули подальшого розвитку в працях, присвячених типологічному вивченню фразеології різних мов, зокрема Т. М. Федуленкової [252], Г. К. Гізатової [80; 81], Л. К. Байрамової [31; 33], К. І. Мізіна [183; 184] та ін.

Дослідниця Т. М. Федуленкова на основі зіставлення англійської, німецької та шведської мов вивчає питання фразеологічного моделювання. Здійснивши комплексний аналіз ізоморфних та аломорфних рис у межах трьох аспектів моделювання ФО – структурного, семантичного і ситуативного (фреймового), вона обґрунтовує доцільність використання методів зіставно-типологічного аналізу для фразеології з генетичною, структурною та функційною вторинністю фразеологічної системи й одиниць, які її утворюють [252, с. 6]. У фразеології кожної мови певною мірою знаходять своє відображення та переосмислення основні характерні риси її інших рівнів. Способи та ступінь реалізації цих рис у фразеології зумовлюють специфіку фразеологічних систем у різних мовах.

Авторка приділяє багато уваги питанням варіантності у сфері фразеології. Варіантність, без якої неможливо уявити зміну та розвиток мови, є її фундаментальною властивістю, що виявляється в усіх мовних одиницях та рівнях. У зіставлюваних мовах вона виділяє й докладно описує типи фразеологічних варіантів (лексичні, граматичні, квантитативні, комплексні), а також встановлює такі універсалії:

1) здатність варіантів фразеологізмів вписуватися в одну модель (як одномірну, так і двомірну) є фразеологічною універсалією;

2) входження в мову фразеологізмів у сукупності своїх варіантів є фразеологічною універсалією [252, с. 15].

У результаті проведеного аналізу Т. М. Федуленкова робить висновок, що фразеологізм є аломорфним мовним знаком, оскільки його форма на першому рівні абстракції відрізняється від форми на другому рівні абстракції. Абстракція визначається як форма пізнання, основана на мисленнєвому виділенні суттєвих властивостей і зв'язків предмета окремо від інших. На цій підставі дослідниця аналізує три рівні абстракції: 1) нульовий (або рівень генетичного прототипу ФО); 2) перший рівень (або рівень вторинної фразеологічної номінації); 3) другий (або рівень третинної фразеологічної номінації).

Зіставно-типологічний аналіз германських мов засвідчує, що вертикальний аломорфізм ФО у межах однієї мови доповнюється властивостями горизонтального ізоморфізму в межах декількох мов. Ідіоматичність, являючи собою аломорфізм внутрішньої форми ФО і власне її фразеологічного значення, є схожим явищем у міжмовному плані, що знаходить своє вираження в ізоморфізмі граматичної структури ФО, механізмів її семантичної модифікації, структурно-семантичного моделювання. Аломорфні характеристики будови фразеологізмів зіставлюваних мов виявляються в основному на рівні їхнього генетичного прототипу, особливо у способах синтаксичного зв'язку між ядерним та залежним компонентом вихідного словосполучення [там само, с. 31–32].

Проблеми аксіологічної фразеології, що ґрунтується на базовій системі цінностей певного соціуму, розробляються представниками Казанської фразеологічної школи. Так, Л. К. Байрамова, досліджуючи фразеологію англійської, болгарської, німецької, російської і татарської мов [31; 32; 33; 34], встановлює позицію певних цінностей та антицінностей в етнокультурі різних соціумів, а також те, як одні й ті ж самі цінності / антицінності репрезентуються або не репрезентуються у фразеологічних системах різних мов. Такий аналіз дає змогу встановити універсальні та унікальні цінності в різних етнокультурних

соціумах і, відповідно, універсальні та унікальні ФО в різномовних фразеологічних системах, а також лакуни, які існують у фразеологічній системі стосовно певних цінностей.

Дослідниця виділяє основні конвенційні цінності та антицінності, закодовані в свідомості, культурі соціумів, які знаходять своє відображення у мовних одиницях різних мов: **вітальні** (життя – смерть, здоров'я – хвороба), **священні** (батьківщина – чужина), **гедоністичні** (щастя – нещастя), **соціально-утилітарні** (праця – безробіття / лінощі, відпочинок), **матеріально-утилітарні** (багатство – бідність), **інтелектуально-пізнавальні** (розум – дурість), **морально-етичні** (правда – неправда), **емоційно-утилітарні** (сміх – плач), **релігійні** (рай – пекло) [33, с. 62].

Дослідження різномовних аксіологічних ФО, які репрезентують певні цінності та антицінності, розкриває синхронічні та діахронічні закономірності у розвитку їхньої семантики. Загальна семантика (зі спільною або різною образною і компонентною основою) може бути пов'язана з відображенням у них однакових цінностей / антицінностей [31, с. 11].

У новому зіставно-лінгвокультурологічному напрямі, надзвичайно актуальному для сучасного мовознавства, яке спирається на антропологічно зорієнтоване вивчення мовних явищ, виконані дослідження К. І. Мізіна [183].

Аналізуючи усталені порівняння англійської, німецької, російської та української мов, дослідник визначає аксіологічність та антропоцентричність як базові параметри компаративної фразеології: «антропоцентричність порівняння зумовлює його аксіологічність, тому що антропоцентрична категорія не може не бути оцінною, і, навпаки, за своєю природою оцінка антропоцентрична» [183, с. 8].

К. І. Мізін розробляє методологічну базу зіставно-лінгвокультурологічного аналізу усталених порівнянь, вводить поняття «образу-еталона», що тлумачиться як «мовний феномен, який є образним (ідеальним) стереотипним (традиційним) замінником певної реалії об'єктивного світу або певного культурного денотата, виявляючи на соціально-психологічному рівні нормативні уявлення про людину, світ, суспільство» [там само, с. 9–10].

Важливим внеском К. І. Мізіна у розробку типологічного вивчення фразеології є здійснена типологізація усталених порівнянь за критерієм «універсальне – унікальне». На цій основі дослідник виділив: 1) **універсальні** усталені порівняння (повний збіг за формою та змістом в усіх зіставлюваних мовах); 2) **фреквентивні** усталені порівняння (повний збіг за формою та змістом у трьох із чотирьох зіставлюваних мов); 3) **специфічні** усталені порівняння (подібний зміст, але різна форма; подібний зміст, але різні образи-еталони); 4) **унікальні** усталені порівняння (той чи інший образ-еталон зустрічається лише в одній зіставлюваній мові).

Отже, пропоноване дослідження відповідає актуальним проблемам сучасної фразеологічної науки, оскільки спрямоване на встановлення універсальних та унікальних способів і засобів вираження інтенсивності дії та стану, а також виявлення спільних і відмінних рис у формальній та семантичній організації досліджуваних ФО германських і слов'янських мов.

1.2 Особливості та принципи виділення категорії інтенсивності в лінгвістиці

Інтенсивність як показник сили, напруги вияву або перебігу певних явищ знаходить своє втілення в різних науках – фізиці, хімії, механіці, а також лінгвістиці. У лінгвістичній літературі категорія інтенсивності залишається дискусійною і неоднозначною. Складна природа інтенсивності та її взаємодія з суміжними категоріями (кількістю, якістю, градуальністю, експресивністю, емотивністю, оцінністю) була предметом вивчення у працях таких мовознавців, як: В. В. Акуленко [5], Ш. Баллі [36], І. Г. Беручашвілі [46], І. А. Бодуен де Куртене [49], Д. Болінджер [288], О. А. Бородкіна [52], Л. В. Воробйова [70], І. О. Козлова [148], С. М. Колесникова [150], В. Лабов [318], В. Матезіус [326] О. В. Мінаєва [182], С. Є. Родіонова [213; 214], Е. Сепір [224], І. І. Туранський [245], І. І. Убін [246], Є. І. Шейгал [273]), та ін. Фразеологічні засоби вираження категорії інтенсивності досліджувалися також на матеріалі окремих мов, а саме, англійської [245], російської [44; 45; 89; 90; 275], німецької [94], української [84; 98] та ін.

Однак ФО, які виражають інтенсивність дії та стану і засоби її вираження, у зіставному аспекті спеціально не розглядалися.

У лінгвістиці поняття інтенсивності використовується в акустичній або експериментальній фонетиці. Параметр інтенсивності, сили звука вживається для акустичного аналізу осцилограм [323, с. 468]. Уведення цього поняття в широкий науковий обіг бере початок у працях Ш. Баллі, І. А. Бодуена де Куртене, Е. Сепіра та пов'язується з загальною категорією кількості, оскільки якісна відмінність певних явищ зумовлюється наявністю або відсутністю певних ознак, тобто співвідноситься з кількісними показниками. Так, Ш. Баллі розглядає інтенсивність дуже широко і трактує її як сукупність «усіх відмінностей, що зводяться до категорії кількості, величини, цінності, сили та под.», а також указує, що «... кількісна різниця, або різниця в інтенсивності, є однією з тих загальних 'категорій', у які ми вводимо будь-які об'єкти нашого сприйняття або нашої думки» [36, с. 202, 203].

Термін «посилення» (або інтенсифікація) тлумачиться також і як вираження такого високого ступеня якості або інтенсивності дії чи стану, який переважав над чимось звичайним, звичним [326, с. 410].

І. А. Бодуен де Куртене, зіставляючи та порівнюючи «кількісність» у мовному та математичному мисленні, стверджує, що інтенсивність є величиною, яку можна кількісно виміряти. Дослідник також зазначає, що власне і будь-яка якість ґрунтується на кількості, а «...значення напруженості та інтенсивності деяких елементів мовного мислення виступає найвиразніше у сфері семантики, яка пов'язується зі способом сприйняття світу як з інтелектуального, так і, насамперед, з чуттєвого боку. Із цього погляду ми відзначаємо суттєві відмінності у світогляді та настроях різних народів...» [49, с. 323].

Е. Сепір розглядає інтенсивність з позицій категорії градуальності [224]. У взаємодії категорій кількості та інтенсивності (на яку звернув увагу ще Ш. Баллі) Е. Сепір виділяє первинність саме категорії інтенсивності як такої, що виражає приблизну кількість, яка й піддається градації: «... градування як психологічний процес передуює виміру та рахунку» [224, с. 43]. В основі градування, за

Е. Сепіром, лежить порівняння, що дозволяє встановити певну «ієрархію» явищ, які потім отримають точний кількісний вимір за допомогою одиниць вимірювання та чисел [там само, с. 43].

Значний інтерес до проблеми інтенсивності спостерігається на початку 60-х рр. ХХ ст. у дослідженнях лінгвістів, що проводилися на базі різних мов – російської, англійської, німецької, французької та ін. [45, с. 202–203]. У цей час багато уваги приділяється засобам вираження інтенсивності (праці І. В. Червенкової [262], В. М. Шаталової [267], О. В. Куніна [166]). Однак із розвитком функціональної граматики з'являється низка робіт, у яких категорія інтенсивності вже аналізується в руслі теорії функціонально-семантичного поля, що дає змогу виокремити різноманітні мовні засоби її вираження (праці В. В. Акуленко [5], В. П. Мусієнко [187; 188], О. М. Полянського [200], К. М. Суворіної [234], О. М. Сергєєвої [225], О. І. Шейгал [273] та ін.). Такий підхід має місце і в багатьох сучасних дослідженнях [141; 174; 201; 250] та ін.

Однак інтенсивність у сфері фразеології тривалий час не була предметом окремого розгляду. Це зумовлено тим, що мовознавці, аналізуючи різноманітні мовні засоби вираження категорії інтенсивності (фонетичні, морфологічні, лексичні, синтаксичні), залучають фразеологізми до лексичних засобів підсилення і розглядають їх лише як один із розрядів одиниць, що можуть сприяти інтенсифікації висловлювання. Так, І. І. Сущинський, досліджуючи систему засобів вираження високого ступеня ознаки, виділяє фразеологічний спосіб посилення. Дослідник зазначає, що значення високого ступеня ознаки реалізується у фразеологізмах за допомогою порівняння або гіперболізації ознаки чи дії з вказівкою на результат, до якого призводить незвична інтенсивність під час вияву цієї дії або ознаки [235, с. 14].

І. І. Туранський, розглядаючи інтенсивність у межах експресивної стилістики, підтримує подібний погляд і відносить до підсилювальних фразеологізмів компаративні одиниці. Залежно від типу основи порівняння, він поділяє їх на такі групи: 1) фізичні властивості предметів-неістот (*as light as gossamer* ‘тонкий як павутинка’); 2) природні явища (*as free as the wind* ‘вільний

як вітер’); 3) типові риси, звички, спосіб життя, домінувальні фізичні ознаки представників фауни (*as slow as a tortoise* ‘повільний як черепаха’); 4) алюзії, пов’язані з біблійними, міфологічними сюжетами та історичними постатями (*as rich as Croesus* ‘багатий мов Крез’) [245, с. 93].

У руслі когнітивної лінгвістики фразеологічні інтенсифікатори на базі англійської мови розглядає А. В. Федорюк, яка під інтенсивністю розуміє кількісну характеристику, міру ілюктивної сили висловлювання, ступінь вираженості інтенційності автора висловлювання [251, с. 8]. Автор дослідження зазначає, що фразеологічні інтенсифікатори підлягають експресивному переосмисленню і в більшості випадків їхні компоненти повністю втрачають буквальне значення. Це призводить до того, що фразеологізми набувають цілісного інтенсифікуючого значення [там само, с. 9–10].

У зіставному аспекті вираження та реалізацію категорії інтенсивності на матеріалі російської та башкирської мов вивчає Х. Н. Савічева. Вона виділяє дієслівні, ад’єктивні та компаративні фразеологізми з семою інтенсивності і виявляє універсальне та національно специфічне в семантиці аналізованих одиниць [215]. Виділення останньої групи виявляється не зовсім правомірним, зважаючи на те, що порівняння характерне як для ознак, так і для дій та станів, що в граматичному плані знаходять своє вираження в ад’єктивних та дієслівних фразеологізмах.

Комплексному дослідженню семантичної структури ФО, що виражають інтенсивність з урахуванням парадигматичних і синтагматичних умов її реалізації, присвячене дослідження Т. В. Грідневої [90]. Категорію інтенсивності у сфері фразеології дослідниця розуміє як функціонально-семантичну категорію, типовим змістом якої є відображення градацій у ступені вияву ознаки за допомогою засобів різних мовних рівнів [90, с. 6]. Дослідниця виділяє ФО з інгерентною інтенсивністю (одиниці цієї групи поділяються на ФО-інтенсифікатори (з ядерною семою інтенсивності) – *любить до безумия* ‘дуже сильно любити’ та ФО-інтенсифікати (з периферійною семою інтенсивності) – *ума палата* ‘дуже розумний’), та адгерентною, яка актуалізується тоді, коли ФО

підлягає структурно-семантичним змінам (*в чем душа держится – в чем душенька держится* ‘про надзвичайно слабку людину’) [там само, с. 7–9].

Як показує аналіз досліджень, присвячених проблемі інтенсивності, єдності у визначенні цього поняття немає. Це можна пояснити як різнобічними підходами до вивчення цього поняття, так і складною сутністю самого явища інтенсивності.

Для виявлення специфіки мовної семантичної категорії інтенсивності слід з'ясувати співвідношення таких понять, як: **онтологічна категорія – поняттєва категорія – семантична категорія**. У філософії категорії (гр. *κατηγορία* ‘визначення, судження’) – це філософські поняття, які є засобами формування: а) картини світу; б) способів освоєння людиною різноманітних об'єктів; в) норм розуміння буття загалом та людського буття зокрема [229, с. 391]. Тобто онтологічні категорії співвідносяться з об'єктами навколишнього світу, з буттям. Ланкою, яка пов'язує онтологічні категорії з мовою, є поняттєва категорія. І. І. Мещанінов щодо поняттєвих категорій зазначає, що «вони слугують тим з'єднувальним елементом, який пов'язує, врешті-решт, мовний матеріал із загальною структурою людського мислення, а отже, і з категоріями логіки та психології» [181, с. 15].

Поняттєві категорії є основою для утворення власне мовних семантичних категорій. Таким чином, універсальні буттєві категорії, переходячи зі сфери онтології, тлумачаться та виявляються в мові, втілюючись у семантичних категоріях. Семантичні категорії – інтегрувальні ментально-мовні сутності, які втілюються в конкретних мовних засобах і тісно пов'язані зі сферою конотацій, а також зі сферою структурних значень та функцій [58, с. 4]. Слід відзначити, що онтологічні категорії мають універсальний характер, тобто є загальними і спільними для носіїв різних мов, а семантичні категорії виявляються специфічними у кожній конкретній мові. Під час дослідження семантичних категорій семантичні структури мови розглядаються як репрезентанти життєвого досвіду, культури соціуму [253, с. 10].

Категорію інтенсивності можна вважати окремим виявом нерозривної взаємозалежності категорій кількості, якості та міри, які визначають існування

об'єктів реального світу. «Категорія інтенсивності є універсальною мовною категорією, смисловий зміст якої формується за допомогою співвіднесеності з поняттєвими категоріями кількості, якості, міри та ступеня» [210, с. 10].

Категорія інтенсивності знаходить своє втілення і в сфері фразеології. Як уже зазначалося, фразеологізми як засоби інтенсифікації висловлювання аналізувалися серед лексичних засобів інтенсифікації [5; 234; 246]. Однак фразеологізми, як і лексичні одиниці, можуть самостійно виражати семантику інтенсивності (дії, стану та ін.), а не лише підсилювати значення інших одиниць. Фразеологізми зі значенням інтенсивності дії та стану, співвідносячись із відповідними базовими онтологічними категоріями, не лише називають певні дії та стани, а насамперед відображають суб'єктивне сприйняття їхнього кількісного виявлення, а тому виконують функцію посиленого впливу на реципієнта, пор.: англ. *I have worked like a beaver this term. I can't tell you what a help your letters have been* [400] 'Я працював як бобер цей час. Я не можу навіть описати, як (сильно) мені допомагали твої листи' (у поданому прикладі напружена, тривала робота виражається за допомогою ФО *worked like a beaver*, досл. 'працював як бобер', в якому інтенсивність праці асоціюється з бобром, символом працелюбності, який у християнській традиції втілює добродійність та аскетизм [167, с. 25]); укр. *Козак скажено крикнув [на мене] і підкинув нагай. Вся кров закипіла в мені* (Ю. Яновський) [371, с. 315] (фразеологізм *кров закипіла* передає значення надзвичайно сильного обурення, гніву, що виникає внаслідок асоціації гніву з високою температурою кипіння, причому кипіти починає кров, яка співвідноситься з усією людиною і вказує на всеохопність цією емоцією всього організму).

Як зазначає М. В. Гамзюк, «... особливість денотативної віднесеності фразеологізмів полягає в непрямому характері номінації – використанні матеріальної форми вже наявних мовних одиниць як імені для нового позначення. Вторинна номінація ґрунтується на асоціативному характері людського мислення. Денотат фразеологізму як емотивно-кваліфікаційної одиниці – це складне комплексне явище, в якому співвіднесеність із кваліфікативною стороною ніби

заломлюється крізь обрану мовним колективом ознаку об'єкта номінації, що стала основою переосмислення мовної одиниці. Саме на основі цієї ознаки відбувається процес переосмислення слів крізь призму оцінно-емоційного уявлення» [79, с. 6–7]. М. Ф. Алефіренко стверджує, що у фразеологічному значенні домінують асоціативно-образні елементи [7, с. 49].

Отже, фразеологічне значення є вторинною, складнішою порівняно зі словом номінацією, в основі якої часто лежать образні асоціації, зумовлені бажанням адресата мовлення експресивно висловити свої думки, тому у фразеологічній номінації важливим складником є суб'єктивний фактор, який формує конотацію в загальній семантиці фразеологізму. У зв'язку з цим фразеологічне значення ширше, ніж інші значення, воно має більший ступінь образності і відповідно вищий експресивний потенціал. Гносеологічні основи природи фразеологічного значення криються в необхідності не стільки відображати реалії, скільки виражати суб'єктивно-модальне ставлення до них. Таким чином, вага конотативного компонента для номінативно-характеризувальної одиниці, якою є фразема, значно більша, ніж для слова, основної номінативної одиниці мови; у фразеології конотативний елемент завжди переважає над денотативним. Значення ФО співвідноситься з предметом чи явищем опосередковано через поняття (сигніфікат) і виявляє у своїй структурі єдність об'єктивних і суб'єктивних елементів, які постають на основі образного уявлення про дійсність і відбивають менталітет народу [186, с. 15].

Оскільки семантичні категорії постали на базі відповідних онтологічних категорій, то й у мові не може бути їхнього «чистого» виявлення, не пов'язаного з буттєвими категоріями. Тому в семантичній категорії інтенсивності слід розрізняти її онтологічну складову, яка існує як екстралінгвістичне поняття для характеристики об'єктивної кількісної визначеності, та власне мовну (тобто внутрішньолінгвістичну) складову, що існує в мовній свідомості людини у вигляді певної градаційної шкали, на якій є точка відліку (норма / еталон) – інтенсифіковані дія та стан (верхня критична точка) – деінтенсифіковані дія та стан (нижня критична точка) (рис. 1.1).

Деінтенсифіковані дія та стан

Інтенсифіковані дія та стан

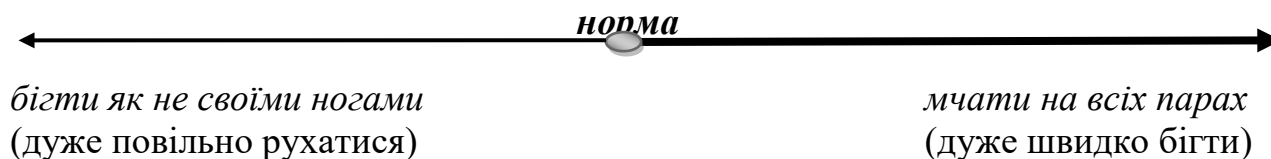

Рис. 1.1. Градаційна шкала семантичної категорії інтенсивності

Завдяки цій шкалі мовець виділяє певний референт або його ознаку з класу однойменних референтів або їхніх референтних властивостей (ознак), що сприяє більшій значущості, переконливості висловлювання і таким чином зумовлює посилений вплив на адресата, пор.: нім. *Nach und nach entlockte er Grenouille die Rezepturen sämtlicher Parfums, die dieser bisher erfunden hatte, und er verbot ihm schließlich sogar, neue Düfte anzusetzen, ohne dass er, Baldini, mit Feder und Papier zugegen war, den Prozess mit Argusaugen beobachtete und Schritt für Schritt dokumentierte* [427, с. 78] ‘Поступово він видав Греную рецептуру всіх парфумів, які були винайдені ним до цього, і нарешті він заборонив йому навіть готувати (змішувати) нові аромати, якщо він, Бальдіні, не був присутній із пером і папером, щоб дуже пильно спостерігати за процесом та крок за кроком записувати’ (фразеологізм *mit Argusaugen beobachten* ‘надзвичайно пильно спостерігати, слідкувати за ким-, чим-небудь’, вжитий у цьому реченні, передає семантику інтенсивності, напруженості зорового сприйняття через образ міфологічного персонажа Аргуса – багатоокого велетня-сторожа’; додамо, що цей образ знайшов своє відображення лише в німецькій мові, незважаючи на широку обізнаність з античною міфологією носіїв усіх чотирьох досліджуваних мов); рос. *Провалившись на вакцине, Бабский в течение суток ломал голову над тем, как бы приурочить раскаты грома к двухлетнему юбилею работы местного госцирка* [410, с. 391] (фразеологізм *ломать голову* передає вищий ступінь інтенсивності порівняно з лексемою *думать* або навіть зі словосполученням *напряженно думать*, яке не фіксує той факт, що таке напружене думання може призвести до «ламання» голови, а також додатково підсилюється в цьому контексті

словосполученням, яке вказує на тривалість такої напруженої розумової роботи – *в течение суток*). Це свідчить про зв'язок семантичної категорії інтенсивності з функційним, комунікативно-прагматичним її аспектом.

Отже, зважаючи на складність фразеологічного значення та функціональні особливості ФО, категорію інтенсивності не можна проаналізувати безвідривно від таких категорій, як градуальність, оцінність (оцінка), емотивність, образність та експресивність. Нижче зроблено спробу розмежування цих категорій та аналізу їхньої взаємодії.

1.3 Співвідношення категорії інтенсивності з іншими суміжними категоріями та особливості вияву їх у фразеологізмах

У сучасному мовознавстві категорія інтенсивності, незважаючи на присвячені їй численні дослідження, залишається неоднозначно потрактованою. Це насамперед пов'язане з тим, що ця категорія, не маючи власних формальних засобів вираження, послуговується засобами вираження інших лінгвістичних категорій (градуальність, оцінка, емотивність, експресивність та ін.) і через це часто змішується з ними.

Російська дослідниця С. Є. Родіонова, намагаючись виявити особливості категорії інтенсивності, яка знаходиться в тісному взаємозв'язку та взаємозалежності, з одного боку, з такими «об'єктивними» категоріями, як кількість, якість, міра ознаки, градуальність, а з іншого – з такими суб'єктивно-прагматичними категоріями, як експресивність, емотивність, оцінність та образність, зазначає, що «для категорії градуальності найважливішим є впорядкування якісної ознаки щодо нульової системи вимірювання (норми) за шкалою градацій; для категорії компаративності на перший план висувається ідея порівняння; для категорії недискретної кількості якість відходить на другий план, а головною стає кількість; для категорії міри ознаки важливими є об'єктивні показники «кількості ознаки» (висока – середня – низька інтенсивність, надлишок – достатність – недостатність та ін.), а для категорії інтенсивності найважливішим стає прагматичний аспект – суб'єктивна значущість для учасників ситуації цього збільшення кількості ознаки» [213, с. 303].

Отже, категорія інтенсивності має узагальнений та всеохопний характер: вона може характеризувати дії, ознаки, стани, предмети і представлена в семантиці іменників, прикметників, дієслів, фразеологізмів та інших мовних одиниць. Категорія інтенсивності знаходить вияв на всіх мовних рівнях – від фонем до складного синтаксичного цілого. Іншими словами, реалізація цієї категорії представлена фонетичною, морфологічною, лексико-семантичною і синтаксичною парадигматикою [201, с. 7].

1.3.1 Інтенсивність та кількість, якість, міра

Свої витоки категорія інтенсивності знаходить перш за все в категорії кількості, а саме оцінки невизначеної кількості [143; 273; 332; 348], на що звертали увагу І. А. Бодуен де Куртене, Е. Сепір та інші мовознавці. Оцінка невизначеної кількості, як і будь-яка оцінка, будується на основі зіставлення ознак чогось із нормою.

У пропонованій роботі приймається широке розуміння кількості як всеохопної категорії, до якої входять різні (числові, розмірні, часові та ін.) характеристики дій, станів, предметів, включаючи власне інтенсивність та ступінь її вияву.

Таким чином, між категорією кількості та інтенсивності існують інклюзивні відношення. Інтенсивність, пов'язана з категоріями якості, кількості та міри, визначається в нашому дослідженні як ступінь вияву властивостей дій та станів, кількісна зміна яких відбувається в межах певної якості.

Варта уваги думка Н. О. Лук'янової про те, що інтенсивність «пов'язується не з будь-якою кількісною кваліфікацією явища, а лише з тією, що демонструє відхилення від «нормальної» міри, тобто від зони нормативності, і внаслідок цього сприймається мовцем інакше, ніж звичайне явище, яке співвідноситься з певною нормою, мірою» [178, с. 16].

Інтенсивність визначається на основі її зіставлення з певною нормою, яка встановлюється насамперед соціумом. Досліджуючи категорійний статус, функційний потенціал та національно-культурну специфіку норми, Н. Д. Федяєва визначає її як міру об'єктів, освоєних, осмислених та оцінених людиною;

враховуючи соціальний характер норми, її можна визначити як соціально зумовлену міру [253, с. 12].

Як відзначає Б. Ю. Норман, формування певної норми пов'язане як із позицією суб'єкта (мовця), так і з природою самого об'єкта. Норма має умовний, відносний характер, оскільки зумовлюється функціонально-прагматичними та соціально-історичними факторами [190, с. 382]. Ю. Л. Воротніков так систематизує види (та ступені) норми ознаки залежно від факторів, які її зумовлюють:

- 1) норма суб'єктивна, ситуативно зумовлена, тобто релятивна;
- 2) норма об'єктивується в процесі людської діяльності, традиційна, тобто певною мірою стійка;
- 3) норма антропоцентрична, орієнтована на різні параметри людини як біологічної та соціальної істоти, тобто певною мірою абсолютна [там само, с. 382].

Отже, у фразеологізмах норма пов'язана з чуттєвим досвідом певного соціуму, має емпіричний характер. «Норма – зумовлений традиціями народу найбільш звичний вияв ознаки в конкретній ситуації» [200, с. 7]. Як показав матеріал дослідження, у більшості випадків (приблизно 98% в усіх досліджуваних мовах) ФО фіксують ту дію чи стан, які відхиляються від нормальних у бік посиленого їх вияву, а тому їхнє виконання / перебіг характеризується високим ступенем напруги, інтенсивністю, пор.: англ. *jump out of your skin* «be extremely startled» позначає не просто відчувати страх, боятися, а бути настільки наляканим, що ніби вистрибувати зі шкіри (та намагатися втекти); нім. *sich den Hals ausschreien* «sehr laut schreien» позначає не просто кричати, а кричати дуже голосно, а для цього потрібно напружувати шию (додамо, що в самій семантиці дескриптивного дієслова *schreien* «кричати» вже закладена сема інтенсивності, яка в мовленнєвому акті часто виражається через дистрибуцію фразеологізму; рос. *ломать хребет* позначає не просто працювати, а трудитися понад норму, до перелому хребта; укр. *боки зривати* – не просто сміятися, а сміятися до ушкодження певної частини тіла. Як видно з наведених прикладів, інтенсивність

дії або стану, яка фіксується у ФО, може призводити до деструкції людського організму, окремих частин тіла. Проте не завжди (хоча й у більшості випадків) деструкція спричиняється негативними для суб'єкта діями / станами (пор. приклад поданого вище українського фразеологізму).

Фразеологізми, що передають деінтенсифікацію дії чи стану, трапляються значно рідше, причому виявляються вони не в усіх виділених під час аналізу фразеосемантичних групах (далі ФСГ). Так, фразеологізми, які вказують на зменшення ступеня вияву (перебігу) дії, виділені в групах, що позначають або характеризують інтенсивність (або деінтенсифікацію):

1) руху, пор.: англ. *run like the wind* 'бігти дуже швидко (букв. 'як вітер')' – *move at a snail's pace* 'дуже повільно рухатися (букв. 'черепашачою ходою')'; нім. *wie die Feuerwehr fahren* 'їздити на дуже великій швидкості (букв. 'як пожежна команда')' – *kriechen wie eine Schnecke* 'дуже повільно рухатися' (букв. 'повзти як слимак'); рос. *бежать во все лопатки* 'дуже швидко бігти' – *идти нога за ногу* 'дуже повільно йти'; укр. *аж рвати ногами землю* 'дуже швидко йти, бігти' – *лізти як той слимак* 'дуже повільно рухатися';

2) виконання трудової діяльності, пор.: англ. *work oneself into the ground* 'дуже сильно виснажувати себе роботою' (букв. '«спрацюватися» до смерті (землі)') – *can do something with one hand (tied) behind your back* 'могти зробити щось дуже легко' (букв. 'могти зробити щось з однією рукою (яка відпочиває) за спиною'); нім. *sich krumm machen* 'мучитися, невтомно трудитися' (букв. 'робитися кривим, вигнутим') – *keinen Finger krumm machen* 'нічого не робити, не працювати для когось / чогось' (букв. 'жодного пальця не зігнути'); рос. *работать не покладая рук* 'безперервно, старанно працювати' – *шагу лишнего не сделать* 'не докласти жодних зусиль, щоб зробити щось'; укр. *вмиватися потом* 'працювати з перенапруженням, докладаючи великих зусиль' – *палець об палець не ударити* 'зовсім нічого не зробити (переважно для досягнення чого-небудь)'.

Таку кількісну перевагу фразеологічної фіксації інтенсифікованих станів і дій над деінтенсифікованими можна пояснити психо-емоційними причинами,

пов'язаними з особливостями людської свідомості, яка більше фіксує посилені вияви дій, станів, ознак, що викликають у людини сильніші емоції.

Серед аналізованих фразеологізмів виділяються одиниці, які фіксують певну інтенсивну дію або стан на основі зіставлення з нормальним, нейтральним (*ламати голову* 'напружено, посилено думати над чимось'; *sich die Finger abarbeiten* 'überaus schwer, bis zur Erschöpfung arbeiten') 'надзвичайно важко, до знесилення працювати' та ін.), однак існують лексеми і фразеологізми, що характеризують такі дії та стани, в яких інтенсивність є іманентною ознакою. Так, лексеми *бити* / *бить* / *beat* (*knock*) / *schlagen* (*verprügeln*); *кричати* / *кричатъ* / *cry* (*scream*) / *schreien*; *гніватися* / *гневаться* / *rage* (*anger*) / *wüten*; *піднесений* / *у захваті* (*про настрій*) / *восторженный* / *elated* / *begeistert* у будь-якому випадку передбачають або докладання суб'єктом сили, напруги для виконання зазначеної дії, або описують стани, які виявляються бурхливо, з надмірною силою.

1.3.2 Інтенсивність і градуальність

Дослідники відзначають, що інтенсивність характерна лише для тих ознак, яким первісно властива градуальність [43, с. 4]. На думку Л. В. Шиловської, інтенсифікація / деінтенсифікація можлива для тих слів, які позначають ознаку, що може мати різноманітні кількісні вияви (градації за інтенсивністю). Градуйовані ознаки виділяються в розряд особливих семантичних ознак, які характеризуються тим, що підлягають приблизній кількісній оцінці і допускають варіювання за шкалою інтенсивності, що і відображає процес інтенсифікації / деінтенсифікації [274, с. 8].

Б. Норман розуміє градацію (градуальність, градаційність уживаються як тотожні терміни) як здатність ознаки виявлятися в мові різною мірою, а градуювання як процес вимірювання ознаки [190, с. 381].

Аналізуючи категорію інтенсивності в структурі російського дієслова, В. П. Мусієнко зазначає, що значення інтенсивності репрезентує кількісну характеристику якості у вигляді шкали, яка будується відносно до точки відліку (норми вияву дії) та охоплює всі градації вияву дії від найбільшого послаблення до найбільшого посилення [187, с. 3].

В. І. Шаховський трактує інтенсивність (на його думку, вона є елементом експресивності лексичних та комунікативних одиниць) як поняттєву категорію, що слугує для відображення градації у ступені вияву певної ознаки референта [269, с. 99].

Кожна ознака, яка може градуватися, утворює шкалу градації, а кожна відмітка на такій шкалі буде вказувати на ступінь вияву цієї ознаки. Одиниці, які займатимуть полярні щодо норми (нульової точки відліку) позиції, вступатимуть в антонімічні відношення. Наприклад, за ознакою «гучність» нейтральну точку на шкалі градації будуть займати дієслова, які просто вказують на певний звуковий вияв мовлення (звучання) – *говорити*, вище від нуля будуть розташовуватися одиниці, що вказують на наростання, інтенсифікацію ознаки (*вигукувати*, *кричати*, *горлати*), а нижче від нуля – одиниці, які характеризують послаблення, деінтенсифікацію ознаки (*гомоніти*, *шепотіти*).

Можна зробити висновок, що і категорія інтенсивності, і категорія градуальності характеризують оцінку ступеня вияву певної ознаки, однак інтенсивність, яка послуговується тими ж одиницями, якими оперує категорія градуальності, є окремим її виявом, виражаючи інтенсифіковане значення в цілому.

Інтенсивність є «суб'єктно-об'єктною» категорією, оскільки спирається на наявність властивості дій, станів, ознак певного об'єкта градуватися, проте сприйняття, оцінка людиною (суб'єктом) цієї властивості (градуальності) має суб'єктивний характер. Тобто кількість, якість, їхній баланс, який виражається мірою, є об'єктивною сутністю, а їхнє сприйняття, оцінка є суб'єктивними.

Таким чином, градуальність є властивістю позначуваного (предмета, явища, дії, процесу, стану та ін.) змінюватися кількісно, градуватися, а інтенсивність реалізовує цю властивість за допомогою різних мовних засобів, пор.: англ. *work your fingers (oneself) to the bone* 'дуже тяжко працювати' (інтенсивність дії *work* 'працювати' актуалізується у структурі цієї ФО через дистрибуцію її дієслівного компонента з соматичним компонентом та/або зворотним займенником *oneself*, який маркує повне охоплення суб'єкта названою дією, із прийменниково-іменниковою групою *to + the bone*, яка вказує на результат таких надмірних

зусиль); нім. *sich* (*Dat.*) *die Hacken ablaufen (abrennen)* ‘багато ходити, щоб щось виконати, чогось досягти’ (вираженню інтенсивності сприяє сполучення дієслова з займенником *sich* у давальному відмінку та словотворчого афікса (префікса) *ab-*, що вказує на максимальний ступінь напруженості суб’єкта при виконанні ним фізичних дій [228, с. 37]); рос. *до конца выкладываться*, тобто ‘віддавати всі сили роботі, працювати до знесилення’ (інтенсивність роботи суб’єкта передається за допомогою сполучення прийменника (*до*) з іменником, який указує на межу зусиль (*конца*), та зворотного дієслова *выкладываться*, в якому префікс *вы-* у поєднанні з постфіксом *-ся* сигналізує про ніби рух усіх докладених зусиль суб’єкта назовні); укр. *до кривавого поту працювати* ‘дуже виснажливо, понад силу; тяжко’ (інтенсивність праці виникає завдяки використанню іменниково-прийменникової групи, яка вказує на результат напружених фізичних зусиль – *кривавий пот*, що в свою чергу відсилає нас до біблійного сюжету: Ісус молився в Гетсиманському саду перед тим, як Іуда зрадив його своїм поцілунком «І, знаходячись в борінні, старанніше молився, і був піт Його, як краплі крові, що падають на землю» (Лк. 22: 44)» [362, с. 347]).

1.3.3 Інтенсивність і категорії оцінки, емотивності, образності

Категорії оцінки, емотивності й образності настільки взаємозалежні та тісно пов’язані з інтенсивністю, що встановити особливості відношень кожної з них із категорією інтенсивності окремо видається надзвичайно важким завданням, тому, для уникнення повторень, логічніше, на наш погляд, аналізувати їх паралельно.

Насамперед це пояснюється тим, що ці категорії об’єднує зв’язок з суб’єктивним сприйняттям об’єктивної реальності, тобто вони відображають ставлення суб’єкта (людини) до об’єктивних явищ.

Оцінка в досліджуваних фразеологізмах має двояку природу: змістову та функційну. З одного боку, інтенсивність дії та стану ґрунтується на оцінці невизначеної кількості (яка підлягає виміру, а не рахунку, тобто оцінюється кількісний вияв певної якості в межах понять «дуже / сильно – слабо»), з іншого боку, ФО, що виражають інтенсивність певної дії чи стану, додатково містять характеристику, якою є ця інтенсивність дії або стану для мовця – позитивною чи

негативною. Тому оцінка, так само як і інтенсивність, спирається на порівняння з певним еталоном, однак визначається в межах аксіологічних понять «добре / погано» [28, с. 42].

Слід зауважити, що такий тип оцінки, який у ФО відзначається суб'єктивністю, існує невіддільно від емотивності, від ставлення мовця до позначуваного. Так, О. М. Вольф вважає, що в більшості випадків емотивність як аспект оцінки є невіддільною від позначення властивостей об'єкта, ставлення суб'єкта до об'єкта [66, с. 12]. Дослідниця наголошує, що емотивність властива усім оцінним висловлюванням, оскільки відображає наявність у них суб'єкта [там само, с. 38–39]. У цьому зв'язку Г. В. Колшанський правомірно вказує на те, що «...висловлювання завжди є продуктом мислення суб'єкта... Пізнавальний акт уже за своєю природою містить так званий оцінний момент, який і є нічим іншим як проведеною суб'єктом мисленневою операцією над предметом висловлювання ... Оцінка є всюди, де є контакт суб'єкта пізнання з об'єктивним світом» [152, с. 142].

Суб'єктивність має оцінну природу, а емотивність є факультативним компонентом оцінності: вона може бути присутня у певному судженні, а може бути відсутня за наявності лише раціональної оцінки [66; 254]. У ФО, що виражають семантику інтенсивності дії та стану, емотивний та оцінний компоненти значення є обов'язковими, оскільки ці одиниці, фіксуючи посилену, напружену дію або інтенсивний перебіг певного стану, одночасно виражають і оцінку суб'єктом певної дії чи стану, і ставлення до них, пор.: англ. *What had I done wrong? I'd been so quiet so that she wouldn't breathe fire on me* [399] 'Що я зробив не так? Я поведився настільки спокійно, що вона не могла бути лютою на мене' (фразеологізм *breathe fire* букв. 'дихати вогнем', тобто бути дуже розлютованим, виражає емоційну оцінку стану дівчини (жінки) оповідачем, яка чомусь є розлюченою, але оповідач упевнений, що він не міг бути причиною такого її стану, бо поведився дуже тихо і спокійно); нім. *Ich habe seit Jahren gearbeitet wie ein Stier, fast täglich 16 Stunden – das wird jetzt noch schlimmer werden* [401] 'Я роками працював як бик, кожного дня майже по 16 годин, однак зараз стане ще гірше' (у цьому реченні ФО *arbeiten wie ein Stier* є своєрідним еталоном

напруженої, важкої праці, тобто здається, що важче працювати людина вже не може, однак у мовця є побоювання, що ситуація стане ще гіршою і працювати доведеться ще більше); рос. *Тут отец Федор, уже торжествовавший победу, увидел прыгавшего по скале Бендера. Технический директор спускался вниз, крича во все горло: Дробясь о мрачные скалы, Кипят и пенятся валы...* [399, с. 356] (ФО *крича во все горло*, що характеризує напружену мовленнєву дію «технічного директора», у цьому контексті виражає одночасно оцінку мовцем його стану, оскільки голосно співає пісню він вочевидь від гарних новин, якими поспішає поділитися з іншими); укр. *Куди така робота годиться? Поглянь: з тебе он уже мило падає. Ні, хлопці, так далі не піде* (Д. Ткач) [410, с. 388] (ФО *мило падає* виражає емоційну оцінку мовцем дуже поганого фізичного стану людини, яка є вкрай виснаженою; тут наявна асоціація з конем, у якого від довгого бігу замилюється шкура).

У досліджуваних фразеологізмах емотивні семи та образність є засобами посилення враження від певного висловлювання, тобто вони сприяють експресії. Образність ФО є її конститутивною ознакою [38, с. 123] і зумовлена асоціативним перенесенням певної найбільш характерної риси предмета, якості, ситуації на інші. Т. М. Філоненко розглядає образність як здатність, властивість мовного знака виразити позамовний зміст за допомогою цілісного наочного уявлення, своєрідного малюнка – образу, який можна осягнути чуттєво та за допомогою зору [254, с. 12–13].

В основі фразеологічного значення зазвичай лежить метафоричний (рідше метонімічний) перенос. Семантичні, логічні, когнітивні аспекти метафори, а також механізми метафоризації є предметом вивчення у численних дослідженнях [48; 61; 74; 110; 142; 171; 194; 203; 226; 287; 292; 302; 314; 319; 320; 333; 334; 342; 345]. В. М. Телія зазначає, що метафора є актуалізацією своєрідного образного уявлення, яке здійснюється на основі або «звичайних асоціацій», або «особистих тезаурусів». Співвідносність метафори з індивідуальним рівнем мовної спроможності і пояснює роль у ній людського фактора та її орієнтацію на антропометричність [236, с. 185]. Антропометричність метафори виявляється в

сумірності порівнюваних об'єктів через призму людської свідомості, властивість мислити про одну сутність так, ніби вона схожа на іншу [237, с. 40], а це дає змогу визначати місце вторинного найменування в системі національно-культурних цінностей та стереотипів [85, с. 89]. Д. Лакофф та М. Джонсон, розглядаючи метафору в руслі концептуальної лінгвістики, зауважують, що в концептуалізації людиною реальної дійсності основне місце належить процесам метафоризації. Метафора пронизує все наше повсякденне життя і виявляється не тільки в мові, але й у мисленні та дії [171, с. 387].

Основною, визначальною ознакою фразеологічного значення є вираження ставлення до вже пізнаного, суб'єктивні елементи, емотивна функція. В. І. Шаховський, розглядаючи експресивність мовлення, наголошує, що висловлювання / текст може посилюватися і таким чином виділятися з загального потоку або шляхом незвичного стилістичного використання мовних засобів, або за допомогою інтенсифікації кількісного чи якісного аспектів позначуваного, або ж у результаті сприйняття асоціативно-образного уявлення, зумовленого цим висловлюванням, яке слугує стимулом для позитивної чи негативної емоційної реакції реципієнта. Будь-який образ впливає на емоційну сферу людини, дає привід для емоційного реагування й усвідомлення цієї реакції у формі певного почуття-відношення (ставлення) [270, с. 47].

1.3.4 Інтенсивність та експресивність

Співвідношення категорій інтенсивності та експресивності слід аналізувати невідривно від категорій оцінки, емотивності та образності, які можуть розглядатися як складники експресивності. В. І. Шаховський стверджує, що експресивність, яка є компонентом денотації, а не конотації, як лінгвістичну категорію формують інтенсивність, оцінність, образність та емотивність [269, с. 92].

Проблемі експресивності приділяється досить значна увага науковців [78; 147; 177]. Аналізуючи категорію інтенсивності в межах експресивної стилістики, І. І. Туранський визначає її як міру експресивності, як «ознаку ознаки», тобто експресивність є якісною характеристикою тексту, а інтенсивність її кількісним виміром. «Інтенсифікація як показник ступеня посилення є кількісною

характеристикою якісної (експресивної) сторони мовлення, є кількісним відбиттям того, наскільки експресивне перевищує предметно-логічний зміст висловлення» [245, с. 15].

В. В. Безрукова визначає співвідношення експресивності та інтенсивності через співвідношення понять «підсилення» та «підсилюваність», де «підсилення» є фактом, результатом мовленнєвої діяльності, а «підсилюваність» є потенційною властивістю мовної одиниці [43, с. 26].

На думку О. І. Шейгал, між інтенсивністю та експресивністю існують не інклюзивні, а причиново-наслідкові відношення (інтенсивність не входить до експресивності, а зумовлює її). Наявність у значенні слова компонента інтенсивності, який відображає об'єктивно властивий референту ступінь певної ознаки, є одним із параметрів виділеності слова у системі мови. Така виділеність слова сприяє виникненню в ньому потенційної здатності до посиленого впливу в акті комунікації, а це й формує сутність категорії експресивності [273, с. 13].

Дискусійним питанням також є співвідношення понять «емотивність» та «експресивність», які деякі дослідники навіть ототожують, уживаючи їх як синоніми (див. [280, с. 350]). Дослідник В. І. Шаховський розрізняє поняття **емоційності**, яка відноситься до сфери психічних явищ, та **емотивності**, яка є лінгвістичним поняттям [268, с. 84]. Емотивність як компонент лексичного значення слова є частиною інформації, тобто екстралінгвальних відомостей про денотат та про адресанта мовлення.

Емотивність як функціонально-семантична категорія має два складових компоненти: прагматичний, пов'язаний із суб'єктивним ставленням мовця до об'єкта оцінки, яка завжди є експресивною, та конотативний, тобто емотивність може бути компонентом семантики слова [268].

Як стверджує О. М. Галкіна-Федорук, експресія можлива й без емоцій: «...вираження емоції в мові є завжди експресивним, але експресивність у мові не завжди є емотивною» [78, с. 141]. Не можна не погодитися з цією тезою, оскільки категорія експресивності є ширшою, ніж категорія емотивності, мовні елементи якої слугують для вираження почуттів, емоцій людини у процесі пізнання

навколишньої дійсності. Експресивні ж елементи можуть слугувати як для вираження емоцій, почуттів, так і для вираження певної думки, раціонального судження, тобто експресивність може стосуватися і емоційного, і вольового, і інтелектуального аспектів людського буття, а експресивні елементи в мові служать для підсилення виразності та образності певного висловлювання.

Узагальнюючи думки мовознавців про експресивність, можна зробити висновок, що експресивність зумовлюється комунікативними, прагматичними намірами мовця, а експресивна функція – функція посилення впливу тексту на реципієнта. Мовні ж засоби вираження категорій інтенсивності, емотивності, оцінності та ін. надають категорії експресивності необхідний арсенал засобів для виконання функції посиленого впливу в процесі мовлення. Розрізнення між категорією інтенсивності та іншими зазначеними вище категоріями відбувається на рівні мови та мовлення. Отже, у ФО завдяки певному яскравому образу, метафорі сема інтенсивності виступає на перший план і, виконуючи прагматичну функцію, сприяє експресивності усього висловлювання, пор.: англ. *knock someone into the middle of next week* <hit someone very hard> ‘дуже сильно бити (ударяти) кого-небудь’, букв. ‘вдарити (штовхнути) когось на середину наступного тижня’; *float on air* <feel elated> ‘відчувати себе окриленим, бути у піднесеному настрої’, букв. ‘плавати в повітрі’; нім. *schreien wie ein gestochenes Schwein* <sehr laut, gellend schreien> ‘дуже голосно, пронизливо кричати’, букв. ‘кричати як заколена свиня’; *ganz weg sein* <begeistert sein> ‘бути в захваті’, букв. ‘бути повністю відсутнім, не тямити себе’; рос. *дать памятку* <сильно избить кого либо> ‘сильно побити кого-небудь’; *грызть зубы* <гневаться, сердиться на кого-либо, стремясь принести вред, неприятность> ‘гніватися, сердитися на кого-небудь, намагаючись завдати шкоди, неприємностей’; укр. *рвати горло (горлянку)* <дуже кричати, галасувати>; *вогнем (полум'ям, пеклом, чортом) дихати* <дуже сердитися, гніватися, виявляти недобррозичливість до когось>.

Проаналізований у дисертації фразеологічний матеріал дає підстави представити співвідношення категорії інтенсивності з категоріями кількості,

якості, міри, градуальності, образності, оцінки, емотивності й експресивності таким чином (див. рис. 1.2):

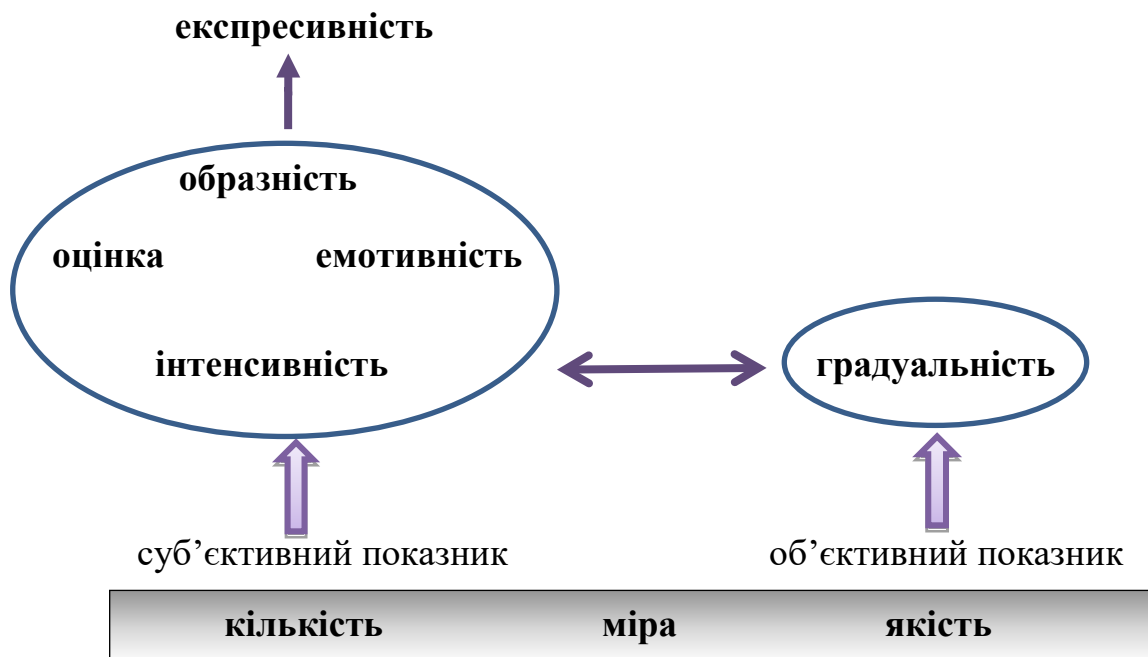

Рис. 1.2. Співвідношення категорії інтенсивності з категоріями кількості, якості, міри, градуальності, образності, оцінки, емотивності та експресивності

Слід наголосити, що наведений рисунок актуальний саме для ФО зі значенням інтенсивності дії та стану. Якщо категорію інтенсивності розглядати, наприклад, з позицій експресивної стилістики, то така залежність зазначених категорій буде іншою, однак у руслі пропонованого дослідження такий зв'язок категорії інтенсивності з іншими суміжними категоріями видається логічним. Так, кількість, якість і міра є базовими онтологічними (буттєвими) категоріями. На основі цих категорій постає градуальність як об'єктивна властивість певної якісної ознаки змінювати ступінь свого вияву. Ця об'єктивна властивість сприймається і оцінюється суб'єктом як за шкалою «сильно – слабо», так і за шкалою «добре – погано». Процес сприйняття суб'єктом об'єктивних властивостей супроводжують образне уявлення та емоції. Інтенсивність, оцінка, емотивність та

образність є засобами, які сприяють формуванню експресивності висловлювання, тобто експресивність стосується комунікативного, функційного рівня.

Отже, фразеологічне значення має ускладнену інформативність, додаткову оцінку навантаженість. Його зміст реалізується через образ, насичений експресією і суб'єктивною оцінкою, що видобуваються зі значень компонентів. Інтенсивність дії та стану відноситься до конотативного аспекту фразеологічного значення. Зумовлюючись функціональним впливом ФО (впливати на адресата повідомлення) та власною суб'єктивно-оцінною природою і поєднуючись з іншими конотативними елементами оцінки та емотивності, вона сприяє вираженню експресії всієї ФО.

1.4 Категорії дії і стану у фразеології. Особливості виокремлення й розмежування їх у лінгвістиці

Фразеологізми як мовні одиниці, що формують словниковий склад кожної мови, виконують, як і слово, ряд функцій, зокрема номінативну, комунікативну, прагматичну та ін. Однак вони є знаками вторинної номінації, вони по-особливому називають реалії об'єктивної дійсності і це пов'язано з тим, що ФО, порівняно зі словами, виділяють інші ознаки предметів і насамперед слугують для вираження емоційного ставлення суб'єкта до позначуваного, засобом експресивності усього висловлювання, напр., рос.: *Калина красная-а, Калина вызрела-а! – запел во все горло Митька; душа его ликовала: не пропал* [415, с. 284]. У наведеному прикладі фразеологізм *запел во все горло*, що характеризує інтенсивну мовленнєву дію, використаний автором для підсилення позитивного емоційного стану персонажа та є зовнішнім його виявом, а ФО *душа его ликовала* характеризує не просто гарний настрій персонажа, а його надзвичайно сильні позитивні переживання, тріумф (над чимось); використання подібних ФО завжди сприяють посиленню експресії певного висловлення.

Фразеологізми є складними мовними комплексами, оскільки їх утворення та функціонування невідривно пов'язується з одиницями інших мовних рівнів – фонетичного, морфологічного, лексичного, синтаксичного. За допомогою ФО

можна встановити, зокрема, розвиток семантики слова, його різноманітні семантичні зрушення та способи і шляхи переосмислення.

Слід відзначити, що основним «будівельним матеріалом» для фразеологізмів є слова в усій сукупності їхніх фонетичних, морфемних, морфологічних та синтаксичних особливостей. Хоча їх і не можна вважати повними еквівалентами слів, в основу різних класифікацій ФО кладуться ті ж принципи, за якими класифікуються слова (наприклад, класифікація ФО за роллю стрижневого компонента на іменникові, прикметникові, дієслівні та ін.).

Репрезентантами онтологічних категорій дії та стану в лінгвістиці є предикативні знаки, предикативна лексика, яка в граматичному плані співвідноситься з певними частинами мови – дієсловами, прикметниками, прислівниками (*бігти, грати, співати* – дія; *сумувати, бути хворим, дощить* – стан). Фразеологізми, що позначають інтенсивну дію чи стан (пор.: англ. *be over the moon* «to be extremely happy; delighted» ‘бути надзвичайно щасливим; задоволеним’; нім. *wie die Feuerwehr fahren* «mit großem Tempo fahren» ‘їхати на дуже великій швидкості’; рос. *надсаживать грудь* ‘кричать до изнеможения’ ‘кричати до знемоги’; укр. *дертися на стіну* ‘бути в стані крайнього відчаю»), співвідносячись із тими ж логічними категоріями дії та стану, що й предикатна лексика, доцільно класифікувати на основі тих самих принципів, за якими вона характеризується.

Для з’ясування основних розрізнявальних ознак дії та стану у фразеологізмах необхідно спочатку виявити їх на рівні лексичних предикатів, чому може допомогти розгляд їхніх семантичних класифікацій. Однак, як уже зазначалося, лінгвістичні категорії дії та стану спираються на відповідні онтологічні категорії, тому розгляд їхньої специфіки слід почати саме з філософського розуміння категорій дії та стану.

1.4.1 Філософське трактування категорій дії та стану. Принципи й особливості виділення

Категорії дії та стану в лінгвістиці мають тривалу історію вивчення. Свої витоки ці категорії знаходять у філософії. Уже в найдавніших філософських

школах Греції та Індії піднімається питання про категоризацію об'єктів навколишнього світу. Так, в індійській філософії, зокрема у філософії Вайшешики (Каннада) вживається термін «падартха» (категорія) у розумінні об'єкта, позначеного словом [99, с. 111]. Серед семи виділених категорій наявна і «дія».

Проблемам категоризації приділяє увагу грецький філософ Платон, однак у його творах знаходимо лише загальні роздуми про категорії. Найповніше та системно вчення про категорії розкривається у працях учня Платона – Аристотеля. Так, Д. В. Джохадзе зазначає, що у філософію слово «категорія» вперше було введено Аристотелем. Він розуміє категорію як висловлення, ствердження про щось. Аристотель використовує дієслово *κατηγορεῖν* у спеціальному логічному смислі – ‘предикувати’, а звідси *το κατηγορουμενον*, висловлення, – як логічний та філософський предикат [там само, с. 108].

Загалом Аристотель виділив 10 основних категорій, які самі по собі, у своєму ізольованому вживанні не містять ніякого твердження; певне твердження або заперечення виникає внаслідок поєднання цих категорій. Отже, до цих категорій належать: сутність (певна субстанція), «скільки» (кількість), «яке» (якість), «у відношенні до чогось» (відношення), «де» (місце), «коли» (час), «знаходиться у певному положенні» (положення), «володіти» (володіння, стан), «діяти» (дія), «зазнавати» (стан) [23, с. 55].

Як стверджує Ю. С. Степанов, для Аристотеля ці категорії є найвищою сутністю об'єктивного буття [233, с. 121]. Між виділеними філософом категоріями та мовою, точніше частинами мови, проглядається чіткий зв'язок. Тому в лінгвістичній науці розуміння та дослідження понять «дія» та «стан» спирається саме на їхнє філософське розуміння.

Аристотель приділяє нерівноцінну увагу у своєму поясненні сутності виділених ним категорій дії та стану. Так, «дія» (грец. *πόεῖν*, лат. *actio*) та «стан» (зазнавання чого-н., переживання чого-н.) (грец. *πάσχειν*, лат. *passio*) є для нього цілком зрозумілими категоріями, які не потребують глибоких пояснень. Філософ лише відзначає, що «дія» та «стан» допускають протилежність собі та більший / менший ступінь [23, с. 79], і наводить приклади дії – (він) *ріже; нагрівати*,

охолоджувати, та «стану» – (його) *ріжуть*; *бути таким, якого гріють* / *охолоджують*; *відчувати радість, печаль* [там само, с. 55, 79]. Отже, найголовніша відмінність між дією та станом полягає в активності або пасивності суб'єкта (це чітко видно саме з латинських відповідників термінів «дія» і «стан» («зазнавання») – «*actio*» та «*passio*»).

До характеристики особливостей категорії «стан» Аристотель вдається під час опису категорії «якість», вказуючи на різні види якості та відмінності між якістю та станом. Він зазначає, що «якість» має багато значень, зокрема одним із видів якості є властивості, які минають, скороминучі властивості, або стани, тобто ті, які легко можуть коливатися та швидко змінюватися (наприклад, тепло та холод, хвороба та здоров'я). Філософ уточнює дуже важливу особливість: властивості є станами, але стани не обов'язково є властивостями, тобто ті, хто мають певні властивості, знаходяться у певному стані по відношенню до них, а ті, хто знаходиться у певному стані, не завжди мають (відповідну) властивість [там само, с. 73].

Можна узагальнити положення Аристотеля стосовно дії та стану таким чином: виконуючи певну дію, суб'єкт є активним, якщо ж суб'єкт перебуває у певному стані, то він зазнає чогось, щось переживає, певний стан суб'єкта може бути результатом якоїсь попередньої дії. Аристотель не має єдиного погляду на стан: в одних випадках розглядає його у межах категорії «якість» як швидкоплинну властивість, в інших розмежовує «стан» і «якість» як самостійні категорії. Відмінність стану від якості полягає в тому, що стан виникає від чогось, що швидко зникає, завершується, а тому за певним станом не можна назвати людину якоюсь. Наприклад, людину, яка червоніє від сорому, не називають червонолицею, а яка блідне від страху – блідолицею. Швидше йдеться про те, що людина щось відчула, пережила (сором, страх) [там само, с. 75].

Розроблена Аристотелем система категорій залишається актуальною і використовується в сучасних дослідженнях. У дисертації відбір і розмежування фразеологізмів зі значенням інтенсивності дії та стану відбувається за тими критеріями, які вчений виокремив для категорій дії і стану, пор. ФО дії: англ. *to*

work one's tail off 'дуже важко працювати'; нім. *Aus jmdm Kleinholz machen* 'страшенно когось відлущувати'; рос. *шевелить мозгами* 'напружено думати'; укр. *дерти горло* 'з великим напруженням кричати, галасувати', що позначають різні види активної діяльності суб'єкта (фізичної, інтелектуальної, психічної та ін.); ФО стану: англ. *float on air* 'відчувати себе окриленим, бути у піднесеному настрої'; нім. *matt sein wie eine Fliege* 'бути дуже знесиленим'; рос. *сердце кровью обливаётся* 'комусь невимовно важко від душевного болю, від співчуття, жалю до когось, туги та ін.'; укр. *як полум'ям обгорнуло* 'хтось дуже вражений чимсь, раптом відчув сильне збентеження, хвилювання і т. ін.', у яких суб'єкт пасивний, він активно не діє, а тимчасово перебуває у стані, спричиненому певними зовнішніми (рідше внутрішніми) обставинами.

Описані вище філософські категорії та їхні основні ознаки мають досить узагальнений характер. Свою подальшу конкретизацію і детальний розгляд вони отримали в лінгвістичній науці [1; 19; 20; 51; 82; 170; 191; 193; 198; 284; 296; 297; 322] та ін.

1.4.2 Предикати дії та стану в лінгвістиці

У лінгвістиці склалася традиція розглядати філософські категорії як певні еквіваленти частин мови. Так, категорії дії граматично відповідає дієслово. Категорія ж стану має більш універсальний, узагальнений характер і не виражається лише якимось одним класом слів. В англійській мові стан може виражатися за допомогою: 1) дієслів (*enjoy* 'насолоджуватися', *adore* 'обожнювати', *worry* 'хвилюватися'); 2) сполучень дієслів-зв'язок, які позначають стан (наприклад, *be* 'бути', *feel* 'відчувати'), із прикметниками, дієприкметниками (Participle II), іменниками (*feel nervous* 'почуватися знервованим', *be angry* 'бути злим', *be elated* 'бути в захваті'). У німецькій мові стан може виражатися за допомогою різних мовних засобів: 1) дієсловами (*sich freuen* 'радіти', *sich ärgern* 'злитися'); 2) конструкціями *sein* + Partizip II (*aufgeregt sein* 'бути схвилюваним') / *sein* + прикметник (*glücklich sein* 'бути щасливим'); 3) безособовими дієсловами (які використовуються під час опису станів неживої природи, змін у навколишньому середовищі, погодних явищ, наприклад: *es regnet* 'дощить', *es*

duftet ‘пахне’). У російській та українській мовах засобами вираження стану можуть, зокрема, слугувати: 1) дієслова (рос. *радоваться / груститъ*; укр. *веселитися / сумувати*); 2) прикметники (рос. *веселый / злой*; укр. *веселий / злий*); 3) дієприкметники (рос. *рассержен / встревожен*; укр. *засмучений / знесилений*); 4) прийменниково-відмінкові форми іменника (рос. *в ярости / при смерти*; укр. *в печалі*); 5) безособові конструкції (рос. *ей страшно, мне душно*; укр. *мені холодно, не спиться*).

У сучасній лінгвістиці поняття дії, стану, процесу, якості розкриваються в руслі семантичної характеристики предикатів [18; 21; 111; 112; 124; 192; 169]. Для з'ясування особливостей та відмінностей цих категорій насамперед треба розглянути основні семантичні класифікації предикатів, оскільки аналізовані в цій роботі ФО виділяються та розмежовуються на тій семантичній основі, що й предикатна лексика. Як зазначає І. Р. Вихованець, у системі мови предикатні знаки – це компоненти зі значенням ознаки. Типовою формою предикатних знаків виступають дієслова, прикметники та прислівники. За своїми семантичними параметрами предикати поділяються на два найбільш узагальнених класи: предикати дії і предикати стану [64, с. 83, 85].

На сучасному етапі мовознавці запропонували чимало семантичних класифікацій предикатної лексики, в кожній з них мають місце предикати дії та стану. Дослідники виділяють різні ознаки, за якими здійснюється розмежування цих понять (див. роботи [53; 64; 191; 221; 260; 324; 350] та ін.).

У класифікації предикатів У. Чейфа, яка ґрунтується на рольовій семантиці, центральне та визначальне місце у формальній структурі речення відводиться дієслову, у семантичній – предикату [260, с. 114–123]. Дослідник виділяє 4 основні типи предикатів (із підтипами):

- 1) стан (до нього додатково віднесено амбієнтний (всеохоплюючий) стан);
- 2) процес;
- 3) дія (до неї віднесено амбієнтну дію);
- 4) процес-дія.

Ці типи предикатів виділяються на основі аргументів, що супроводжують предикат. Так, предикати дії в ролі аргумента вимагають агенса (діяча-істоти) (англ. *Michael ran* – укр. *Майкл біг*, англ. *Harriet sang* – укр. *Гарріет співала*), предикати стану та процесу потребують у ролі аргумента пацієнса, однак при предикатах стану пацієнс визначає, чим є те, що знаходиться в цьому стані (англ. *The elephant is dead* – укр. *Слон мертвий*, англ. *The dish is broken* – укр. *Блюдо розбите*), а при предикатах процесу фіксується зміна стану пацієнсом (англ. *The elephant died* – укр. *Слон помер*, англ. *The dish broke* – укр. *Блюдо розбилось*). Не досить чітким є виділення предиката дії-процесу, що як процес, спричинює зміну стану пацієнса (іменника), а як дія виражає те, що робить агент, наприклад, англ. *Michael dried the wood* – укр. *Майкл сушив дроба*, англ. *Harriet broke the dish* – укр. *Гарріет розбила блюдо* (дієслова *dried* та *broke* одночасно позначають і процес, оскільки викликають зміну стану об'єкта дії – пацієнса, і дію, оскільки виражають те, що робить агент) [там само, с. 119].

І. Р. Вихованець зазначає, що основним протиставленням усередині предикатних знаків є їхній розподіл на предикати дії та стану. Предикати дії пов'язуються з активним предметом (звичайно особою), діячем, від якого походить дія, а предикати стану – з пасивним предметом (як істотою, так і неістотою), носієм стану, якому належить стан, якому приписується відповідний стан. Предикати можуть далі розділятися на семантичні підкласи, групи залежно від характеру відповідних семантичних ознак. Надто конкретизована класифікація предикатів зводиться до виділення лексико-семантичних груп усередині частини мови зі значенням предикатної ознаки – дієслів, прикметників і прислівників. Предикати дії можуть позначати більш конкретні дії – мовленнєві, фізичні та ін., а предикати стану – фізичні, інтелектуальні, емоційні стани [64, с. 85].

У семантичній класифікації дієслів німецької мови, яка будується за типом подій, що позначають дієслова, або за перебігом цих подій, У. Енгель, В. Шмідт виділяють:

1) дієслова стану (*Zustandsverben*) – *liegen* 'лежати', *schlafen* 'спати', *sein* 'бути', *stehen* 'стояти';

2) дієслова процесу (Vorgangsverben), які переважно позначають зміну та перебіг певних природних явищ – *sich bewölken* ‘вкриватися хмарами’, *dämmern* ‘сутеніти’, *fallen* ‘падати’, *rinnen* ‘текти’;

3) дієслова діяльності (Tätigkeitsverben) – *gehen* ‘іти’, *tanzen* ‘танцювати’;

4) дієслова дії (Handlungsverben), які включаються до дієслів діяльності, вони завжди пов’язані зі спрямованістю на об’єкт – *beliefern* ‘постачати’, *schicken* ‘відправляти’, *unterstützen* ‘підтримувати, сприяти’ [296, с. 410; 297, с. 198].

Л. В. Щерба виділяє в російській мові три типи предикатів зі значенням: 1) дії; 2) стану; 3) якості. Кожен тип предикатів дослідник пов’язує з певними формальними засобами вираження. Так, предикати дії виражаються дієсловами, предикати стану – зв’язками у сполученні зі словами, які дослідник відносив до особливого морфологічного класу (*весел, печален, жаль, в состоянии*), предикати якості – зв’язкою та повним прикметником [276, с. 90–91]. Однак, зауважимо, мовознавець не розмежовує поняття «дія», «стан», «якість», очевидно, вважаючи їх інтуїтивно зрозумілими.

О. М. Селіверстова пропонує свою модель семантичної класифікації предикатів. Так, предикати класу (узагальненої дії, процесу зі значенням властивості або якості на зразок *птахи літають*, тобто мають здатність літати, наділені властивістю літати), співвідносяться з певним відрізком часу, але абстраговані від безпосереднього перебігу в ньому. Предикати властивості сприймаються як такі, що існують у будь-який момент часу [220, с. 93]. Вони протиставляються предикатам стану за ознакою фазовості / нефазовості перебігу в часі: стан має пофазовий вияв у часі, а властивість переміщається в часі, проходить крізь нього, а не виникає в ньому [там само, с. 98].

Предикати дії, стану та процесу О. М. Селіверстова називає пофазно існуючими об’єктами. Пофазне існування дій та процесів пояснюється тим, що у кожний окремий момент існує лише певна фаза розвитку дії або процесу, а не дія чи процес в цілому, тобто у кожній фазі дія чи процес може змінюватися. Пофазність існування стану має дещо іншу природу, оскільки фази існування стану можуть бути ідентичними, а їхня зміна не супроводжується (і не

викликається) докладанням сили, енергії з боку носія стану, на відміну від дії чи процесу [там само, с. 93–97].

Узагальнюючи основні положення семантичної класифікації предикатів, запропонованої О. М. Селіверстовою, можна виділити такі основні характеристики дії, процесу та стану:

1) **дія**: є динамічною, має агенса, зусилля і / або волевияв якого створює певний об'єкт і/або впливає на нього, протікає в часі пофазно;

2) **процес**: не виконується та не підтримується агенсом; має пофазний вияв, може займати на часовій осі як проміжок, так і точку (моментальні процеси, напр., *у цей момент він побачив*); два типи процесів визначаються в залежності від ролі його суб'єкта: а) пасивний (X не є джерелом енергії, необхідної для реалізації, підтримки предикативного денотата); б) непасивний (X – джерело енергії, хоча і не є діячем);

3) **стан**: є статичним, не змінюється в часі (хоча й існує пофазно, однак фази існування стану є ідентичними одна одній), стани тривають певний проміжок часу, суб'єкт стану є не діючим / активним, а пасивним, тобто предикати стану орієнтуються на суб'єкт стану.

У семантичних класифікаціях предикатної лексики, крім значення дії та стану, виділяється ще значення відношення, яке, однак, не знайшло єдиного тлумачення в лінгвістичних працях (роботи [72; 123; 198; 350] та ін.).

Як зазначає Р. М. Гайсіна, сема «відношення» (у дієсловах на зразок *належати, подобатися, зумовлювати, переважати*) позначає різноманітні зв'язки предметів та явищ об'єктивної дійсності [72, с. 48]. Для дієслів відношення характерні такі ознаки: відсутність чіткої локалізованості в часі, тривалість, відсутність внутрішньої межі та статичність [123, с. 304]. Проте часто семи відношення поєднуються / перетинаються з семами «поведінка» (*підлабузнюватися, гребувати* (кимось)), «почуття» (*любити, ненавидіти, захоплюватися*), «мовлення та почуття» (*засуджувати, насміхатися, іронізувати*), «мовлення» (*розмовляти, говорити*). Залежно від того, яка сема

виявляється ідентифікувальною, ці дієслова можна віднести або до семантичного поля відношення, або до дієслів почуття, поведінки, мовлення [72, с. 58–59].

Проведений аналіз семантичних класифікацій предикатної лексики є підґрунтям для виокремлення ознак, які слугуватимуть для розрізнення ФО зі значенням інтенсивності дії та стану.

Висновки до розділу 1

1. Порівняльне та зіставно-типологічне вивчення фразеології сприяє виявленню загальних та специфічних рис фразеологічного та лексичного рівнів зіставляваних мов, а також має велике значення для дослідження історії етапів розвитку мислення народів-носіїв певних мов і пов'язаних з ними соціологічних питань, формування та розвитку культури народу і зв'язку між художнім та естетичним мисленням.

2. Інтенсивність виступає окремим виявом категорії кількості, зокрема оцінки неозначеної кількості. Між категорією кількості та інтенсивності існують інклюзивні відношення. Інтенсивність, тісно пов'язана з категоріями якості, кількості та міри, визначається у пропонованому дослідженні як певний ступінь вияву властивостей дій та станів, кількісна зміна яких відбувається у межах певної якості з відхиленням від норми (точки відліку) у бік їх підвищення або зменшення. Інтенсивність встановлюється на основі її зіставлення з певною нормою. У ФО норма пов'язана з чуттєвим досвідом певного соціуму, має емпіричний характер.

3. Категорія інтенсивності виявляє тісний та складний зв'язок із категорією градуальності. Інтенсивність є суб'єкт-об'єктною категорією, оскільки спирається на існування об'єктивної властивості дій, станів, ознак та ін. градуватися. Таким чином градуальність є властивістю позначуваного (предмета, явища, дії, процесу, стану та ін.) змінюватися кількісно, градуватися, а інтенсивність реалізовує цю властивість за допомогою різних мовних засобів.

4. В органічному зв'язку та взаємозалежності з категорією інтенсивності перебувають категорії оцінки, емотивності та образності. Це зумовлюється тим

фактом, що ці категорії об'єднують зв'язок із суб'єктивним сприйняттям об'єктивної реальності, тобто вони відображають ставлення суб'єкта до об'єктивних явищ.

4.1. Оцінка у досліджуваних ФО має двояку природу: змістову та функційну. З одного боку, інтенсивність дії та стану ґрунтується на оцінці невизначеної кількості (яка підлягає виміру, а не рахунку, тобто оцінюється кількісний вияв певної якості у межах понять «дуже, сильно – слабо»), з іншого боку, ФО, що виражають інтенсивність певної дії чи стану, додатково містять характеристику, якою є ця інтенсивність дії та стану для мовця – позитивною чи негативною, тому оцінка, так само як і інтенсивність, спирається на порівняння з певним еталоном, однак визначається у межах таких аксіологічних понять, як «добре / погано».

4.2. Такий тип оцінки, який у ФО відзначається суб'єктивністю, існує невіддільно від емотивності, від ставлення мовця до позначуваного. Суб'єктивність має оцінну природу, а емотивність є факультативним складником оцінності: вона може бути присутня у певному судженні, а може бути відсутня за наявності лише раціональної оцінки. У фразеологізмах із семантикою інтенсивності дії або стану емотивний та оцінний компоненти значення є обов'язковими, оскільки вони, фіксуючи посилену, напружену дію або інтенсивний перебіг певного стану, одночасно виражають оцінку суб'єктом цих дій і станів, ставлення до них.

4.3. Зміст фразеологічного значення реалізується через образ, насичений експресією і суб'єктивною оцінкою, що впливає зі значень компонентів. Образність ФО є її конститутивною ознакою і зумовлена асоціативним перенесенням певної найхарактернішої ознаки предмета, якості, ситуації на інші. У досліджуваних фразеологізмах емотивні семи та образність є засобами посилення враження від певного висловлювання, тобто сприяють експресії. Будь-який образ впливає на емоційну сферу людини, дає привід для емоційного реагування і усвідомлення цієї реакції у формі певного почуття-відношення.

5. Інтенсивність та експресивність пов'язують причинно-наслідкові відношення. Мовні засоби вираження категорій інтенсивності, емотивності,

оцінки та ін. надають категорії експресивності необхідний набір засобів для виконання функції посиленого впливу у процесі мовлення, тобто розрізнення між категорією інтенсивності та категорією експресивності відбувається на рівні мови та мовлення. У ФО завдяки певному яскравому образу, метафорі сема інтенсивності виступає на перший план і, виконуючи прагматичну функцію, сприяє експресивності усього висловлювання.

6. В основу класифікації ФО зі значенням інтенсивності дії та стану покладено ті диференційні ознаки, які використовуються для таксономії предикатної лексики (для виділення предикатів дії визначальними є ознаки динамічності й агентивності, а для виділенні предикатів стану – статичності та пасивності). Такий підхід обґрунтований тим, що аналізовані ФО є засобами вторинної номінації і в функціонально-граматичному плані співвідносяться з певними частинами мови (іменниками, прикметниками, дієсловами) та виконують певні синтаксичні функції. Семантика досліджуваних ФО може корелювати з семантикою співвідносних предикатів (дієслів та інших носіїв предикатного значення) як основних виразників значень дії та стану під час первинної номінації.

Основні положення розділу відбито в окремих публікаціях автора [128; 132; 310].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ЗІСТАВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ДІЇ ТА СТАНУ

2.1 Принципи виокремлення фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії і стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах

Різні семантичні групи фразеологізмів вивчалися багатьма дослідниками як на матеріалі окремих мов, так і в зіставному аспекті (праці А. М. Баранова [37; 39], Х. Бургера [312], М. В. Гамзюка [79], Р. Гіббса [303; 304], С. Глуксберга [306; 307], Д. О. Добровольського [100; 101], Я. Коронена [312], Е. Коуї [289], І. Мельчука [327], К. І. Мізіна [183; 185], В. М. Телії [238; 240] та ін.). Проте ФО зі значенням інтенсивності дії та стану не були предметом спеціального розгляду в зіставному аспекті. Це можна пояснити, зокрема, традицією розгляду фразеологізмів зі значенням інтенсивності як одного з розрядів лексичних засобів підсилення ознаки, дії, стану та ін., що допомагають посилити експресію усього висловлювання [235; 245; 288].

Під час зіставлення фразеологізмів у декількох мовах за основу порівняння береться денотативний аспект ФО як відображення в мові різних предметів, дій та станів об'єктивної дійсності. О. В. Кунін розуміє денотативний аспект фразеологічного значення як обсяг поняття, яке реалізується на основі вичленування мінімуму узагальнених ознак денотата, тобто цілого класу однорідних предметів, унікальних об'єктів або абстрактних значень [165, с. 91]. Денотативний аспект фразеологічного значення є вужчим від відповідного аспекту лексичного значення, тобто фразеологізм позначає меншу кількість об'єктів порівняно зі словом, маючи більший обсяг інформації про них [79, с. 6].

Фразеологізми є засобами вторинної номінації, і в граматичному плані їх можна співвіднести з певними частинами мови (іменниками, прикметниками, дієсловами). Семантика досліджуваних у пропонованій роботі ФО може корелювати з семантикою співвідносних предикатів (дієслів та інших носіїв

предикатного значення) як основних виразників значень дії та стану під час первинної номінації, напр.: англ. *We racked our brains for where to go and what to do.* – *We thought (very hard) where to go and what to do* (у першому реченні дія виражена фразеологізмом *rack one's brains* ‘напружено думати’, букв. ‘мучити, роздирати мозок’, у другому – дієсловом *think* ‘думати’, які є предикатними центрами речень і в граматичному плані виконують функцію присудка, проте в семантичному аспекті відрізняються, оскільки не є повністю взаємозамінними: фразеологізм *racked our brains* передає напружену розумову дію, а дієслово *thought* не характеризує розумову дію як інтенсивну, тому для повної передачі змісту ФО потребує обставини способу дії *very hard*); пор. також нім. *Seine Frau ist auf achtzig, weil das Essen im Ofen verbrutzelt und er wieder nicht angerufen hat, dass er später nach Hause kommt* – *Seine Frau ist wütend, weil das Essen im Ofen verbrutzelt und er wieder nicht angerufen hat, dass er später nach Hause kommt* (ФО *auf achtzig sein* ‘скаженіти від люті’ та предикат *wütend sein* ‘бути лютим, гнівним’ передають однаковий психо-емоційний стан суб’єкта (стан гніву) і виконують однакову граматичну функцію присудка, проте виявляють розбіжності в інтенсивності вияву цього стану).

В основу класифікації ФО зі значенням інтенсивності дії та стану покладено розрізювальні ознаки, які використовуються і в класифікації предикатної лексики (під час виділення предикатів дії суттєвими є ознаки динамічності й агентивності, а предикатів стану – статичності й пасивності). Фразеологізм відноситься до групи на позначення інтенсивності дії, якщо певній позамовній ситуації, яку він позначає, властиві ознаки **агентивності**, **активності** (наявність певної активної дії, спрямованої / не спрямованої на об’єкт; виконання дії суб’єктом-істотою) та **динамічності** (докладання суб’єктом вольових і / або фізичних зусиль для виконання певної дії), пор.: англ. *run / go like stink* <run/go extremely hard or intensely> [391, с. 257] ‘бігти, іти надзвичайно важко або напружено’; нім. *sich den Hals ausschreien* <sehr laut schreien> ‘дуже голосно кричати’ [388, с. 317–318]; рос. *намять холку* <побить, избить, отколотить кого-

либо» 'побити, відлущувати кого-небудь' [379, с. 266]; укр. *садити за каблуками* «завзято, із запалом танцювати» [372, с. 179].

Отже, поняття «дія» розуміється тут досить широко; до нього включаються різні види діяльності суб'єкта (фізичної, інтелектуальної та ін.), які можуть бути спрямовані на певний об'єкт (істоту / неістоту), пор.: англ. *pick/pull sb/sth to pieces* «to criticize someone or something very severely» [385, с. 298] 'дуже суворо критикувати когось/щось; укр. *давати прочуханки (кому)* «бити кого-небудь» [372, с. 180]; або ж характеризувати діяльність суб'єкта як таку, пор.: нім. *arbeiten, dass die Funken fliegen* «eifrig, intensiv arbeiten» [389, с. 139] 'старанно, інтенсивно працювати'; рос. *драть горло* «очень громко говорит, петъ, кричатъ и т. п.» [379, с. 146] 'дуже голосно говорити, співати, кричати та ін.'

Натомість ФО зі значенням інтенсивності стану позначають певну позамовну ситуацію, якій притаманні такі ознаки, як: **неагентивність**, **пасивність** (суб'єкт-істота/неістота перебуває в певному неактивному стані, не докладає ніяких зусиль, енергії для його продукування, тобто перебіг стану не залежить від волі суб'єкта) та **статичність**, пов'язана з нерухомим положенням суб'єкта в просторі, пор.: англ. *be on cloud nine* «extremely happy» [384, с. 75] 'надзвичайно щасливий'; нім. *jmdm läuft die Galle über* «jmd. packt die Wut» [388, с. 256] 'когось охоплює лють'; рос. *глаза вон повылазили* «в состоянии большого напряжения, физической перегрузки человека» [376, с. 133] 'у стані сильної напруги, фізичного перенавантаження людини'; укр. *як (мов, ніби) викручена ганчірка* «дуже стомлений, знесилений» [372, с. 146].

Фразеологізми, що позначають інтенсивність стану, слід відмежовувати від тих, що позначають властивості, ознаки суб'єктів, які є незмінюваними (або змінюються протягом дуже тривалого проміжку часу) і характеризують суб'єкта (істоту / неістоту) за різними ознаками: зовнішністю (нім. *jemand ist so breit wie lang* «jemand ist sehr korpulent / dick / beliebt» 'хтось дуже дорідний, повний, огрядний'); розумовими здібностями (рос. *семи пядей во лбу* «очень умный» 'дуже розумний'); фізичними властивостями (укр. *скрутить воліві шию (роги)* 'надзвичайно сильний, дужий'); рисами характеру (англ. *as green as grass* «naive,

inexperienced» ‘наївний, недосвідчений’) та ін. Такі сполуки до дослідження не залучалися, оскільки вони констатують наявність певної ознаки (риси), яка хоча й може виявлятися інтенсивно, все ж указує на постійну характеристику предмета. Стан має початок та кінець або лише початок, і предикатам зі значенням якості не властива процесуальність, яка є спільною ознакою для дії та стану. Крім того, фразеологізми, які характеризують інтенсивність якості, утворюють розлогу групу з численними підгрупами, що можуть слугувати матеріалом окремого дослідження.

ФО, що позначають інтенсивність стану, розділяються на суб’єктні та об’єктні. Суб’єктні позначають стан суб’єкта, який стосується лише його носія, однак його виникнення спричиняється різноманітними обставинами, які часто допомагають встановити контекст, пор.: англ. *be in seventh heaven* <be in a state of ecstasy> [384, с. 75] ‘бути в стані надзвичайного захвату, екстазу’: *We got Darren a puppy for Christmas, and he was in seventh heaven* ‘Ми подарували Дарен ляльку на Різдво, і вона була у надзвичайному захваті’; нім. *vor Freude [fast] an die Decke springen* <sich sehr freuen> [388, с. 162] ‘дуже радіти’: *Er sprang vor Freude fast an die Decke, als er erfuhr, dass sein Entwurf den ersten Preis gewonnen hatte* ‘Він стрибав від радості майже до стелі, коли дізнався, що його проект зайняв перше місце’; рос. *душа радуется* <в приподнятом настроении, ощущении радости, счастья> [376, с. 216] ‘у піднесеному настрої, відчутті радості, щастя’: *Рядом с моей новой избой стоит сосновый смолистый пень в два обхвата. Я поглядываю на него и душа радуется: не надо теперь думать о растопке – вот она, в трёх шагах*; укр. *очі метаять іскри* <хтось дивиться, гнівно, люто> [372, с. 386]: *Очі її гнівно метали іскри в бік Палянички, який, очевидно, чимось насолив ланковій*.

Об’єктні ФО фіксують каузацію виникнення певного стану в каузованого суб’єкта під впливом інших каузуючих суб’єктів (істот/неістот), предметів, обставин, тобто хто-н. / що-н. своїми діями, виглядом та ін. спричиняють виникнення в об’єкта певного стану (психо-емоційного, фізичного) тощо, пор.: англ. *frighten the living daylights out of sb.* <give someone a very severe fright> ‘дуже

сильно лякати когось’: *This film scared the living daylights out of me* ‘Цей фільм мене страшенно налякав’ (виникнення в каузованого суб’єкта страху спричиняє фільм) [391, с. 74]; нім. *jmdn auf achtzig bringen* <jmdn. rasend vor Wut machen> ‘робити когось скаженим, злим’: *Der bringt mich mit seinem Gequatsche auf achtzig* [388, с. 33–34] ‘Він розлютував мене зі своїми пустими балачками’ (каузатором виникнення стану люті в суб’єкта каузованої ситуації є пусті балачки його співрозмовника); рос. *перевернуть всю душу, кого, чью, кому* <очень сильно, глубоко волновать, потрясать> ‘дуже сильно, глибоко хвилювати, зворушувати’: «*Зачем он мне рассказывал всю эту гадость? ... Он перевернул всю мою душу и наполнил ее грязью*» [376, с. 92] (сильне хвилювання суб’єкта спричинили неприємні новини, відомості (*гадость*)); укр. *вивертати душу, кому* <дуже хвилювати, непокоїти, бентежити кого-небудь>: *Вивертає пісня душу, і Роман швидко йде назустріч старому* [371, с. 64] (сильне душевне хвилювання, переживання в Романа викликає пісня, яка, напевно, пов’язується з якимись хвилюючими для нього спогадами); або ж відображають певний психо-емоційний стан суб’єкта, його емоції, спрямовані на когось / щось, пор.: англ. *hate sb/sth like poison* <dislike sb/sth intensely> [393, с. 256] ‘не любити когось дуже сильно’ (букв. ‘ненавидіти як отруту’): *With his best friends dead in Flanders Tolkien had cause to hate that idea like poison, and indeed no one in Middle-earth is allowed to voice it* [399] ‘Смерть кращих друзів у Фландрії спонукала Толкієна ненавидіти цю ідею як отруту, і більше того, жодному у Середзем’ї не дозволялося говорити це’ (об’єктом, на який спрямована ненависть Толкієна, є ідея, яку він почав дуже ненавидіти через смерть своїх друзів); нім. *jmdn., etw. hassen wie die Pest* <jmdn., etw. Sehr hassen> ‘дуже ненавидіти когось / щось’, букв. ‘ненавидіти як чуму’: *Höflichkeitsfloskeln, Heucheleien und die ständigen Vergleiche mit seinem berühmten Vater hasst er wie die Pest* [388, с. 339] ‘Пусті фрази, лицемірство і постійні порівняння з його знаменитим батьком він ненавидів як чуму’ (об’єктом ненависті суб’єкта є пусті фрази, лицемірство, порівняння його з батьком, що, вочевидь, неприємно та боляче для суб’єкта); рос. *до безумия ненавидеть, кого, что* <очень сильно, беспредельно, безгранично> ‘дуже сильно, безмежно’: –

Помнишь жену доктора Сомова? Она ненавидела Дарвина до безумия [362, с. 34] (об'єктом ненависті дружини Сомова є Дарвін); укр. *пеклом дихати, на кого, проти кого* <дуже сердитися, ненавидіти когось, тримати зло на кого>: – *Що всі схизматики нам зрадили, це цілком можливо, – обізвався Калиновський. – Вони всі пеклом на нас дихають!* [375, с. 143] (об'єктом ненависті схизматиків є мовець (Калиновський) і всі його прибічники).

Поза увагою в роботі залишаються ФО зі значенням інтенсивності процесу, оскільки процес передає значення перебігу певного явища, у тому числі й дії та стану, тобто є для них загальною, спільною ознакою. Так, дослідниця дієслівної системи української та англійської мов Н. Б. Іваницька, відзначає, що категорія «процесуальність» є універсальною [123, с. 126].

А. М. Чепасова, аналізуючи семантичні та граматичні властивості фразеологізмів у російській мові, на основі їх функціонального співвіднесення з дієсловом виділяє клас процесуальних фразеологізмів. Вона залучає до них стійкі сполуки, що позначають будь-які дії, стани, зміни як процес на зразок *лезть из кожи (вон), сбиться с ног, брать за душу, приходит в восторг, ломать голову, поднимают вопрос* та ін. [261, с. 11–12].

В. А. Лебединська визначає процесуальність як здатність слова або фразеологізму позначати ознаку предмета, яка виражає динаміку, змінюваність цього предмета [172, с. 6]. Значення процесуальності є узагальненим і в семантиці ФО корелює з семою інтенсивності, яка також передбачає динаміку перебігу певного явища (дії або стану).

У межах двох загальних класів фразеологізмів, що позначають інтенсивність дії та інтенсивність стану, на основі інтегральних сем у їхньому значенні, виділяються окремі ФСГ.

Серед фразеологізмів із семантикою інтенсивності дії виділяються ФСГ, що позначають інтенсивність: 1) інтелектуальної і перцептивної діяльності; 2) фізичної дії; 3) виконання трудової (соціальної та ін.) діяльності; 4) мовлення та звучання; 5) фізіологічної діяльності; 6) руху. У кожній групі за наявності диференційних сем виокремлюються фразеосемантичні підгрупи (далі ФСПП), у

яких конкретизуються різні аспекти значення ФО. Наприклад, ФСГ інтелектуальної діяльності поділяється ФСПП із диференційними семами: 1) «напружено дивитися / спостерігати» (нім. *sich nach jmdm., etw. die Augen ausgucken* <angestrengt nach jmdm., etw. Ausschau halten> [388, с. 74–75] ‘напружено видивлятися в когось / щось (очима)’); 2) «напружено думати» (англ. *rack one's brain* <puzzle, think very hard> [384, с. 46] ‘думати дуже напружено’; рос. *ломать голову* <усиленно думать, стараясь понять, разрешить что-нибудь трудное> [379, с. 232] ‘посилено думати, намагаючись зрозуміти, вирішити щось складне’); 3) «напружено прислухатися» (укр. *нагострювати вуха* <напружено, уважно прислухатися до чогось> [372, с. 427]).

Фразеологізми з семантикою інтенсивності стану поділяються на ФСГ, що позначають інтенсивність: 1) позитивного психо-емоційного стану; 2) негативного психо-емоційного стану; 3) фізіологічного стану; 4) перебігу (вияву) природних явищ. Ці фразеосемантичні групи поділяються на дрібніші ФСПП. Так, ФСГ психо-емоційного стану охоплюють ФСПП, що характеризують негативний та позитивний психо-емоційний стан людини, каузацію в неї негативного / позитивного психо-емоційного стану, початкову фазу його виникнення, пор.: англ. *do your nut* <to become extremely angry or agitated> [391, с. 204] ‘ставати дуже сердитим або схвильованим’; нім. *jmdm. bis aufs Blut ärgern* <jmdm. sehr ärgern> [401] ‘дуже сильно злити когось’; рос. *метать перуны* <гневатся, сердиться на кого-либо> [379, с. 247] ‘гніватися, сердитися на кого-небудь’; укр. *вибрикувати гонки* <дуже радіти> [372, с. 63].

Додамо, що дієслова та дієслівні конструкції, які покладено в основу ФО, у більшості випадків (за буквального перекладу) не позначають інтенсивної дії або стану, а мають із ФО лише спільну денотативну співвіднесеність, пор.: англ. *know someone or something inside out* букв. ‘знати когось / щось навиворіт’, тобто знати так, як щось, що можна роздивитися зсередини (наприклад, кишеню), вивернувши її навиворіт, іншими словами дуже добре; англ. *praise sb / sth to the skies* букв. ‘хвалити когось / щось до небес’, тобто не просто хвалити когось / щось, а хвалити дуже сильно; укр. [аж] *рвати (дерти і т. ін.) на собі волосся* – не просто

переживати, а бути у відчаї, у стані глибокого розпачу, бути доведеним до крайньої межі; *ламати голову [собі] над чим* – не просто думати, обдумувати щось, а думати настільки напружено, що від цього голова ніби ламається, як якийсь предмет від сильного на нього фізичного впливу.

2.2 Процедура аналізу фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії і стану

Інтенсивність дії або стану, позначена ФО, виражає високий чи крайній ступінь їх здійснення / перебігу, що призводить до якісних змін суб'єкта дії чи стану, або ж і об'єкта, якщо на нього спрямована певна дія.

У роботі досліджуються дієслівні фразеологізми, що позначають інтенсивну дію або стан, напр.: англ. *break your neck to do something* <exert yourself to the utmost to achieve something> [391, с. 198] ‘докладати максимальних, граничних зусиль, щоб здобути щось’; нім. *jmdn zu Mus hauen* <jmdn. schlimm verprügeln> [388, с. 534] ‘тяжко когось побити’; рос. *пожирать глазами* <пристально, неотрывно или подобострастно смотреть на кого-либо или на что-либо> [379, с. 155] ‘пильно, невідривно або улесливо дивитися на кого-, що-небудь’; укр. *скреготати зубами* <гніватися> [374, II, с. 205]. До аналізу залучені й адвербіальні ФО, які сполучаються з певними дієсловами (зазвичай, у словникових статтях міститься вказівка на їхнє закріплене вживання з певним дієсловом), пор.: англ. *to work double tides* <work very hard> [396, с. 145] ‘дуже важко працювати’; нім. *sich zu Tode ärgern* <sich sehr ärgern> [401] ‘дуже злитися’, букв. ‘злитися до смерті’; укр. *на всі боки лаяти, хвалити* <дуже, сильно лаяти, хвалити> [375, с. 11].

В адвербіальних ФО дієслівний компонент позначає дію чи стан, що частіше відповідає нормі на шкалі інтенсивності (нульова інтенсивність), рідше характеризується певним ступенем інтенсивності, а її адвербіальний компонент надає фразеологізму інтенсифікованого значення, пор.: англ. *(at) break-neck speed (drive, move)* <with the greatest speed that one can manage, often dangerously fast (drive, move)> [393, с. 79] ‘з найбільшою швидкістю, яка тільки можлива, часто загрозово швидко (їхати, рухатися)’, де дієслова *drive / move* у структурі ФО позначають переміщення (рух), а її адвербіальний компонент *(at) break-neck speed*

надає цьому рухові семантики інтенсивності; аналогічно: укр. *на всю пельку* (кричати, репетувати) <дуже голосно, щосили> [372, с. 488].

В аналізованих ФО інтенсивність може виражатися експліцитно або імпліцитно (детальніше про експліцитні та імпліцитні засоби інтенсифікації див. роботи [44; 45; 182; 241; 245] та ін.). Як зазначає О. І. Шейгал, усі мовні одиниці, які передають значення інтенсивності, поділяються на дві групи: 1) слова-підсилювачі (інтенсифікатори), тобто експліцитні засоби підсилення ознаки, яка виражається іншим словом; 2) внутрішні інтенсиви (інтенсифікати) – імпліцитні засоби інтенсивності, тобто ті слова, в яких сема інтенсивності є облігаторним компонентом значення [273, с. 8]. Такий поділ мовних засобів, що передають семантику інтенсивності, є правомірним і застосовується в межах пропонованого дослідження.

Семантичний аналіз ФО включає два етапи: 1) аналіз словникового тлумачення ФО; 2) аналіз формальної структури ФО.

На першому етапі для виявлення у фразеологізмі семи інтенсивності дії чи стану використовується методика аналізу словникових дефініцій та метод компонентного аналізу, завдяки яким у семантичній структурі ФО виокремлюються компоненти-інтенсифікатори – слова-маркери, що сигналізують про високий (крайній) ступінь дії або стану. Найчастотнішими у порівнюваних мовах виявилися такі прислівники з інтенсифікованим значенням:

- англійська мова: *very, extremely, greatly*;
- німецька мова: *sehr, heftig, maßlos, äußerst*;
- російська мова: *сильно, крайне, очень*;
- українська мова: *дуже, сильно, надзвичайно*.

Ці компоненти сигналізують про наявність у семантичній структурі ФО загальної семи інтенсивності дії або стану, пор.: англ. *be jumping up and down* <be very angry or upset> [391, с. 155] ‘бути дуже розгніваним або засмученим’; нім. *Gift und Galle speien / spucken* <sehr wütend sein, ausfallend> [388, с. 285] ‘бути дуже розгніваним, агресивним’; рос. *до безумия ненавидеть* <очень сильно ненавидеть>

[379, с. 34] ‘дуже сильно ненавидіти’; укр. *скалити зуби* ‘дуже сміятися, переважно без очевидної причини’ [372, с. 654].

У функції підсилювання можуть виступати й інші прислівники, а саме: англ. *fiercely*; нім. *tief, unbändig*; рос. *усиленно, напряженно*; укр. *страшенно, тяжко*, а також прийменниково-іменникові сполуки або описові конструкції, які частіше трапляються в лексикографічних тлумаченнях аналізованих російських ФО, пор.: рос. *до конца выкладываться* ‘отдавать все силы работе, делу, трудиться до утомления’ [376, с. 115] ‘віддавати всі сили роботі, працювати до знемоги’, *на износ* ‘с полной отдачей сил, до изнеможения (работать)’ [376, с. 274] ‘повністю віддаючи сили, до знемоги (працювати)’; аналогічно: укр. *працювати до десятого (сьомого) поту* ‘до крайньої, граничної втоми’ [375, с. 147–148]; англ. *work oneself into the ground* ‘to work so hard that you become very tired or ill’ [391, с. 131] ‘працювати настільки важко, що ставати дуже втомленим або хворим’; нім. *sich die Finger abarbeiten* ‘überaus schwer, bis zur Erschöpfung arbeiten’ [388, с. 223] ‘надзвичайно важко, до знесилення працювати’.

Слід відзначити, що прислівники на зразок англ. *very*; нім. *sehr*; рос. *очень*; укр. *дуже* у природній семантичній метамові А. Вежбицької є семантичними примітивами, оскільки їхні значення далі не поділяються на складники [60, с. 60] (див. також [355; 357]).

До іншого способу вираження інтенсивності дії та стану у словникових тлумаченнях ФО належать компоненти з прихованою семантикою інтенсивності (так звані «інтенсиви»), яку можна виділити шляхом додаткової лексикографічної дефініції складового компонента у тлумаченні ФО, пор.: англ. *keep your nose to the grindstone* ‘work hard and continuously’ [391, с. 130] ‘працювати важко та безперервно’; нім. *Blut und Wasser schwitzen* ‘bis zum Umfallen schuften’ [389, с. 59] ‘надриватися (працювати) так, що падаєш з ніг’; рос. *рвать кишки* ‘выполняют тяжёлую работу, надрываются’ [376, с. 571] ‘виконувати важку роботу, надриватися’; укр. *вигнати сім потів* ‘змушувати кого-небудь з останніх сил працювати або виснажувати непосильною роботою’ [372, с. 66]. У семантичній структурі наведених фразеологізмів наявні інтенсифікати *hard* (англ.), *schuften*

(нім.), *надрыватся* (рос.), *виснажувати* (укр.), пор. їхні словникові тлумачення: англ. *hard* <done with a great deal of force or strength / requiring a great deal of endurance or effort> [392] ‘виконаний з величезним докладанням сили або інтенсивністю / який вимагає дуже багато витривалості або зусиль’, нім. *schuften* <schwer, hart arbeiten> [401] ‘важко працювати’, рос. *надрыватся* <делать что-л. с чрезмерным напряжением сил; стараться изо всех сил> [361, с. 579] ‘робити щонебудь з надзвичайним напруженням сил, старатися з усієї сили’, укр. *виснажувати* <дуже ослаблювати, знесилювати кого-, що-небудь (роботою)> [371, I, с. 491].

Слід зауважити, що таким способом у словникових тлумаченнях ФО виокремлюються як компоненти-інтенсифікатори, так і компоненти-інтенсифікати, які у пропонованому дослідженні відносяться до імпліцитної (прихованої) фразеологічної інтенсивності (далі ІФІ).

Важливо, що ІФІ охоплює не тільки зону словникових тлумачень ФО в цілому та окремих її компонентів, а також зумовлюється її внутрішньою формою та образною складовою. Внутрішня форма розуміється як образ, який лежить в основі номінації стійким виразом певної ситуації об’єктивної (або суб’єктивної) дійсності. Внутрішня форма ідіоми визначає і мотивацію фразеологічного виразу, і його емотивні та функціонально-стилістичні особливості. Наприклад, англійський фразеологізм *burn rubber* букв. ‘гума горить’, який має значення <drive very quickly> ‘їздити дуже швидко’, асоціюється з ситуацією, коли від швидкої їзди гума на колесах автомобіля гріється, а від дуже швидкої може «згоріти» (поплавитися). Цей образ міг сформуватися на основі реальних перегонів – змагань, під час яких гонщики їздять з максимальною швидкістю. Український фразеологізм *дати (задати, завдати) гарту* <дуже побити кого-небудь; розправитися> пов’язаний із ситуацією гартування металевих виробів. У мовленні ковалів *гартувати* – надавати металевим виробам твердості, пружності, міцності нагріванням із раптовим охолодженням і одночасною механічною обробкою їхньої поверхні важкою кувалдою. Ця ситуація переноситься з професійної сфери на соціальні взаємовідношення, коли «гартують» уже людину,

але не для того, щоб зробити її міцнішою, а навпаки, щоб позбавити сил, завдати фізичної шкоди. Напевно, тут визначальним є те, що ковалі, загартовуючи метал, докладають дуже великих зусиль, звідки і впливає інтенсивність у значенні фразеологізму.

На другому етапі аналізу встановлюється набір формальних експліцитних засобів вираження інтенсивності дії та стану, які безпосередньо зустрічалися у поверхневій структурі ФО. Експліцитна фразеологічна інтенсивність (далі ЕФІ) може виражатися різнорівневими мовними засобами – словотвірними, лексико-граматичними, синтаксичними.

Словотвірні засоби вираження ЕФІ – це префікси, напівпрефікси як структурні елементи дієслівного компонента ФО, рідше – субстантивного / ад’єктивного, які вказують на граничність, максимальний ступінь напруженості суб’єкта під час виконання ним певних фізичних дій, виконання дії в повному обсязі.

У німецькій мові в актуалізації ЕФІ беруть участь префікси *ab-* (*sich (Dat.) den Arsch ablachen* [388, с. 61] (грубо), букв. ‘висміяти зад’, тобто дуже сильно сміятися), *aus-* (*sich die Augen ausweinen* [388, с. 74], букв. ‘виплакати очі’, тобто дуже сильно плакати), *voll-* (*einen Freudentanz vollführen* [388, с. 243], букв. ‘виконувати на всю силу (щосили) танок радості’ тобто сильно радіти), *zer-* (*jmdm das Herz zerreißen* [388, с. 357], букв. ‘роздирати кому-небудь серце’, тобто дуже засмучувати кого-небудь), *hoch-* (*jmdm kommt die Galle hoch* [388, с. 256], букв. ‘у когось піднімається жовч’, тобто хтось сильно розлючений), напівпрефікси *himmel-* (*jmdm ist himmellangst* [388, с. 363–364], букв. ‘хтось відчуває небесний (сильний) страх’, тобто хтось дуже наляканий), *affen-/ Affen-* (*mit affenartiger Geschwindigkeit / im Affentempo fahren* [389, с. 18], букв. ‘їхати у темпі мавпи’, тобто рухатися з надзвичайно великою швидкістю), *aller-* (*allerhand, was drauf haben* [389, с. 89] (розм., фам.), букв. ‘їхати з шаленою швидкістю’).

У російській мові ЕФІ актуалізується за допомогою таких префіксів: *до-* (*доводить до белого каления* [379, с. 141], тобто доводити когось до нестями (морально, психічно)); *вы-* (*выйти из себя* [379, с. 99], тобто ставати дуже

розлюченим); *ис-* (*истрепать нервы* [379, с. 481], тобто засмучувати, дратувати когось), *про-* (*мороз по коже продрал* [379, с. 254], тобто комусь стало дуже страшно); *над-* (*надрывать душу* [379, с. 262], тобто викликати душевні страждання, муки).

В українській мові ЕФІ маркується такими словотвірними префіксами: *ви-* (*вибрикувати гонки* [372, с. 67], тобто дуже радіти; *вивертати/виймати душу* [372, с. 64], тобто дуже хвилювати, непокоїти когось), *над-* (*серце надривається* [375, с. 185], тобто хтось дуже переживає, страждає), *об-* (*як окропом обдало* [375, с. 72–73], тобто хтось дуже вражений; *серце обкипає кров'ю* [372, с. 640], тобто хтось дуже переживає, страждає).

В англійській мові, на відміну від інших зіставлюваних мов, у яких інтенсивність передають префікси / напівпрефікси, функцію посилення виконують постопозитивні прислівники, які збігаються за значенням із префіксами в інших мовах. Вони можуть вказувати на вихід чогось за межі чогось-небудь (*out*), на граничне виконання дії (*off*), пор.: англ. *jump out of your skin* [391, с. 157], букв. ‘вистрибувати зі шкіри’, тобто бути дуже наляканим; *work your head off* [390], букв. ‘працювати так сильно, що «відключається» голова’, тобто дуже важко працювати.

ЕФІ може виражатися також **лексико-граматичними засобами**, а саме:

- рефлексивними дієсловами: у німецькій мові – за допомогою сполучення дієслова з займенником *sich* (у формах давального або знахідного відмінків), який маркує повне або часткове охоплення суб'єкта дієслівною дією; в англійській – за допомогою займенника *oneself*; в українській та російській мовах – за допомогою частки *-ся (-сь)* в аналогічних функціях, пор.: англ. *to work oneself to death* [390], букв. ‘спрацювати себе до смерті’, тобто дуже важко працювати; нім. *sich ausschütten vor Lachen* [388, с. 84], букв. ‘вилитися від сміху’, тобто сильно сміятися; рос. *сердце кровью обливается* [379, с. 421], тобто хтось має сильний душевний біль; укр. *обливатися слізьми* [375, с. 148], тобто хтось дуже сильно плаче;

- дієсловами деструкції (руйнування) (*ламати, рвати, руйнувати* та ін.), які позначають порушення (руйнування) нормальної структури чого-небудь. Суб'єкт, який виконує деструктивну дію, використовує, звичайно, багато сил, енергії, пор.: англ. *break your back* [384, с. 12], букв. 'ламати спину'; нім. *jmdm das Herz zerreißen* [388, с. 357], букв. 'розірвати кому-небудь серце'; рос. *рвать на себе волосы* [379, с. 387], тобто бути у відчаї, сильно горювати; укр. *рвати кишки від сміху* [375, с. 74], тобто дуже сміятися;

- прийменниково-іменниковими групами, часто побудованими за схожими структурними моделями:

в англійській мові – «прийменник *to* + іменник» (*sick to death* [390], букв. 'хворий до смерті', тобто дуже хворий), де прийменник *to* вказує на межу / ступінь дії чи стану;

у німецькій мові – «прийменники *vor / zu* + іменник (часто абстрактний)», де прийменник *vor* вказує на причину чого-н. (*sich ausschütten vor Lachen* [388, с. 84], букв. 'вилитися від сміху', тобто дуже сильно і довго сміятися), а прийменник *zu* – на межу / ступінь дії або стану (*sich zu Tode ärgern* [401], букв. 'злитися до смерті', тобто дуже сильно злитися); «сполучення прийменників *bis auf* + іменник» (*jmdn bis aufs Blut ärgern* [401], букв. 'злити кого-н. до крові, тобто дуже сильно злити кого-н.', де сполучення прийменників передає граничне значення дії або стану;

у російській та українській мовах відповідно «прийменники *со / от; від / зі* + іменник в род. відм.» (рос. *кататься со / от смеху* [379, с. 55]; укр. *рвати кишки від реготу* [372, с. 186]), де прийменники вказують на причину чого-н.; «прийменник *до* + іменник в род. відм.» (рос. *до зелёного змия (напиться)* [376, с. 258]; укр. *до десятого поту працювати* [372, с. 551]), де прийменник *до* у слов'янських мовах вказує на межу / ступінь дії або стану;

у російській мові «прийменник *без* + іменник в род. відм.» (*без памяти веселиться* [362, с. 32]), де прийменник *без* вказує на відсутність чого-н.; «прийменник *через* + іменник у знах. відм.» (рос. *бить через край* [362, с. 39];

укр. *бити через край* [371, IV, с. 321]), де прийменник *через* вказує на рух поверх чого-н., а також надміру чого-н.;

в українській мові «прийменник *на* + іменник в знах. відм.» (*на сухар схуднути, стягнутися на нитку* [372, с. 701]), де прийменник *на* вказує на граничність вияву певного стану (зазвичай фізичного);

- словами-антонімами (часто такими категорійними словами виступають прикметники), пор.: рос. *ни живой ни мёртвый* [376, с. 78]; укр. *ні живий ні мертвий* [375, с. 57];

- прикметниками, які супроводжують іменники і виступають у функції атрибута, часто з підсилювальним значенням, або прикметниками у вищому чи найвищому ступені порівняння, що помічено у ФО німецької мови, напр.: *einen wilden Freudentanz aufführen* [388, с. 243], букв. ‘виконувати дикий танок радості’; *jmds. Herz schlägt höher* (піднес.) [388, с. 355], букв. ‘чиєсь серце б’ється сильніше (вище)’; *jmd. würde vor Scham am liebsten in den Erdboden versinken* [388, с. 135], букв. ‘для когось найкраще зануритися під землю від сорому’;

- займенниками, зокрема означальними, які вказують на повноту охоплення дією або станом: пор.: англ. *have many (or other) irons in the fire* [391, с. 154], тобто бути дуже зайнятим; нім. *alle Hände voll zu tun haben* [388, с. 325], тобто бути дуже зайнятим; рос. *ненавидеть всеми печенками* [379, с. 319]; укр. *любити усіма фібрами душі* [375, с. 207];

- числівниками, зокрема такими: 1, 2, 3, 7, 9, 80, 100, 180, 1000, 10000, які слугують показником посиленого вияву дії чи стану і асоціативно пов’язуються з температурою закипання (80 градусів за Реомюром, 100 градусів – закипання води) або високою швидкістю руху (80 / 100 / 180 км / год.), а також з релігійними і міфологічними уявленнями, напр., англ. *in seventh heaven* [391, с. 141] ‘надзвичайно щасливий’; нім. *auf achtzig / hundert / hundertachtzig kommen* [388, с. 385] ‘страшенно розлютитися’; рос. *в три горла* [376, с. 152] ‘дуже багато, жадібно (їсти, пити)’; укр. *в сто очей дивитися* [372, с. 196] ‘дивитися дуже пильно, уважно’;

- частками з підсилювальним значенням, яке найчастіше пов'язане з гранично негативним / позитивним емоційним або фізичним станом суб'єкта, а також його трудовою діяльністю (слід відзначити, що такий тип інтенсифікації в англійській мові не виявлено), пор.: нім. *arbeiten, dass die Funken fliegen* [389, с. 139], букв. 'працювати так, що аж іскри летять (розлітаються)', тобто старанно, інтенсивно працювати; укр. *аж за боки хапатися* [375, с. 10], тобто дуже сильно сміятися, *хоч вовком вий* [375, с. 20]; рос. *хоть беги; хоть волком вой* [376, с. 19, 87], тобто бути у відчаї, безвихідному становищі.

Серед **синтаксичних засобів** вираження ЕФІ виділяються такі:

- порівняльні звороти з такими сполучниками: англійська мова – *as, like (to work like a slave* [386, с. 765], букв. 'працювати як раб'); німецька – *als / wie von / als ob (arbeiten wie ein Kuli* [388, с. 57], букв. 'працювати як чорнороб'); російська – *как / словно / будто / точно ((быть) как на иголках* [379, с. 177], тобто дуже стривожений); українська – *як / мов / ніби / неначе (боятися, як вогню* [375, с. 21], тобто дуже сильно боятися); щодо компаративних фразеологізмів А. Ф. Артемова зауважує, що «порівняльні ФО, образність в яких не виражена так імпліцитно, як у метафоричних, виконують більшою мірою підсилювальну функцію, тобто вона домінує в них над емоційно-оцінною» [26, с. 79] (див. також [285]);

- лексичний повтор, який виконує експресивно-емотивну та підсилювально-видільну функцію [146, с. 8]. Повторюватися можуть сполучники зі словами однієї частини мови (тобто з однорідними членами), часто в антонімічному значенні, пор.: рос. *ни жив ни мертв* [376, с. 78]; *еле-эле душа в теле* [379, с. 150]; укр. *ні живий ні мертвий* [375, с. 57]; *ледве-ледве дихати* [372, с. 10].

ЕФІ може виражатися також **стилістичними засобами**, зокрема вживанням у структурі ФО стилістично зниженої лексики (фамільярно, експресивно забарвленої, просторічної лексики), що використовується для характеристики дій та станів, у яких перебуває людина, напр., англ. *squeal like a stuck pig* [396, с. 298] (груб.), букв. 'верещати, кричати як заколена свиня', тобто дуже сильно кричати; нім. *fressen wie ein Scheunendrescher* [388, с. 242] (вульг.), букв. 'жертити як

молотник’, тобто дуже багато і швидко їсти; рос. *вылупить шары* [376, с. 116] (просторіч.) ‘дуже пильно дивитися’; укр. *вирячати баньки* [372, с. 90] (груб., просторіч.) ‘дуже пильно дивитися’.

Отже, засоби інтенсифікації, виявлені у формальній (поверхневій) структурі ФО, є експліцитними засобами підсилення, а засоби, які містяться в їхніх словникових дефініціях – імпліцитними (глибинними).

Особливість фразеологічної інтенсивності дії та стану зумовлюється також внутрішньою формою стійкої сполуки, що зумовило залучення до дослідження буквального перекладу ФО. Так, в англійському фразеологізмі *work your fingers to the bone* [391, с. 33] семантика крайнього ступеня інтенсивності дії (<work very hard> ‘дуже важко працювати’) формується через фразеологічний образ, що виникає завдяки переосмисленню буквального значення складників ФО (‘працювати, стираючи пальці до кісток («до м’яса»’); пор. також фразеологізм *jump out of your skin* [391, с. 157], в якому значення дуже сильного переляку виводиться не лише зі словникового тлумачення <be extremely startled> ‘бути надзвичайно переляканим’, а й створюється самим фразеологічним образом, який можна експлікувати за допомогою дослівного перекладу (‘вистрибувати зі своєї шкіри’), що набагато яскравіше та емоційніше передає критичний ступінь вияву стану суб’єкта.

Продуктивність засобів вираження експліцитної інтенсивності показана у Додатку Д.

2.3 Методика опису семантики фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії і стану

Для опису семантики ФО на позначення інтенсивності дії та стану використовується метод моделювання їхньої семантичної структури, спрямований на виявлення смислових зв’язків між учасниками фразеологічної ситуації. Для цього було створено формули тлумачення (далі ФТ), тобто переклад значення фразеологізму особливою семантичною мовою [16; 41; 139; 189; 286]. ФТ спирається на лексикографічне тлумачення фразеологізму, але не збігається з ним, оскільки вона в узагальненому, а не в індивідуально-конкретному вигляді

відображає певну типову позамовну ситуацію, якій у мові можуть відповідати численні конкретні ФО. До ФТ входять такі компоненти: 1) аргументи предиката (дієслова) (ядро ФО), які відповідають учасникам описуваної ситуації; 2) базове (ключеве) дієслово з узагальненою семантикою; 3) слово-інтенсифікатор, яке виражає семантику інтенсивності дії чи стану (лексичний параметр *Magn* («дуже», «високий ступінь») у термінології Ю. Д. Апресяна [16]).

Так, фразеологізми англ. *scare the pants off somebody* «scare someone very much» [390] ‘дуже сильно лякати кого-небудь’; нім. *jmdn auf achtzig bringen* «jmdn. rasend vor Wut machen» [388, с. 33–34] ‘робити когось скаженим від люті’; рос. *довести до белого каления* «приводить в состояние иступления, полной потери самообладания» [379, с. 141] ‘доводити кого-небудь до нестями, повної втрати самовладання’; укр. *висотувати нерви* «виснажувати кого-небудь, спричиняти знервованість» [372, с. 87] описують у зіставлених мовах схожу типову фразеосемантичну ситуацію, в якій хтось (наприклад, людина) або щось (наприклад, неприємна подія, образливі слова тощо) певним чином каузує когось (людину) перебувати у надзвичайно збудженому негативному стані (гнів, страх тощо). Отже, для опису семантики наведених та інших аналогічних ФО можна побудувати і використати таку загальну ФТ: «X (істота / неістота) певним чином каузує Y (істоту) перебувати у надзвичайно підвищеному негативному стані (Cond_{neg}) (страх, схвильованість, гнів та ін.)».

До ФТ аналізованих фразеологізмів залучаються такі семантичні компоненти (= учасники фразеологічної ситуації), як суб’єкт дії або стану (X), об’єкт дії або стану (Y), стан суб’єкта / об’єкта (Cond.), який за своїм характером може бути психо-емоційним (негативним (Cond_{neg}) або позитивним (Cond_{pos})), фізіологічним (Cond_{phys}), дія суб’єкта / об’єкта (V), місце знаходження суб’єкта / об’єкта (Loc.), обставини, у яких перебуває суб’єкт (Circ.), події, явища, ситуації (P).

Для опису семантичної структури фразеологізму у ФТ використовуються базові семантичні компоненти (‘виконати’, ‘бити’, ‘їсти’, ‘пити’, ‘рухатися’ та ін.), які притаманні певній ФСГ і ФСПП, а також додаткові семантичні ознаки

(‘часто’, ‘багато’, ‘сильно’, ‘швидко’ та ін.), які виділяються за допомогою методики компонентного аналізу значення фразеологічної одиниці.

У ролі суб’єкта або об’єкта дії можуть виступати:

а) істоти, напр.: англ. *We racked our brains for where to go and what to do* [422, с. 288] ‘Ми напружено думали, куди піти та що зробити’; нім. *Sein Vater hatte ihm öfter das Leder gegerbt* [388, с. 477] ‘Його батько часто його добряче лупцює’; рос. *Эраст Петрович навострил уши – этот вопрос его тоже очень интересовал* [404, с. 87]; укр. *Гляне, аж вони давно в шкоді. Біжить Зінько завертати. Побачить сторож або хазяїн, та таких духопелів йому надає* [409, с. 11];

б) неістоти, напр.: укр. *Дзвін гудів як з бочки – мабуть, на дощ* [375, с. 13]; рос. *Андрей Иванович ходил по саду и ругал грозу на чем свет стоит* [370, с. 218–219].

Для встановлення актуального значення фразеологічної одиниці необхідно з’ясувати її внутрішню форму. Поняття внутрішньої форми є досить складним і пов’язане з образністю ФО [247], а образ найчастіше спирається на реалії, відомі тільки певному народові. Як стверджує Д. О. Добровольський, образність ідіом не має якісних відмінностей від образності слів у метафоричному вживанні, йдеться скоріше про кількісні відмінності – для більшості ідіом образність є конститутивною ознакою [38, с. 123]).

Отже, внутрішня форма виникає в результаті складної взаємодії вільного словосполучення та переосмисленого на його основі фразеологізму. Засобом актуалізації такого образу найчастіше виступає метафора або метонімія. Тому для експлікації внутрішньої форми фразеологізму створюються метафоричні моделі, які дозволяють виокремити образну складову ФО. Наприклад, для фразеологізмів, що позначають гнів, злість характерними будуть такі метафоричні моделі: «гнів ← жар/вогонь/пара» (англ. *breathe fire* <be fiercely angry> [391, с. 107] ‘бути несамовито лютим’, букв. ‘дихати вогнем’), «сильна злість, лють ← вихід за межі певного простору» (нім. *aus dem Anzug springen* <sich aufregen, in Wut geraten> [388, с. 54] ‘хвилюватися, нервувати, розлютуватися’, букв. ‘вистрибувати з костюма’), «лють ← кров» (укр. *кров кипить у жилах* <хто-небудь перебуває в

стані сильного гніву, обурення» [372, с. 315]). Виокремлення тих чи інших метафоричних моделей дає підстави говорити про універсальність або специфічність образних складових у зіставлюваних мовах. Для узагальнення і унаочнення отриманих результатів метафоричні моделі було розподілено на кілька типів: антропоморфний, зооморфний, артефактний, деструктивний та ін. типи. Продуктивність кожного типу показана у Додатку К.

Для виявлення особливостей функціонування ФО, що позначають інтенсивну дію та стан у текстах, було проаналізовано 26 творів (по 6 авторів у кожній мові) письменників ХІХ-ХХ століть. Загальний обсяг текстового матеріалу становить 5 818 сторінок (близько 1500 сторінок у кожній мові). Показники частотності виокремлених ФСТ подані у Додатках З, И. Однак слід зауважити, що в усіх порівнюваних мовах показники частотності досліджуваних ФО в цілому низькі, хоча у слов'янських мовах вони вищі, ніж у германських (з усього досліджуваного корпусу в творах англійських письменників трапляється 9,7% ФО, німецьких – 10%, російських – 35,3%, українських – 25,3%) (див. Додатки З, И).

Висновки до розділу 2

1. Зіставно-типологічний підхід дає змогу виявити загальні і специфічні риси фразеологічного рівня мови. Під час зіставлення фразеологізмів у декількох мовах за основу порівняння береться денотативний аспект ФО, який є вужчим від відповідного аспекту лексичного значення.

2. Фразеологізми як засоби вторинної номінації у граматичному плані співвідносяться з певними частинами мови. Семантика аналізованих ФО корелює з семантикою співвідносних предикатів (дієслів та інших носіїв предикатного значення) як основних виразників значень дії та стану під час первинної номінації. В основу класифікації досліджуваних ФО покладено такі розрізнявальні ознаки: 1) для ФО на позначення інтенсивності дії – агентивності, активності та динамічності; 2) для ФО на позначення інтенсивності стану – неагентивність, пасивність і статичність.

3. У межах двох аналізованих класів ФО (на позначення інтенсивності дії та інтенсивності стану) на основі інтегральних та диференційних сем у семантичній структурі фразеологізмів виділяються окремі ФСГ.

3.1. ФО із семантикою *інтенсивності дії* поділяються на ФСГ, що позначають інтенсивність: 1) інтелектуальної і перцептивної діяльності; 2) фізичної дії; 3) виконання трудової (соціальної та ін.) діяльності; 4) мовлення та звучання; 5) фізіологічної діяльності; 6) руху. Серед ФО із семантикою *інтенсивності стану* виділяються ФСГ, одиниці яких позначають інтенсивність: 1) позитивного психо-емоційного стану; 2) негативного психо-емоційного стану; 3) фізіологічного стану; 4) перебігу (вияву) природних явищ. На основі додаткових семантичних ознак виокремлюються ФСПП.

4. Для виявлення у ФО семи інтенсивності дії та стану використовуються певні лінгвістичні методи, прийоми та методики, зокрема метод компонентного аналізу, методика словникових дефініцій, буквальний переклад ФО.

5. В аналізованих ФО інтенсивність може виражатися експліцитно (різними мовними засобами у формальній структурі фразеологізмів) або імпліцитно (закодована у словникових тлумаченнях фразеологізмів, їхній внутрішній формі тощо).

5.1. Імпліцитний спосіб вираження інтенсивності в аналізованих ФО представлений:

а) прислівниками з інтенсифікованим значенням («інтенсифікатори») (найчастотнішими у порівнюваних мовах виявилися такі прислівники: англ. – *very, extremely, greatly*; нім. – *sehr, heftig, äußerst*; рос. – *очень, сильно*; укр. – *дуже, сильно*); б) компонентами з прихованою семантикою інтенсивності («інтенсиви»), яку можна виділити шляхом додаткової лексикографічної дефініції складового компонента у тлумаченні ФО; в) внутрішньою формою фразеологізму.

5.2. Експліцитне вираження інтенсивності дії та стану репрезентується у структурі ФО такими мовними засобами: а) словотвірними (префікси, напівпрефікси); б) лексико-граматичними (рефлексивні дієслова, дієслова деструкції, прийменниково-іменникові групи, слова-антоніми, прикметники у

функції атрибута, займенники, числівники, частки з підсилювальним значенням); в) синтаксичними (порівняльні звороти, лексичний повтор); г) стилістичними (знижена, просторічна лексика).

5.2.1. Найпродуктивніше експліцитні засоби вираження інтенсивності використовуються в українській (52% вибірки ФО) та російській (47%) мовах (див. Додаток Д). У германських мовах цей показник дещо нижчий, хоча й становить більше третини ФО (англійська – 37,6%, німецька – 38,6%).

5.2.2. Найвищий показник продуктивності в англійській, німецькій та українській мовах мають синтаксичні засоби, зокрема порівняльні конструкції (англ. – 43%, нім. – 23%, укр. – 23,4%). Дещо нижчий (а для російської мови найвищий) рівень продуктивності демонструють лексико-граматичні засоби, зокрема дієслова деструкції (англ. – 14,5%, нім. – 14,5%, рос. – 25,4%, укр. – 21,2%). Рефлексивні дієслова мають найвищий рівень продуктивності в німецькій мові (20%), а найнижчий в англійській (2,5%), у російській та українській мовах він є майже однаковим (7% і 5% відповідно). В українській мові вагомий відсоток становлять також частки із підсилювальним значенням (18,8%), натомість в англійській мові вони не виявлені, а в німецькій і російській цей показник значно нижчий (2,3% та 5% відповідно). Стилiстичні засоби вираження експліцитної інтенсивності мають невисокий рівень продуктивності (англ. – 3,3%, нім. – 5,6%, рос. – 6%, укр. – 3,8%).

6. Для опису семантики ФО на позначення інтенсивності дії та стану використовується метод моделювання їхньої семантичної структури, спрямований на виявлення смислових зв'язків між учасниками фразеологічної ситуації. Із цією метою було створено формулу тлумачення, яка в узагальненому вигляді включає такі компоненти: 1) аргументи предиката (дієслова) (ядро ФО), які відповідають учасникам описуваної ситуації; 2) базове (ключеве) дієслово з узагальненою семантикою; 3) слово-інтенсифікатор, яке виражає семантику інтенсивності дії та стану (лексичний параметр *Magn* («дуже», «високий ступінь»).

До ФТ аналізованих фразеологізмів залучаються такі компоненти (учасники фразеологічної ситуації), як суб'єкт дії або стану (X), об'єкт дії або стану (Y), стан

суб'єкта / об'єкта (Cond.), який за своїм характером може бути психо-емоційним (негативним (Cond_{neg}) або позитивним (Cond_{pos})), фізіологічним (Cond_{phys}), дія суб'єкта / об'єкта (V), місце знаходження суб'єкта / об'єкта (Loc.), обставини, у яких перебуває суб'єкт (Circ.), події, явища, ситуації (P).

Основні положення розділу відбито в окремих публікаціях автора [116; 118; 132].

РОЗДІЛ 3

СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ІНТЕНСИВНОСТІ ДІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

3.1 Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності інтелектуальної і перцептивної діяльності

Інтелектуальна (розумова) діяльність людини є базовою і необхідною передумовою її існування й життєдіяльності. Ментальна сфера існування людини знаходить своє відображення як у лексичному складі кожної мови (див. роботи Г. Р. Аллагулової [9], Ю. Д. Апресяна [18; 20], З. Вендлера [350], В. Г. Гака [76], В. В. Гумовської [93], Р. Н. Гуднова [92], Р. Ф. Ісхакової [122], О. В. Падучевої [192], М. В. Піменової [197], Н. П. Тропініної [243] та ін.), так і фразеологічному (див. роботи М. З. Гурко [94], Л. В. Виборнової [71], О. М. Волобуєвої [65], С. М. Триваті [242]).

Н. Б. Іваницька, досліджуючи дієслівні системи англійської та української мов у парадигматичному та синтагматичному аспектах, зазначає, що на відміну від інших дій (фізіологічної, фізичної), розумова дія є унікальною через те, що її реалізація стає можливою за умови використання доволі складних з погляду онтології та гносеології процесів, властивих чуттєвій сфері людини, її мозку та волі [123, с. 205]. Отже, відчуття (сприйняття), воля і мислення формують і дають змогу функціонувати такому надзвичайно складному механізмові життєдіяльності людини як психічна діяльність.

У пропонованій роботі до ФО, що позначають інтенсивну інтелектуальну і перцептивну діяльність, зараховуються одиниці з загальною семантикою перцепції (сприймання) та мислення, а саме ті, які фіксують напружену дію, перебіг сприйняття чогось / когось (за допомогою зору, слуху) або осмислення, розуміння чогось, пор.: англ. *beat your brains out* <to think very hard about sth for a long time> [392] ‘дуже напружено думати над чимось тривалий час’; нім. *sich nach jmdm., etw. die Augen ausgucken* <angestrengt nach jmdm., etw. Ausschau halten> [388, с. 74–74] ‘напружено вдивлятися в когось / щось (очима)’; рос. *стричь ушами*

«напружено прислушиватися (испытывая страх, тревогу)» [376, с. 666] ‘напружено прислухуватися (відчуваючи страх, тривогу)’; укр. *краяти собі мозок* ‘думати, ретельно розмірковувати над чимось» [372, с. 312]. Загальна кількість ФО цієї групи – 159 од. (англ. – 36; нім. – 29; рос. – 45; укр. – 49).

У межах виділеної групи на основі диференційних сем (сприйняття чи мислення, спосіб сприйняття – за допомогою слуху чи зору) було виокремлено 4 ФСПП з такими формулами тлумачення:

1) «X (істота) дуже напружено дивиться / спостерігає за Y (істотою / неістотою)»;

2) X (істота) дуже напружено слухає Y (істоту / неістоту) / прислухається до навколишнього середовища;

3) X (істота) дуже напружено роздумує над чимось / думає про Y (істоту / неістоту) або P (подію, ситуацію);

4) X (істота) дуже сильно хоче виконати певну дію V (їсти, пити, працювати, битися та ін.).

Розглянемо докладніше кожен з виділених ФСПП.

3.1.1 Підгрупа фразеологізмів з ФТ «X (істота) дуже напружено дивиться / спостерігає за Y (істотою / неістотою)» становить 50 ФО (англ. – 10, нім. – 12, рос. – 15, укр. – 13). Ці фразеологізми пов’язані зі сприйняттям суб’єктом навколишнього середовища за допомогою зору. Зорове сприйняття дійсності визнається багатьма дослідниками як основний та ключовий вид перцептивної діяльності [16, с. 363; 62], оскільки сприйняте зором дає нову інформацію, тобто є джерелом знань, а також зумовлює нашу поведінку в певних обставинах.

ФО цієї підгрупи характеризують дії суб’єкта, пов’язані з процесом пильного, напруженого спостереження за ким-, чим-небудь. Значення інтенсивності зорового сприйняття реалізується в аналізованих мовах по-різному.

В англійській, німецькій та російській мовах використовується метафорична модель «людина, яка напружено дивиться, спостерігає за ким-, чим-небудь ← птах / тварина, які мають гострий зір». В англійській мові інтенсивна дія зорового спостереження передається через образ птаха, а саме орла або сокола (яструба),

оскільки вони мають дуже гострий і пронизливий зір, який дозволяє їм видивлятися їжу, літаючи високо в повітрі, пор.: англ. *watch sb / sth with an eagle eye* <to watch someone or something very closely and carefully> [385, с. 110] ‘дивитися на когось / щось дуже близько та уважно’, букв. ‘дивитися на кого- / що-н. орлиним оком’, *watch somebody like a hawk* <to watch someone very carefully> [390] ‘дивитися на кого-н. / спостерігати за ким-н. дуже уважно’, букв. ‘оглядати кого-н. як сокіл (яструб)’. У німецькій та російській мовах своєрідним еталоном гострого зору є рись, пор.: *Augen haben wie ein Luchs* <*sehr scharf sehen und alles bemerken*> [388, с. 73] ‘дуже пильно (уважно) дивитися і усе помічати’, букв. ‘мати очі як у рисі’, рос. *как рысь следит / смотрит* <очень внимательно, напряженно> [397] ‘дуже уважено, напружено дивитися’. Лише у німецькій мові зафіксована ФО, у якій гострий зір пов’язується з мисливським собакою, пор.: нім. *aufpassen wie ein Schießhund* <*sehr scharf aufpassen*> [389, с. 411] ‘дуже сильно наглядати, слідкувати’, букв. ‘слідкувати як мисливський пес’. В українській мові подібних ФО не виявлено.

Метафоричний перенос «людина, яка дуже пильно дивиться, слідкує за ким-, чим-небудь ← міфічна істота, яка має гострий зір» реалізується в німецькій мові, в якій інтенсивне зорове сприйняття асоціюється з образом Аргуса, персонажа грецької міфології, багатоокого велетня-сторожа, який, завдяки тому, що мав багато очей, був дуже пильним і уважним, помічав усе навколо (згідно з міфом про Аргуса й Іо, Гера, дружина Зевса, доручила Аргусу стерегти Зевсову коханку Іо, яку вона перетворила на корову [279]), пор.: нім. *mit Argusaugen beobachten* <*mit sehr scharfen Augen, äußerst wachsam beobachten*> [389, с. 26] ‘з дуже пронизливими, гострими очима, надзвичайно пильно спостерігати, слідкувати’; *mit Argusaugen hüten (bewachen)* <*äußerst wachsam hüten (schützen)*> [389, с. 26] ‘надзвичайно пильно наглядати (охороняти)’, букв. ‘спостерігати очима Аргуса’.

У трьох з порівнюваних мов (німецькій, російській та українській) відбите уявлення про те, що напружена зорова перцепція може призводити до деструкції організму. У цих мовах реалізується метафоричний перенос «напружене зорове

сприйняття ← фізична (анатомічна) дисфункція людського організму» (нім. – 2, рос. – 3, укр. – 1), пор.: нім. *sich die Pupillen verstauchen* «die Augen durch angestregtes Lesen ermüden» [388, с. 600] ‘втомити очі через напружене читання’, букв. ‘звихнути зіниці’; рос. *обмозоливать глаза* «неотрывно смотреть на кого-, что-либо» [376, с. 426] ‘не відриваючись дивитися на кого-, що-н.’; укр. *очі мало не вискакують з голови* «хтось дуже пильно, напружено, збуджено і т. ін. дивиться на кого-, що-небудь» [372, с. 477]. Вираженню інтенсивності дії у поданих ФО сприяють водночас декілька чинників: з 1) експліцитні засоби її вираження, зокрема словотворчі елементи (префікси: нім. *ver-*, рос. *об-*), які вказують на негативний результат для суб’єкта такої напруженої дії, що призводить до (уявної) фізичної деструкції; 2) незвична сполучуваність дієслова й іменника (пор.: нім. *Pupillen verstauchen*, рос. *обмозолить глаза*, укр. *очі вискакують*); 3) внутрішня форма ФО, наприклад, в російській мові – поява мозоля у незвичному (неналежному) місці.

В усіх порівнюваних мовах очі як засіб зорового сприйняття дійсності порівнюються з фізичними інструментами, якими можна завдати шкоди. На цій основі було виділено метафоричну модель «напружене зорове сприйняття ← деструктивна фізична дія». У таких ФО дія, пов’язана з зоровим сприйняттям, асоціюється з фізичною дією, результатом якої є руйнування чогось, порушення його структури, а інструментом такої дії найчастіше виступають очі (іноді з очима ототожнюється функція зорового сприйняття, що знаходить своє відображення в заміні або паралельному вживанні іменників очі – зір).

Реалізація цієї моделі досягається різними семантичними і формальними мовними засобами. Зокрема, значення інтенсивності може формувати незвична сполучуваність дієслівних компонентів, які вказують на порушення структури, руйнування чогось (англ. *strain*; нім. *durchbohren*; рос. *впивать(ся), пьлитъ, тарашить, лупитъ*; укр. *встромляти, впинати, зривати, лупити*), з іменниками-соматизмами (англ. *eyes*, нім. *der Blick*, рос. *глаза, очи, зенки* (грубо-прост.), *шары* (грубо-прост.), укр. *очі, погляд, зір, баньки* (зневажл.)), пор.: англ. *strain your eyes* [390], букв. ‘напружувати / розтягувати свої очі’, тобто дуже сильно намагатися

щось побачити; нім. *jmdn mit Blicken durchbohren* [389, с. 57], букв. ‘просверлювати когось поглядами’; рос. *впиваться глазами* ‘пристально, не отрываясь смотреть на кого-либо или на что-либо’ [379, с. 81] ‘пильно, не відриваючись дивитися на кого-, що-н.’; укр. *встромляти очі* ‘пильно вдивлятися в кого-, що-небудь’ [372, с. 134]. Слід відзначити, що в російській та українській мовах фразеологічна інтенсивність часто виникає не тільки через незвичну (неузуальну) сполучуваність компонентів, але й завдяки використанню стилістично знижених, зневажливих слів, які містять власну сему інтенсивності виконуваної дії, пор.: рос. *вылупить шары* [376, с. 116.] (грубо-прост.), *лупить зенки* [376, с. 355] (грубо-прост.), *пялит зенки* [376, с. 550.] (грубо-прост.), *таращить глаза* [376, с. 687] (грубо-прост.); укр. *вирячати очі / баньки* [372, с. 90] (зниж.), *вп'ялити очі* [372, с. 127] (зневажл.), *лупити очі* [372, с. 356] (прост.) та ін.

Очі також можуть мислитися не тільки як фізичні інструменти, якими можна пошкоджувати, руйнувати що-н. / кого-н., а й як фізіологічні органи, за допомогою яких ніби можна виконувати певну фізіологічну дію (їсти), пор.: нім. *jmdn, etw. mit den Augen (förmlich, geradezu) verschlingen* [389, с. 34], букв. ‘(мало) не ковтати когось очима’; рос. *есть [поедать, пожирать] глазами* ‘пристально, неотрывно или подбострастно смотреть на кого-л. / что-л.’ [379, с. 155] ‘пильно, безвідривно або догідливо дивитися на кого-, що-н.’; укр. *поглинати очима (поглядом, зором)* ‘жадібно, з напруженою увагою дивитися на кого-, що-небудь’ [372, с. 527]. В англійській мові такої синестезії не виявлено.

Зважаючи на важливість очей у процесі пізнавальної діяльності людини (оскільки очі є єдиним органом зорового сприйняття навколишньої дійсності), не дивно, що в більшості випадків у ФО основне смислове навантаження припадає саме на компонент-соматизм ‘очі’, а також на співвідносні з ними поняття ‘погляд, зір’. Це знайшло своє відображення у типі метонімічного переносу (конкретніше – синекдохи) «людина, яка дуже уважно спостерігає за ким-, чим-небудь, дивиться на кого-, що-небудь ← орган людини, що виконує функцію зорового сприйняття (очі, погляд)» (англ. – 7, нім. – 6, рос. – 5, укр. – 3), тобто у

цих ФО реалізується принцип *pars pro toto*, пор.: англ. *keep an eye open* <to watch carefully and continuously for something> [390] ‘дивитися на що-небудь уважно і тривалий час’, букв. ‘тримати око відкритим’; нім. *ganz Auge sein* <mit großer Aufmerksamkeit zu-, hinsehen> [389, с. 30] ‘дивитися / спостерігати з великою увагою’, букв. ‘бути увесь очима’; рос. *смотреть в оба* <очень внимательно, пристально, не упуская ничего из виду> [379, с. 289] ‘дуже уважно, пильно, не випускаючи нічого з виду’; укр. *не відривати очей (погляду)* <весь час уважно, пильно дивитися на когось, щось, стежити за кимсь або чимсь> [372, с. 105].

Очі можуть мислитися як певне вмістилище, з якого можна людину не випускати (нім. *jmdn, etw. scharf im Auge haben (behalten)* <jmdn, etw. streng beobachten> [389, с. 33] ‘за кимось / чимось сильно (суворо) наглядати’, букв. ‘сильно мати (утримувати) когось / щось в оці’). Цікаво, що уявлення про «багатоокість» як умову кращого пильного зорового сприйняття, яке зустрічається в образі велетня-сторожа Аргуса, зафіксованого в німецькій ФО, знаходить своє відображення і на матеріалі слов’янських мов. Так, уявлення про те, що велика кількість очей (більше двох), що зазвичай сприймається як аномалія, дає змогу пильно, напружено й уважно за чимось спостерігати, пор.: рос. *смотреть во все глаза* <очень внимательно, пристально, проявляя особый интерес> [379, с. 104] ‘дуже уважно, пильно, виявляючи особливий інтерес’, *в три глаза смотреть* <с напряжением, вниманием смотреть> [376, с. 132] ‘напружено, уважно дивитись’; укр. *в сто очей дивитися* <уважно стежити за ким-небудь, контролюючи дії, вчинки; старанно пильнувати> [372, с. 196] (займенник *все*, числівники *три, сто* сприяють формуванню інтенсивності в аналізованих ФО).

3.1.2 ФО з ФТ «Х (істота) дуже напружено слухає Y (істоту / неістоту) / прислухається до навколишнього середовища» в кількісному плані поступаються групі, що позначає інтенсивність зорового сприйняття (англ. – 6, нім. – 7, рос. – 9, укр. – 6).

Одиниці другої підгрупи характеризують не менш важливу для людської життєдіяльності перцепцію – слухове сприйняття, а саме дію суб’єкта, під час якої він напружено слухає що-, кого-н., пильно прислухається до навколишнього

середовища. В усіх ФО цієї підгрупи ключовим іменниковим компонентом є соматизм *вухо* (*ear / Ohr / ухо / вуха*). Саме цей орган слухового сприймання набуває різних асоціацій.

Насамперед людина, яка напружено, уважно слухає щось, опосередковано порівнюється в усіх зіставляваних мовах із твариною (собакою, котом, конем), у яких дуже розвинений слух, і які, відчуваючи небезпеку або якийсь зайвий, незнайомий шум, піднімають, нашорошують вуха (як коти та собаки, наприклад) або водять вухами назад-вперед, що нагадує рух ножиць (як коні). На цій підставі виникає метафорична модель «людина, яка напружено слухає / прислухається ← тварина (собака, кіт, кінь), яка має гострий слух», що трапляється в усіх зіставляваних мовах (англ. – 2, нім. – 3, рос. – 2, укр. – 2), пор.: англ. *prick your ears up* «to start to listen carefully to what someone is saying, often because you think you may find out something interesting» [385, с. 111] ‘почати слухати дуже уважно, що хтось говорить, бо думаєш, що можеш дізнатися про щось цікаве’, букв. ‘нагострити вуха’, нім. *die Ohren spitzen* «aufmerksam lauschen» [388, с. 562] ‘уважно прислуховуватися / слухати’, букв. ‘нагострити вуха’; рос. *стричь ушами* «напряженно прислушиваться (испытывая страх, тревогу)» [376, с. 666] ‘напружено прислухатися (відчуваючи страх, тривогу)’, *навострить уши (слух)* «быстро реагируя на обстановку, приготовиться с напряжённым вниманием и интересом слушать» [376, с. 420] ‘швидко реагуючи на обставини, приготуватися слухати з напруженою увагою і цікавістю’; укр. *насторожувати / нагострювати вуха* «напружено, уважно прислухатися до чогось» [372, с. 427].

Вуха можуть уподібнюватися до різних артефактів, що знаходить своє відображення у метафоричній моделі «рухати вуха у певному напрямку ← розміщувати у певному місці і/або певним чином артефакти (антену, стулки вікна, клубок ниток)». Так, у німецькій мові вуха можуть уподібнюватися до антени (наприклад, радіоприймача), а її налаштування і робота порівнюються з дією уважного, напруженого слухання, пор. нім. *die Ohren auf Empfang stellen* «genau, aufmerksam zuhören» [388, с. 562] ‘ретельно, уважно слухати’, букв. ‘ставити вуха на прийом’ (пор. також укр. ФО з подібним значенням: *розставляти вуха*

«слухати з повним довір'ям, дуже уважно, захоплено, забуваючи про все навколишнє» [372, с. 758]). Також вуха можуть порівнюватись зі стулками вікна, які можна відкрити навстіж, що сприяє кращому проникненню повітря та шумів навколишнього середовища, напр. нім. *die Ohren aufmachen* «genau, aufmerksam zuhören» [388, с. 562] «ретельно, уважно слухати», букв. «розкривати вуха навстіж».

У слов'янських фразеологізмах *вуха* можуть мислитись як предмети, які можна розділити на дрібні частини, тому їх можна *розпускати* (як, наприклад, в'язаний виріб або клубок ниток), *роззубити* (як якісь дрібні предмети, які важко зібрати), *розвішати*, пор.: рос. *распускать уши* «внимательно и долго слушать кого-либо, проявляя излишнее любопытство к содержанию разговора» [376, с. 567] «уважно і довго слухати кого-н., виявляючи надмірну цікавість до змісту розмови», *растерять уши* «слушать с большим вниманием, увлечением, заслушиваться» [376, с. 569] «слухати з великою увагою, захопленням, заслуховуватися»; укр. *розпускати вуха* «уважно, з цікавістю, з великим захопленням» [378, с. 756], *розвісити вуха* «уважно, з цікавістю, з великим захопленням» [372, с. 744]. Додамо, що в наведених ФО дієслівні компоненти містять у своїй структурі префікси *рас-*, *роз-*, які вказують на багаторазовий розподіл чогось частинами у різних місцях.

Вуха, так само як і очі, можуть метонімічно вживатися на позначення частини замість цілого, що виявляється за допомогою стилістичного прийому синекдохи, тобто іменник-соматизм *вуха* (англ. *ears*; нім. *das Ohr*, рос. *уши*) або іменник *слух*, який позначає одне з зовнішніх чуттів людини, ототожнюються з самою людиною, з усім її організмом, пор.: англ. *be all ears* «to be very keen to hear what someone is going to tell you» [390] «дуже сильно прагнути почути, що хтось збирається розповісти», букв. «бути (увесь) вухами»; нім. *ganz Ohr sein* «gespannt, mit ungeteilter Aufmerksamkeit zuhören» [388, с. 561] «напружено, з всеохопною увагою слухати (прислухатися)», букв. «бути вухами, перетворитися на вуха»; рос. *превратиться в слух* «сразу же начинают очень внимательно слушать» [379, с. 518] «одразу починати уважно слухати».

3.1.3. ФО з ФТ «X (істота) дуже напружено роздумує над чимось / думає про Y (істоту / неістоту) або P (подію, ситуацію)» характеризують напружену розумову діяльність людини, спрямовану на отримання певної інформації, вирішення певних завдань / проблем. Ця ФСПП представлена 9 фразеологізмами в англійській, 3 в німецькій, 7 в російській і 11 в українській мовах.

В усіх аналізованих мовах напружена розумова діяльність людини метафорично пов'язується з деструкцією організму за моделлю «людина, яка напружено думає, ніби здійснює/спричиняє фізичну (анатомічну) деструкцію певної частини свого тіла», пор.: англ. *rack one's brain* [384, с. 46], букв. 'роздирати мозок'; нім. *sich (Dativ) den Kopf zerbrechen* [388, с. 437], букв. 'ламати голову'; рос. *поломать голову* «усилено думать, стараюсь понять, разрешить что-нибудь трудное» [379, с. 232] 'посилено думати, намагаючись зрозуміти, вирішити що-н. складне'; укр. *голова пухне / репається* «хто-небудь напружено думає про що-небудь, постійно зосереджений на чому-небудь» [372, с. 157]. Значення інтенсивності розумових дій реалізується за рахунок незвичного сполучення дієслів деструкції (англ. *rack*, нім. *zerbrechen*, рос. *(no)ломать*, укр. *репатися / пухнути*) із соматизмами та співвідносними із ними поняттями (англ. *brain*; нім. *der Kopf*; рос. *голова, ум*; укр. *голова, розум*).

В усіх аналізованих мовах інтелектуальна діяльність уподібнюється до фізичної, тобто дії ментальної сфери переносяться у сферу фізичних дій, які зазвичай потребують значних зусиль. Це призводить до появи такої метафоричної моделі: «напружене думання / роздумування ← докладання (важких) фізичних зусиль», пор.: англ. *search one's mind* [365, с. 507], букв. 'обшукувати, уважно оглядати розум (з метою знайти там що-н.', тобто 'напружено думати'; нім. *sich das Gehirn verrenken* [402], букв. 'вивихнути собі мозок', тобто дуже напружено роздумувати над чимось; рос. *шевелить мозгами* «заставлять себя думать, соображать» [370, с. 207] 'примушувати себе думати, розмірковувати'; укр. *сушити голову* «прагнути збагнути, осмислити щось; вирішити яке-небудь важке, складне питання» [374, I, с. 281]. Із поданих прикладів бачимо, що *голова / мозок* можуть слугувати інструментами розумової дії за аналогією до фізичних дій

та предметів, які при цьому використовуються (рос. *шевелить / ворочать мозгами*), або можуть виступати об'єктами, на які спрямовується дія (укр. *перетирати мізки; сушити голову*).

Думки людини, яка напружено думає, також уподібнюються до рою літаючих комах або павутини, яку плете павук; такий тип метафоричного переносу виявлений, зокрема, в українській та російській мовах, пор.: рос. *мысли роятся в голове*, укр. *думки снуються в голові*, тобто хтось напружено думає / роздумує над чимось.

В англійській і німецькій мовах виявлені ФО інтенсивної розумової діяльності, які відзначаються національно-культурною специфікою. Так, в англійській мові напружене думання пов'язується з казковими сюжетами, коли герой для вирішення складної проблеми чи виконання важкого завдання використовував наділений фантастичними властивостями капелюх, напр., англ. *put / get your thinking cap on* <try hard to solve a problem by thinking about it> <сильно старатися вирішити проблему, думаючи про неї>, букв. 'одягати «думаючого» картуза': *Let me put my thinking cap on and see if I can come up with an answer* 'Дай мені подумати і побачимо, чи зможу я запропонувати відповідь' [384, с. 59].

У німецькій мові важка розумова робота пов'язувалася з укладанням календарів, у яких повинні були вказуватися ймовірні погодні прогнози, а також астрологічні вказівки, що було надзвичайно складним завданням і для свого виконання вимагало тривалого часу і багатьох зусиль, напр., нім. *Kalender machen* <grübeln; über etw. Nachsinnen> 'напружено думати, над чимось роздумувати', букв. 'робити (укладати) календар': *Wenn du noch lange Kalender machst, wirst du noch morgen hier sitzen* 'Якщо ти ще довго роздумуватимеш, ти будеш сидіти тут ще й завтра' [388, с. 399].

3.1.4. ФО з ФТ «Х (істота) дуже сильно хоче виконати певну дію V (їсти, пити, працювати, битися та ін.)» виражають сильні бажання істот щось зробити / отримати. В англійській мові їх 11, німецькій – 7, російській – 14, українській – 19.

Бажання людини пов'язані з психо-емоційною сферою та волею, однак бажання контролюються розумом, йому підпорядковані. Якщо розглядати

бажання (хотіння) в руслі лінгвістичної теорії семантичних примітивів, то, як відзначає Ю. Д. Апресян, ‘хотіти’, безумовно, є семантичним примітивом [18, с. 8], тобто наявне у свідомості представників усіх народів.

Матеріал аналізованих ФО засвідчує, що сильне бажання викликає у свідомості мовців різноманітні асоціації. Зокрема, сильне бажання, як розумово-вольова дія, може отримувати свій фізичний вияв, тобто проявлятися у фізичному стані людини, спричиняти певний фізичний дискомфорт / біль, пор.: англ. *one's (the) mouth waters* [365, с. 518], букв. ‘рот стікає слиною’, тобто хто-н. має сильне бажання до чогось; нім. *sich (Dativ) alle zehn Finger nach etw., jmdm lecken <auf etw. begierig sein, jmdn. heftig begehren>* [388, с. 225] ‘палко бажати чогось; сильно когось добиватися, бажати’, букв. ‘облизувати собі усі десять пальців (бажаючи чого-, кого-н.)’; рос. *слюнки текут <кто-либо испытывает сильное желание съесть, попробовать, выпить что-либо вкусное либо приобрести что-либо заманчивое, нужное>* [376, с. 631] ‘хто-н. має сильне бажання з’їсти, спробувати, випити що-н. смачне або придбати щось принадливе, необхідне’, *язык свербит <кто-либо испытывает сильное желание сказать что-либо>* [376, с. 769] ‘хто-н. має сильне бажання сказати що-н.’; укр. *аж шкура труситься <хто-небудь має сильне бажання до чогось>* [372, с. 777], *руки сверблять <дуже хочеться (вдарити, побити когось)>* [372, с. 622].

В англійській та українській мовах сильний вияв бажання людини може також асоціюватися з сильними бажаннями тварин (собаки), які, на відміну від людей, не можуть їх контролювати і приховувати, пор.: англ. *be straining at the leash <to be very eager to do something that you are being prevented from doing at the present time>* [385, с. 374] ‘страшенно хотіти зробити щось, що заважається, забороняється зробити зараз’, букв. ‘бути натягнутим, напруженим на ціпку’; укр. *аж піна з рота скаче <дуже сильно, великою мірою (хотіти)>* [372, с. 515].

В аналізованих германських мовах виявлено також метафоричну модель «дуже сильно хотіти зробити, отримати що-небудь ← бути ладним пожертвувати найціннішим» (по 2 ФО в кожній мові). Так, маючи сильне бажання щось здобути, отримати, чогось досягти, англієць може пожертвувати очний зуб або праву руку /

праве око, а німець – право наслідування (спадку), пор.: англ. *somebody would give their eye teeth for something* [390], букв. ‘ладен віддати очний зуб (верхній клик) за щось’, тобто хто-н. хоче чогось дуже сильно; нім. *dafür würde ich meine Erstgeburt (her)geben / verkaufen* <*dafür würde ich sehr viel geben*> [389, с. 108], ‘бути ладним багато віддати за щось’, букв. ‘за це я б міг віддати / продати первородство’. В німецькій мові також наявна ФО, що позначає «бажання» віддати свою руку, але тільки за впевненість у чомусь, у своїй правоті, пор.: *jmdm auf etwas die Hand geben* <*von etwas fest überzeugt sein und dies jemandem versichern*> [388, с. 300] ‘бути дуже впевненим у чомусь і доводити це кому-н.’, букв. ‘віддавати руку за що-н.’. Специфічним у німецькій мові виявилось порівняння сильного бажання людини з сильним бажанням чорта, який, борючись із ангелами, прагне забрати собі душу померлого, пор.: нім.: *auf etw. erpicht sein wie der Teufel auf die arme Seele* <*auf etw. versessen sein*> ‘страшенно чогось хотіти, бути одержимим чимось’, букв. ‘бажати чогось як чорт бідну душу’ [388, с. 767–768].

У слов’янських мовах представлені ФО, які оформляються за моделлю: «хотіти (чогось) + прийм. до + (абстрактний) іменник». Ця модель вказує на граничність, крайній ступінь бажання, яке з певних причин не може бути виконане, пор.: рос. *до смерти хочет* <безмерно, донельзя, очень сильно> [370, с. 74], ‘безмірно, донезмоги, дуже сильно’, *хочет до слез* <очень сильно, чрезвычайно (о сильных желаниях)> [376, с. 624] ‘дуже сильно, надзвичайно (про сильні бажання)’; укр. *до неможливості хотіти* <надзвичайно, дуже сильно> [375, с. 118].

Отже, загалом в основі ФО на позначення інтенсивної інтелектуальної і перцептивної діяльності у зіставлюваних мовах лежить широкий ряд асоціацій, які знаходять своє вираження в різних типах метафоричних і метонімічних переносів. Найчастіше напруженість інтенсивної інтелектуальної діяльності і перцепції (зорової та слухової) пов’язується з деструкцією людського організму, а також порівнюється з діями тварин, які у свідомості людей є еталонами гострого слуху / зору.

3.2 Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності фізичної дії

Аналізовані в цьому підрозділі ФО характеризують інтенсивний фізичний вплив суб'єкта на об'єкт, який призводить до пошкодження, часткового / повного руйнування об'єкта, пор.: англ. *fight like a tiger* <attack sb/ defend oneself with ruthless energy/savagery> [393, с. 184] 'нападати на когось / захищатися з безжалісною силою / жорстокістю'; нім. *jmdm die Fresse polieren* <jmdm heftig ins Gesicht schlagen> [389, с. 136] 'сильно вдарити когось в обличчя'; рос. *сделать комлету* <избить кого-либо очень сильно, до крови, изувечить> [376, с. 605] 'побити кого-н. дуже сильно, до крові, скалічити'; укр. *ламати хребет* <бити кого-небудь> [372, с. 326].

Загальна кількість одиниць цієї ФСГ становить 224 од. (англ. – 47; нім. – 57; рос. – 51; укр. – 69).

На основі диференційних сем у межах цієї групи було виокремлено 2 ФСПП з такими ФТ:

- 1) «X (істота) дуже сильно (нещадно) б'є / ударяє Y (істоту) до негативного для Y результату (появи синців, травм, ушкоджень і т.ін.);
- 2) «X (істота / неістота) нещадно / жорстоко вбиває або повністю руйнує / знищує Y (істоту / неістоту)».

3.2.1 ФО з ФТ «X (істота) дуже сильно (нещадно) б'є / ударяє Y (істоту) до негативного для Y результату (появи синців, травм, ушкоджень і т.ін.)» є найчисленнішою групою (англ. – 37; нім. – 47; рос. – 37; укр. – 54).

Фразеологізми на позначення інтенсивного фізичного впливу суб'єкта на об'єкт (істоту / неістоту) найчастіше метафорично асоціюються з пошкодженням частини об'єкта (тіла, внутрішніх органів, предметів одягу та ін.). Аналіз семантики ФО засвідчив, що в усіх досліджуваних мовах найпродуктивнішою метафоричною моделлю, за якою вони утворюються, є «сильний фізичний вплив ← деструкція людського організму в цілому або окремих його органів / предметів одягу та ін.», хоча й ступінь цієї продуктивності в зіставлюваних мовах суттєво різниться, пор.: нім. – 30; укр. – 27; англ. – 18; рос. – 12.

У формальному плані фразеологізми цієї метафоричної моделі характеризуються такими спільними й відмінними рисами.

ФО на позначення інтенсивного фізичного впливу містять у своїй структурі лексично (а в російській та українській мовах також і формально) співвідносні дієслова, пор.: в англійській мові – дієслова *beat / kick / knock* + прислівники *out (of sb)*, яким в українській та російській мовах відповідають дієслова *вибити / выбить* (що-н. із кого-н.) / *выдрать / выпороть* (кого-н.), у німецькій – дієслова *ausklopfen / vollhauen*. Характерно, що префікси *вы-* / *ви-* / *aus-* у складі цих дієслів мають схоже просторове значення «рух назовні, звільнення від чогось» [105; 199, с. 368; 228, с. 73], а німецький напівпрефікс *voll-* вказує на повноту виконання дії та на всеохопність впливу на об'єкт [240, с. 450], пор.: англ. *knock the wind out of somebody* <hit someone in the stomach so that they cannot breathe for a moment> [390] 'бити когось у живіт (шлунок) так, що він не може певний час дихати', букв. 'вибити із когось дух', *beat / kick the shit out of somebody* <to beat, kick someone so violently that they are badly injured> [390] 'бити когось настільки сильно, що він стає сильно травмованим', букв. 'вбивати / вбивати ногами із когось фекалії', пор. також: нім. *jmdm die Hose / Jacke ausklopfen* <jmdm eine tracht Prügel geben> [388, с. 392] 'дуже сильно побити кого-н.', букв. 'вибити комусь штани / куртку', *jmdm den Frack vollhauen* <jmdn verprügeln> [388, с. 392] 'відлущувати когось', букв. 'набити комусь куртку / фрак повністю'; рос. *выбивать / вышибать дух* (из кого-л.) <убивать кого-л. ударом> [379, с. 100] 'вбивати кого-н. ударом', *выдрать / выпороть / высечь как сидорову козу* (прост.) <жестоко, беспощадно (бить)> [379, с. 201] 'жорстоко, безжалісно бити'; укр. *вибити олію* <добре побити кого-небудь> [372, с. 67].

Слід відзначити, що аналізовані ФО часто будуються за допомогою синекдохи, тобто замість усього об'єкта-пацієнса (Y-а) називається його частина (шия, спина, обличчя, голова, хребет, кості, вуха, ноги, ребра, печінки та ін.), по якій агенс (X) завдає ударів, пор.:

англ. *box sb's ears*, букв. 'бити (лущувати) чийсь вуха', тобто побити кого-н., часто для покарання (*I'll (X-агенса) box your ears (Y- пацієнс), young man, if you*

come home late again! [385, с. 111] ‘Я відлупцюю тебе, юначе, якщо ти знову пізно прийдеш додому’;

рос. *намять (наломать) бока / шею / холку* <побить, избить, отколотить кого-л.> ‘побити, відлупцювати кого-н.’ (*Связались мы с дьяволом. Выскочат мужики* (X-агенс), *шеи нам* (Y- пацієнс) *наломают* [379, с. 266]);

укр. *нам'яти боки* <побити, покарати кого-небудь за щось> (– *Чекай! Я Вікторові розкажу, як ти воркуєш отут біля дівчини. Він* (X-агенс) *тобі намне боки* (Y- пацієнс) [372, с. 423]).

Цікаво, що в німецькій мові для позначення частини цілого частіше використовуються назви предметів одягу (штани, куртка, костюм, спідня білизна), які одягають на певну частину тіла і, відповідно, по цих частинах і завдається удар, пор.: нім. *jmdm das Wams ausklopfen* <jmdn. verprügeln> [388, с. 841] ‘відлупцювати когось’, букв. ‘вибивати комусь куртку (фуфайку)’, *jmdn. aus dem Anzug hauen* <jmdn heftig schlagen, verprügeln> [389, с. 25] ‘сильно когось вдарити, побити’, букв. ‘вибити когось із костюма’, *jmdn aus der Wäsche hauen* <jmdn kräftig verprügeln> [388, с. 845] ‘сильно побити кого-н.’, букв. ‘вибити (вирубати) когось із спідньої білизни’. Предмети одягу трапляються також і в англійських ФО, проте не так часто, напр.: *beat the socks off (of) someone* <to batter someone severely> ‘віддубасити когось дуже сильно’, букв. ‘вибити чийсь шкарпетки’, *beat the pants off (of) someone* <to batter someone severely> [386, с. 38] ‘віддубасити когось дуже сильно’, букв. ‘вибити чийсь штани (брюки) / кальсони’. У позиції об’єкта-пацієнса аналізованих ФО може з’являтися і абстрактна лексика, пов’язана з вищими, духовними силами людини (*дух, життя, душа*), яка набуває у складі фразеологізму значення «життєва, фізична сила». Слід додати, що в англійській мові життєві сили людини можуть пов’язуватися як з небесами, так і з пеклом, пор.: англ. *beat the bejesus out of someone* <hit someone very hard or for a long time> [391, с. 20] ‘бити когось дуже сильно або протягом довгого часу’, букв. ‘вибити із когось «життя (бога)»’ (прийменниково-іменникова конструкція *by jesus* виражає переляк, здивування та вживається у ФО в субстантивованому значенні ‘Господь, Ісус’, що передає значення ‘життя, життєві сили’), *beat (kick, knock) the hell out of*

somebody <to beat someone very much> [390] ‘сильно побити когось’, букв. ‘вбити чорта (пекло, гієнну) з когось’; пор. також рос. *вышибить душу / дух* <убивать ударом> [379, с. 100], укр. *вбити дух (душу)* <б’ючи, вбити кого-небудь> [372, с. 63].

У російській та українській мовах вагому частину фразеологізмів аналізованої підгрупи (близько 25%) становлять ФО, пов’язані зі способами покарання або з різноманітними видами катувань, а також ФО, які вказують на спосіб / інструмент, яким завдається удар, та утворені за моделлю «дієслово *дать / задать* (*дати / задати*) + іменник, який вказує на спосіб або інструмент фізичного впливу», пор.: рос. *дать березовой каши, дать горячих*, укр. *дати березової каші*, тобто побити кого-небудь різками, суворо покарати; рос. *дать леща*, тобто сильно вдарити (долонею), штовхнути кого-н.; укр. *дати духопелу*, тобто сильно побити кого-н. (*духопел / духопелик* – кулак). Подібні ФО виявляються і в германських мовах, однак вони не становлять навіть 1% (англ. – 3 ФО, нім. – 2), пор.: англ. *give someone with both barrels* <attack someone fiercely, aggressively, forcefully> [384, с. 20] ‘нападати на когось, атакувати когось люто (несамовито), агресивно, сильно’, букв. ‘давати комусь з обох стволів, дул’ (раніше в британській армії або на флоті військовослужбовець, засуджений за дисциплінарні порушення, карався у такий спосіб: його прив’язували до ствола гармати і били різками або мотузками, а також могли вистрілити з гармати; таке покарання часто призводило до смерті покараного [392]); нім. *mit harten Bandagen kämpfen* <hart, erbittert, rücksichtslos kämpfen> [388, с. 92] ‘жорстоко, розлючено, безцеремонно битися’, букв. ‘із твердими (жорсткими) бандажами (пов’язками) битися’ (зв’язок із боксом, коли спортсмени намотують собі спеціальні пов’язки під боксерські рукавиці для кращого нанесення удару та меншого пошкодження рук).

В усіх зіставлюваних мовах наявна фразеометафорична модель, за якою об’єкт-пацієнс (Y) «сильно побита людина» асоціюється з артефактами, які мають м’яку та (або) подрібнену структуру», найчастіше це назви продуктів, проте у кожній мові вони різняться. Так, в англійській мові такі артефакти позначаються

іменниками *pulp* ‘м’яка маса, м’якість, плоть’, *stuffing* ‘начинка’, *ribbons* ‘клоччя, клапти / смужки’, в німецькій – *der Brei* ‘каша, пюре, місиво’, *das Mus* ‘мус, пюре (із фруктів)’, *das Hackfleisch* ‘рублене м’ясо, фарш’, *die Sülze* ‘холодець’, *das Kleinholz* ‘щепки’, в російській – *котлета*, *кануста*, в українській – *гамуз* ‘м’яка, подріблена, натерта речовина’ [371, II, с. 25], *вишкварки* ‘добре просмажені шматочки сала і залишки від сала після витоплення з нього жиру’ [371, I, с. 542].

У структурі цих ФО інтенсивність часто виражається через сполучення прийменників (англ. *to*, нім. *zu*, рос. *в*, укр. *на*) з перерахованими вище іменниками, які вказують на вкрай негативний результат фізичного впливу (пор.: англ. *beat somebody to a pulp* букв. ‘бити кого-н. до м’якоті (м’яса)’; нім. *jmdn zu Brei schlagen* / *jmdn zu Mus hauen* букв. ‘побити / порубати кого-н. в кашу, пюре, мус’; рос. *изрубить кого-л. в канусту*, тобто жорстоко знищити кого-н., *сделать из кого-л. котлету*, тобто (погроза) сильно побити кого-н.; укр. *побити на гамуз*, тобто дуже сильно, на дрібні шматки, *зробити вишкварки*, тобто сильно побити, покарати кого-н.), або за допомогою конструкції «дієслово *machen* / *сделать* / *зробити* + іменник». Додамо, що в останньому випадку ФО вживаються не стільки для характеристики інтенсивного фізичного впливу, скільки для вираження погрози кому-н. таку дію з ним зробити, пор.: нім. *Nur – wenn du geblufft hast und gar nicht der bist, als der du dich ausgegeben hast, machen sie Hackfleisch aus dir* – ‘Але якщо ти обманював і не є тим, за кого себе видавав, вони зроблять із тебе фарш’.

В аналізованій ФСПП в англійській та німецькій мовах встановлено унікальні типи метафоричних переносів, зокрема «сила нанесення удару ← зовнішній вигляд людини (колір шкіри, синці) після побиття» (англ. – 3, нім. – 4). Інтенсивність фізичного впливу Х-а на Y у фразеологізмах, утворених за цією моделлю, асоціюється з негативним результатом такого впливу, а саме з зовнішнім виглядом об’єкта (людини), якому завдали серйозних фізичних пошкоджень, пор.: англ. *beat sb black and blue* [393, с. 67–68], букв. ‘бити кого-н. до чорно-синього кольору’, нім. *jmdn grün und blau schlagen* [388, с. 303], букв. ‘побити кого-н. до зелено-синього кольору’, тобто дуже сильно побити.

У фразеологізмах англійської мови активна, інтенсивна боротьба двох людей може уподібнюватися до жорстокої сутички між тваринами, пор.: англ. *fight like Kilkenny cats* [393, с. 184], букв. ‘битися як коти графства Кілкенні (Ірландія)’ (від ірландської історії про двох котів, які били один одного до тих пір, поки від них не залишилося нічого, крім хвостів)’, *fight like an alley-cat* [396, с. 576], букв. ‘битися як бездомні (вуличні) коти’, тобто дуже жорстоко битися. У німецькій, російській та українській мовах активна боротьба між двома людьми метафорично асоціюється з сутичкою між півнями, пор.: нім. *wie zwei Hähne aufeinander losgehen* [389, с. 180] букв. ‘наскакувати один на одного як два півні’, тобто сильно атакувати; рос. *драгаться как петухи* [397]; укр. *аж пір’я летить* ‘дуже сильно, завзято бити(ся)’ [372, с. 515].

В англійській мові людина, яка активно бореться, б’ється з ким-н. також уподібнюється до дикої тварини, пор.: англ. *fight like a tiger* [393, с. 184], букв. ‘битися як тигр’. У російській та українській мовах жорстоке поводження людини з тваринами переноситься на ситуацію жорстокого фізичного впливу однієї людини на іншу, пор.: рос. *и в хвост и в гриву бить (лупить)* [379, с. 505], тобто дуже сильно бити, *выдрать как сидорову козу* [379, с. 201], тобто дуже жорстоко, нещадно бити; аналогічно: укр. *бити і в хвіст і в гриву* [374, I, с. 51.], *бити (гнати) як Сидорову козу* [375, с. 79], тобто дуже жорстоко, нещадно бити.

3.2.2. ФО з ФТ «Х (істота / неістота) нещадно / жорстоко вбиває або повністю руйнує / знищує Y (істоту / неістоту)» формують нечисленну підгрупу (англ. – 10, нім. – 10, рос. – 14, укр. – 15) і тому в кількісному відношенні значно поступаються попередній ФСПП.

Ці ФО (аналогічно до деяких одиниць попередньої ФСПП) описують ситуацію повного знищення людини, руйнування предметів, часто до дрібних, подрібнених шматочків, пор.: англ. *blow something/somebody to pieces/bits* ‘to explode someone or something into tiny pieces’ [390] ‘підривати (знищувати) кого-, що-н. на частини’, букв. ‘розривати кого-, що-н. на шматочки’; нім. *etw. (alles) kurz und klein schlagen* ‘etw. völlig zerschlagen, zertrümmern’ [388, с. 459] ‘щось повністю розбити, розтрощити’, букв. ‘бити щось (усе) на короткі й малі

частини'; рос. *в пух и прах разбить* «повністю, до основания» [362, с. 69–70.] 'повністю, вщент', *стереть в мелкий порошок* «жестоко расправиться с кем-л.» [379, с. 455–456] 'жорстоко розправитися із ким-н.', *разнести в щепки* «повністю уничтожать кого-, что-л.» [376, с. 562] 'повністю знищити кого-, що-н.'; укр. *розтерти на порошок* «знищувати, розбивати вщент» [375, с. 155], *розбивати в пух і прах* «вщент, остаточно» [372, с. 162], *бити / розбивати на січку (капусту)* «нешадно, вщент» [372, с. 188].

Контексти усіх ФО аналізованої семантики свідчать про те, що військові організовані протистояння обов'язково повинні закінчуватися повним абсолютним знищенням супротивника, тобто перемога пов'язується із знищенням як самих супротивників, так і з руйнуванням їхніх міст, будівель тощо, пор.:

англ. *wipe something off the face of the earth* [391, с. 183], букв. 'стерти з лиця землі', тобто повністю знищувати (руйнувати) що-небудь (*During the long drawn out hostage crisis the American people had watched impotently, wondering how it was that a nation with the supposed military capability to wipe Russia off the map at the push of a button could do nothing* [399] 'Під час тривалого захоплення заручників американський народ безсило спостерігав за цим, дивуючись, чому вийшло так, що нація з передбачуваною військовою здатністю стерти Росію з лиця землі одним натисканням кнопки не змогла нічого зробити');

нім. *etw. dem Erdboden gleichmachen*, букв. 'зрівнювати з землею', тобто щось повністю знищувати (*Das letzte Bild ... war die totale Zerstörung Warschaus, das war den abziehenden Truppen Hitlers dem Erdboden gleichgemacht würde* [388, с. 198]) 'Остання картина ... повне знищення Варшави, яка була зрівняна з землею відступаючими військами Гітлера';

рос. *стереть с лица земли* «жестоко расправиться с кем-либо, совсем погубить кого-либо» [379, с. 456] 'жорстоко розправитися з ким-н., зовсім занапастити кого-н.' (*Вы могли отдать меня под суд и расстрелять..., но все же для того, чтобы стереть меня с лица земли, вам пришлось бы подвести какую-нибудь формальность и начать судебный процесс* [370, с. 65]);

укр. *побити до ноги*, тобто всіх до одного (– *А не то, вороги, виб'ю всіх до ноги, У неволю і брати не буду...* [372, с. 125].

Жорстоке вбивство істот в англійській, російській і німецькій мовах викликає образні асоціації з великою кількістю пролитої крові, в якій можна купатися і / або задихнутися в ній чи вмиватися нею (протиставлення понять води та крові як опозиції 'багато – мало' сприяє посиленню фразеологічного значення). Це знайшло своє вираження у таких ФО: англ. *bathe in blood* [365, с. 90], букв. 'купатися в крові', тобто жорстоко розправитися з кимось; нім. *etw. im Blut ersticken* [388, с. 132], букв. 'задихнутися в чийсь крові', тобто пригнічувати щось із великим кровопролиттям; рос. *умываться кровью* [397].

Отже, фізичний вплив, який має своїм результатом часткову або повну деструкцію істот / предметів, у ФО виражається через асоціації з зовнішнім виглядом побитої людини, зі способами та інструментами, якими завдається удар. Часто у фразеосемантичній підгрупі фізичного впливу використовується прийом синекдохи, тобто замість об'єкта впливу називається частина його тіла (шия, спина, обличчя, голова, хребет, кості, вуха, ноги, ребра, печінка та ін.) або певні предмети одягу, по яких суб'єкт завдає ударів.

3.3 Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивного виконання трудової (соціальної та ін.) діяльності

Праця, зокрема фізична – це невід'ємна частина життєдіяльності людини. Вона є загальнолюдським культурним поняттям і відіграє дуже важливу роль як у житті окремої людини, так і суспільства в цілому.

У межах аналізованої ФСГ було виокремлено 6 фразеосемантичних підгруп з такими ФТ:

1) «Х (істота) дуже інтенсивно (важко, багато) виконує певні дії (фізичну працю) з позитивним (висока якість виконаної роботи) або негативним (втома, хвороба) для себе результатом»;

2) «Х (істота) дуже багато працює (виконує певні дії) для досягнення / здійснення чого-небудь»;

- 3) «X (істота) без жодних зусиль (дуже повільно / легко) виконує фізичну працю / зовсім нічого не робить (для здійснення чого-небудь)»;
- 4) «X (істота) дуже важко / інтенсивно починає виконувати фізичну працю»;
- 5) «X (істота) каузує Y (одну / декілька істот) дуже багато (важко, інтенсивно) працювати, що може призводити до виснаження»;
- 6) «X (істота) дуже інтенсивно / із запалом танцює».

ФСГ на позначення інтенсивного виконання трудової, соціальної та ін. діяльності є загалом найчисельнішою серед виділених фразеосемантичних груп і включає 392 ФО (англ. – 122, нім. – 77, рос. – 86, укр. – 105), що свідчить, зокрема, про вагоме місце праці в житті людини. У ФО знаходить своє відображення ставлення людини до праці або її позитивна / негативна оцінка. Найбільшу кількість одиниць цієї підгрупи виявлено в англійській мові, що, зокрема, пояснюється варіантністю компонентного складу ФО, утворених за компаративною моделлю, напр. *work like: a black / nigger* (амер.), *a Trojan, a nailer* (ірланд.) або *busy as: a one-armed milker on a dairy farm* (австрал.), *a one-armed paperhanger* та ін. На основі таких ознак фізичної праці, як «докладання / недокладання зусиль», «напружене / легке виконання роботи», «мета виконання напруженої роботи», «каузація виконання напруженої праці» було виокремлено 6 ФСПП, кожен з яких проаналізовано нижче.

3.3.1 ФО з ФТ «X (істота) дуже інтенсивно (важко, багато) виконує певні дії (фізичну працю) з позитивним (висока якість виконаної роботи) або негативним (втома, хвороба) для себе результатом». Ця ФСПП є найчисельнішою в зіставлених мовах, особливо в англійській (англ. – 86, нім. – 51, рос. – 55, укр. – 64). ФО, які до неї входять, характеризують надмірну силу, напругу, яку докладає суб'єкт під час виконання певної трудової діяльності, негативними наслідками такої напруженої роботи часто виступають піт, криваві мозолі, завдання шкоди здоров'ю, певній частині тіла тощо, пор.: англ. *work oneself into the ground* «exhaust yourself by working very hard» [391, с. 131] «дуже сильно виснажувати себе роботою», букв. «спрацювати» себе до смерті (землі); нім. *Blut und Wasser schwitzen* «sich übermäßig anstrengen, bis zum Umfallen schuften» [389, с. 59]

‘надмірно напружуватися, надриватися (працювати) так, що падаєш з ніг’, букв. ‘кров’ю та водою потіти’; рос. *тянуться в нитку* ‘напрягать все сили, во что бы то ни стало делать, выполнять что-либо’ [376, с. 695] ‘напружувати всі сили, незважаючи ні на що робити, виконувати що-н.’; укр. *працювати до сьомого поту* ‘дуже виснажливо, понад силу; тяжко’ [372, с. 551].

Ці фразеологізми можуть позначати також інтенсивні дії, пов’язані не з працею, а з відтворенням (виконанням) певного художнього твору, зокрема танцю, пор.: нім. *eine kesse Sohle aufs Parkett legen* ‘schwungvoll tanzen’ [388, с. 711] ‘шалено, темпераментно танцювати’, букв. ‘підшви (підметки) покласти на паркет (стерти об паркет)’; рос. *лощить паркет* ‘очень много танцуют’ [376, с. 345] ‘дуже багато танцювати’; укр. *оббивати каблук* ‘енергійно, темпераментно, багато танцювати’ [372, с. 444], *давати лиха за каблукам* ‘запально, темпераментно танцювати’ [372, с. 179]. Зауважимо, що таких одиниць найбільше виявлено в українській мові – 8 ФО. Натомість в інших мовах така дія представлена поодинокими прикладами.

Спільними для всіх зіставляваних мов цієї підгрупи є компаративні ФО, що ґрунтуються на метафоричному перенесенні ознак тварини на людей, які виснажливо працюють: «людина, яка багато працює ← тварина (віл, кінь) / комаха (бджола)», пор.: англ. *to work like a horse* ‘work very hard’ [386, с. 765] ‘дуже важко працювати’, нім. *arbeiten wie ein Pferd* ‘sehr hart und unermüdlich arbeiten’ [388, с. 57] ‘дуже важко та невтомно працювати’, рос. *работать как (ломовая) лошадь* ‘очень тяжело работать’ [397] ‘дуже важко працювати’, укр. *гарує як віл у ярмі* ‘тяжко і багато працює’ [382, с. 24]. Слід відзначити, що в кожній мові виявлений свій специфічний набір тварин, з якими порівнюється праця людини. Так, лише в англійській мові напружено працювати / бути дуже зайнятим, виконувати багато роботи асоціюється з такими тваринами, як:

- собака, пор.: англ. *work like a dog* ‘work extremely hard’ [391, с. 298] ‘працювати надзвичайно важко’, букв. ‘працювати як собака’;

- кіт, пор.: англ. *busy as a cat on a hot tin roof* ‘very busy’ [386, с. 76] ‘дуже зайнятий’, букв. ‘зайнятий як кіт на гарячому залізному даху’;

- бобер, який у християнській традиції є символом працелюбності та втілює добродетель і аскетизм. Це символ пильності, дбайливості й миролюбності [167, с. 25], пор.: англ. *work like a beaver* <to work very hard> [386, с. 765] ‘працювати дуже важко’, букв. ‘працювати як бобер’, *busy as a beaver building a new dam* <very busy> [386, с. 76] ‘дуже зайнятий’, букв. ‘зайнятий як бобер (який будує нову дамбу)’;

- мул, пор.: англ. *work like a mule* <to work very hard> ‘працювати дуже важко’, букв. ‘працювати як мул’ [386, с. 765]. Цікаво, що людина, яка зовсім нічого не робить (а такі ФО зустрічаються набагато рідше), порівнюється в англійській мові з ведмедем, який знаходиться у зимовій сплячці, пор.: англ. *busy as a hibernating bear* <not busy at all> ‘зовсім не зайнятий’, букв. ‘зайнятий як ведмідь у зимовій сплячці’ [386, с. 76].

В усіх зіставлюваних мовах напружене виконання певної роботи асоціюється з тягловими тваринами, які використовувалися під час обробки землі, а саме з конем (ломовим) / волом (кастрованим биком, якого здавна використовували як тяглову силу), биком, пор.: англ. *work like a dray-horse* <work very hard> [396, с. 337] ‘дуже важко працювати’, букв. ‘працювати як ломовий кінь’; нім. *arbeiten wie ein Stier* <sehr hart arbeiten> [389, с. 467] ‘дуже важко працювати’, букв. ‘працювати як бик’, *arbeiten wie ein Pferd* <sehr hart und unermüdlich arbeiten> [388, с. 57] ‘дуже важко та невтомно працювати’, букв. ‘працювати як кінь’; рос. *работать как вол* <очень усердно и много не покладая рук> [376, с. 540]; укр. *як чорний віл у ярмі робити (працювати)* <дуже важко, надмірно> [375, с. 17]. У ФО української мови компонент ‘віл’, який символізує важку працю, покору, терпіння, доповнюється прикметником ‘чорний’, що підсилює характеристику надзвичайно важкої праці.

Спільними образами дуже заклопотаних людей в англійській, російській та українській мовах є *бджола* та *білка*, пор.: англ. *to be like a squirrel on a treadmill in a cage* <to be incessantly bustling about, doing various things, occupied with various concerns> [392] ‘бути постійно зайнятим чимось, метушитися, виконуючи різноманітні справи, вирішуючи різні проблеми’, букв. ‘як білка в клітці / на

біговій доріжці’, (*as busy as a bee* «enjoy doing a lot of things and always keep yourself busy» [384, с. 55] ‘насолоджуватися, роблячи багато справ і завжди бути зайнятим’, букв. ‘зайнятий як бджілка’; рос. *вертеться как белка в колесе* «быть в беспрестанных хлопотах, занятиях, заботах» [379, с. 60] ‘бути постійно заклопотаним, зайнятим’, *трудиться как пчёлка* «много работать» [397] ‘багато працювати’; укр. *крутиться як білка в колесі* «бути постійно заклопотаним» [375, с. 11], як *Божя бджола трудиться* «дуже напружено, посилено» [372, с. 26]. Цікавим є той факт, що в англійській мові праця, яку людина виконує як бджілка, виконується з задоволенням, насолодою. Для носіїв української мови ставлення до бджоли є шанобливим та вказує на таку характеристику українців, як богобоязливість, чому сприяє вживання означення *Божя*. Натомість в російській мові вживається пестлива форма *пчёлка*, яка водночас виражає і «любовне» ставлення до цього образу, і, можливо, трохи не серйозне, пов’язане з метушливістю бджіл при збиранні меду.

В українській мові досить цікавим порівнянням, яке відображає національно-культурну специфіку, є уподібнення заклопотаної людини до мухи, напр.: укр. *вертітися як муха в окропі (сироватці)* «бути дуже зайнятим, заклопотаним» [372, с. 58], натомість в англійській мові заклопотана людина може асоціюватися з тарганом, напр.: *busy as a cockroach on a hot stove* [365, с. 117], букв. ‘зайнятий як тарган на гарячій печі’, тобто дуже зайнятий. Слід зауважити, що образи мухи і білки в більшості випадків використовуються для характеристики метушливих дій, які можуть виконуватися неспокійно, нервово, а от образ бджоли слугує для опису хоч і важкої, тривалої праці, але такої, що викликає повагу, пошану в інших людей, пор.: – *Крутишся – як білка в колесі. Бібліотека платить мало, та й навару там – хіба що порох на книжках* [375, с. 11]; *В домі почалась незвичайна біганина. Бігала важка Терлецька, бігала Олеся, бігав сам Терлецький, бігала Килина, навіть баба в пекарні заметалась тією пошестю й вертілась, як муха в окропі; – Пийте, велелепая кумо! – всміхнувся піп пані Килині, – бо ви сьогодні заслужили, істинно так, як Божя бджола потрудилися* [372, с. 26].

Іншими не менш важливими компаративними ФО з семантикою інтенсивного виконання певної роботи, що відзначаються національно-культурними особливостями, зумовленими важливістю для кожної мовної спільноти певних реалій, є порівняння людини, яка напружено працює, з людьми певного соціального стану (найчастіше низького), а також з певними історичними постатями. Так, в англійській мові наявний фразеологізм *work like a Trojan* <work extremely hard> ‘працювати надзвичайно важко’, букв. ‘працювати як троянець’ [391, с. 298], в якому втілюється уявлення про троянців як про надзвичайно витривалих, безстрашних, наполегливих воїнів, які за свідченнями «Іліади» Гомера, відстоювали Трою у жорстокій боротьбі майже 10 років, що потребувало надзвичайних зусиль. Поневолення і рабство знайомі носіям усіх порівнюваних мов, що знайшло своє специфічне відображення в кожній з них, пор.: англ. *work like a black / nigger* (амер.) <work very hard> [396, с. 108] ‘працювати дуже важко’, букв. ‘працювати як чорний / негр’ (звичайно, на сьогоднішній день взагалі вживати слова «негр», «чорний» некоректно і цього намагаються уникнути як в англійській / американській культурі, так і в інших культурах), *to work like a slave (galley slave)* <work very hard> [365, с. 838] ‘дуже важко працювати’, букв. ‘працювати як раб (галерний раб)’; нім. *arbeiten wie ein Galeerensklave* <sehr hart arbeiten> [401] ‘дуже важко працювати’, букв. ‘працювати як галерний раб’, *arbeiten wie ein Kuli* <sehr hart und unermüddlich arbeiten> [388, с. 57] ‘дуже важко та невтомно працювати’, букв. ‘працювати як чорнороб’, рос. *работать как каторжник* [397], укр. *працювати як каторжний* [372, с. 289], тобто дуже важко працювати.

Національно маркованим в англійській мові, зокрема в різних її варіантах, виявляється порівняння надзвичайно заклопотаної людини з людьми певної професії / певного роду занять, наприклад, із розвізником вугілля, цвяхарем, торговцем риби та ін., які до того ж дуже часто мають певні фізичні вади, пор.: англ. *work like a nailer* (ірланд.) [396, с. 3], букв. ‘працювати як цвяхар’, *work like a coal-heaver* <work hard on a heavy job> [396, с. 361] ‘невтомно працювати на важкій (фізичній) роботі’, букв. ‘працювати як вантажник, розвізник вугілля’, *busy as a*

one-armed milker on a dairy farm (австрал.) [396, с. 342], букв. ‘зайнятий як однорука доярка на молочній фермі’, *busy as a fish peddler in Lent* <very busy> ‘дуже зайнятий’, букв. ‘зайнятий як рознощик (торговець) риби на Великий піст’, *busy as a cranberry merchant (at Thanksgiving)* <very busy> ‘дуже зайнятий’, букв. ‘зайнятий як рознощик (торговець) журавлини на День Подяки’, *busy as a one-armed paperhanger* <very busy> ‘дуже зайнятий’, букв. ‘зайнятий як однорукий шпалерник’. Надзвичайно зайнята людина в англійській мові метафорично асоціюється з певними артефактами, дуже людними будівлями, продуктами їжі, пор.: англ. *busy as Grand Central Station* <very busy> ‘дуже зайнятий’, букв. ‘зайнятий як Центральний залізничний вокзал (Нью-Йорк)’, *busy as popcorn on a skillet* <very busy> [386, с. 76] ‘дуже зайнятий’, букв. ‘зайнятий як попкорн на сковорідці’.

У німецькій мові еталоном надзвичайної зайнятості, заклопотаності є спортсмен, а саме той, який досяг найвищих успіхів, пор.: нім. *wie ein Weltmeister (die Weltmeister)* <sehr häufig, sehr intensiv, mit großem Eifer [bezogen auf eine (gewohnheitsmäßige) Tätigkeit]> [388, с. 864] ‘дуже часто, дуже інтенсивно, з великим завзяттям (стосується повсякденної, звичайної діяльності)’, букв. ‘як чемпіон (чемпіони) світу’. Натомість у слов’янських мовах такого порівняння з людьми певної професії у сфері фразеології не зустрічається.

В усіх зіставлюваних мовах виявлено ізоморфні ФО, що характеризують результат напружених фізичних дій як деструкцію (руйнування) людського організму, зокрема певних його частин (спини, шиї, рук, пальців, кишок, задку (груб.)). Такі фразеологізми будуються за метафоричною моделлю «надмірне фізичне навантаження ← анатомічна деструкція», пор.: англ. *break your back* [384, с. 12], букв. ‘ламати свою спину’, *work your butt / ass / arse off* (вульг.) [390], букв. ‘працювати так, що «розривається» зад»; нім. *sich die Finger abarbeiten* [388, с. 223], букв. ‘зношувати (виснажувати) пальці»; рос. *вытягивать жилы* ‘работать усиленно, не жалея себя’ [376, с. 123] ‘працювати напружено, не шкодуючи себе’; укр. *гнути спину (шию, хребет)* ‘важко працювати’ [372, с. 151].

У складі аналізованих ФО часто наявні такі елементи, як *nit*, *кров* (яка є символом життєвої енергії людини), що сигналізують про результат напруженої праці індивіда, пор.: англ. *sweat blood* «to work extremely hard to achieve something» [390] «працювати надзвичайно важко, щоб досягти чогось», букв. «потіти кров'ю», нім. *Blut (und Wasser) schwitzen* «sich übermäßig anstrengen, bis zum Umfallen schuften» [389, с. 59] «надмірно напружуватися, надриватися (працювати) так, що падаєш з ніг», букв. «потіти кров'ю», рос. *обливаться потом и кровью* «терпеть невыносимые страдания, муки; изнемогать от непосильного труда» [376, с. 425]; укр. *лити кривавий ніт* «виконувати важку, складну роботу, докладаючи великих зусиль; надриватися, перевтомлюватися» [372, с. 336]. Універсальність цього образу зумовлена походженням цих фразеологізмів з євангельського тексту.

В аналізованих ФО виокремлюються різні мовні засоби експліцитного вираження інтенсивності певних фізичних дій, зокрема:

1) дієслова деструкції (*break / krachen / рвать / рвати*), що позначають руйнування нормальної, цілісної структури чого-небудь, містять у своїй семантичній структурі сему інтенсивності, оскільки руйнування суб'єктом чого-небудь потребує витрати великої енергії, сил;

2) прийменники *bis, to / into, до, до*, що вказують на ступінь досягнення певною дією негативного результату (пор.: англ. *to work oneself to death* «to work very hard» [390] «працювати дуже важко», букв. «спрацювати себе до смерті»; нім. *arbeiten bis die Schwarte kracht* «sehr angestrengt, bis zur Erschöpfung» [388, с. 692] «дуже напружено, посилено, до знесилення», букв. «працювати доти, доки шкіра не трісне»; рос. *до кровавого пота работать* «работать до полного изнурения, изнеможения» [379, с. 347] «працювати до повного виснаження, знемоги»; укр. *працювати до десятого поту* «до крайньої, граничної втоми» [375, с. 147–148]), які містять вказівку на граничність докладання суб'єктом зусиль для виконання певної діяльності або на результат таких надмірних зусиль (*виснаження, смерть*);

3) словотворчі афікси (німецькі префікси *ab-, aus-, voll-* [228]; російські – *до-, вы-, над-* [57; 163]; українські – *ви-, з(зі)-* [230], а також англійський прислівник *off* в аналогічній функції), які вказують, зокрема, на граничність,

максимальний ступінь напруженості суб'єкта при виконанні ним певних фізичних дій, пор.: англ. *to work your socks off* <do something with great energy or enthusiasm> [391, с. 269] 'робити щось з величезною енергією та ентузіазмом', букв. 'працювати так, що аж зриває шкарпетки'; нім. *sich die Finger abarbeiten* <überaus schwer, bis zur Erschöpfung arbeiten> [388, с. 22] 'надзвичайно важко, до знесилення працювати', букв. 'зношувати (виснажувати) пальці'; рос. *до кровавого пота работать* <работать до полного изнурения, изнеможения> [379, с. 347] 'працювати до повного виснаження, знемоги'; укр. *працювати до десятого поту* <до крайньої, граничної втоми> [375, с. 147–148];

4) рефлексивні дієслова, які утворюються у німецькій мові шляхом сполучення дієслова з рефлексивним займенником *sich* (у формах давального або знахідного відмінків), який маркує повне або часткове охоплення суб'єкта дієслівною дією, в англійській – відповідно із займенником *oneself*, а в українській та російській мовах – з часткою (постфіксом) *-ся (-сь)* в аналогічних функціях, пор.: *to work oneself to death* [390], букв. '«спрацювати» себе до смерті'; нім. *sich (Dativ) die Finger abschreiben* [388, с. 224] букв. 'списувати собі пальці'; рос. *вытягиваться из последних сил* [376, с. 123], тобто працювати до знесилення; укр. *вертїтися (крутїтися) на ногах* [372, с. 57], тобто невтомно працювати, весь час перебувати в русі.

В усіх зіставлюваних мовах цієї ФСПП наявна артефактна метафорична модель «людина, яка активно працює ← механізм (або його частина), який працює на повну потужність», пор.: англ. *fire on all cylinders* <doing a task with great enthusiasm and energy> [384, с. 91–92] 'виконувати певне завдання з величезним ентузіазмом та енергією', букв. 'горіти (працювати)' на всі циліндри; нім. *kräftig aufs Gaspedal treten* <energisch zu Werke gehen> [394, с. 271] 'енергійно братися за роботу', букв. сильно натискати на педаль газу; рос. *нажимать на все педали* <прилагать все усилия для достижения или выполнения чего-либо> [379, с. 263] 'докладати усіх зусиль для досягнення чи виконання чого-н.'; укр. *на повний хід* <дуже інтенсивно, з максимальним напруженням, навантаженням> [372, с. 745].

В усіх аналізованих мовах робота підлягає певному кількісному виміру, але не точному, а приблизному, тобто вона мислиться як певна речовина, субстанція, яка може заповнити людину як певне вмістилище (її руки, тіло та ін.), пор.: англ. *have your hands full* [385, с. 175] букв. ‘мати повні руки (роботи), тобто бути дуже зайнятим, нім. *alle Hände voll zu tun haben* [388, с. 325], букв. ‘усі руки повні роботою’, тобто важко невтомно працювати, рос. *по горло занят* ‘сверх всякой меры’ [370, с. 135], ‘понадміру’; укр. *по самі вуха* ‘цілком, зовсім поринути в працю’ [371, I, с. 798].

В актуалізації фразеологічної інтенсивності двох останніх метафоричних моделей на формальному рівні беруть участь означальні / не означальні займенники (англ. – *all, the whole of, many; every, different; other, each, every, very; right, other, another*; нім. – *alle, beide, jeder, niemand, nichts, kein*; рос. – *весь, всякий, любой, каждый, сам, самый, другой*; укр. – *весь (увесь), усякий (усяк), кожний* та ін.), які характеризують кількісний вияв роботи або вказують на повноту охоплення дією.

Напружена робота може вимірюватися і з погляду тривалості її виконання, а мірою цієї тривалості виступають тривалі або короткі часові проміжки ‘день, ‘ніч’, ‘хвилина’, які сприяють посиленню значення інтенсивності, пор.: англ. *work around the clock* [385, с. 74], букв. ‘працювати по усьому ходу годинника, навколо годинника’, тобто постійно важко працювати, нім. *Tag und Nacht arbeiten* [388, с. 755–756], букв. ‘день і ніч працювати’, рос. *от темна до темна работают* ‘очень долго и много работают’ [364, с. 274] ‘дуже довго і багато працювати’, укр. *працювати денно і нічно* ‘працювати увесь час, постійно, цілодобово’ [372, с. 190], *не бачити вільної хвилини* ‘бути дуже зайнятим роботою, заклопотаним’ [372, с. 25].

Напружена фізична праця тісно взаємодіє з психічною, духовною сферою людини. В аналізованих фразеологізмах душа, яка пов’язана з моральними та емоційними установками та переживаннями, метонімічно ототожнюється з тілесною людиною. Здатність людини до втілення своїх найкращих якостей в інших людях, предметах, ідеях, творах мистецтва походить від давніх міфічних

уявлень про переміщення душі, про порушення меж власного та чужого простору, про привнесення себе в інше, чуже [362, с. 56]. Це знаходить своє відображення в таких ФО, як: англ. *put your heart and soul into sth / doing sth* [385, с. 185], букв. ‘вкласти серце та душу у щось’, тобто робити що-н. з великою енергією та інтересом; рос. *вкладывать душу* ‘делать что-либо с огромным энтузиазмом, интересом, полностью отдаваться чему-либо’ [376, с. 79] ‘робити що-н. з величезним ентузіазмом, цікавістю, повністю віддаватися чому-н.’; укр. *вкласти (вкласти) душу*, в що ‘робити що-небудь з любов’ю, з натхненням’ [388, I, с. 696]. У німецькій мові напружене виконання певної роботи пов’язується з божевіллям, зі станом людини, в якому вона не тямить себе, пор.: нім. *wie wahnsinnig* [388, с. 839], букв. ‘працювати як божевільний’, тобто дуже інтенсивно робити що-н.

3.3.2 ФО з ФТ «Х (істота) дуже багато працює (виконує певні дії) для досягнення / здійснення чого-небудь». За чисельністю це друга ФСПП в англійській (22), російській (22) та українській (18) мовах, у німецькій мові виявлено лише 8 таких одиниць. Ці фразеологізми близькі за своєю семантикою до попередньої групи, однак вони не просто фіксують інтенсивні фізичні зусилля, а вказують на мету такої напруги, пор.: англ. *sweat your guts out* ‘to work extremely hard to achieve something’ [385, с. 168] ‘працювати надзвичайно важко, щоб досягти чогось’; нім. *Berge versetzen [können]* ‘nahezu Unmögliches vollbringen’ [388, с. 110] ‘зробити майже неможливе’; рос. *разбиваться в лепешку* ‘приложить все усилия, сделать почти невозможное для достижения, осуществления чего-либо’ [379, с. 377] ‘докласти усіх зусиль, зробити майже неможливе для досягнення, здійснення чого-н.’; укр. *витягнутися у нитку* ‘докласти усіх зусиль, щоб виконати щось незвичайне, майже неможливе’ [372, с. 91].

Як і в попередній ФСПП, напружена фізична праця задля досягнення певної мети асоціюється у свідомості мовців з анатомічною / фізичною деструкцією організму / артефактів, пор. англ. *bust a gut* ‘to work very hard or to make a big effort to achieve something’ [385, с. 168] ‘дуже важко працювати або докладати надзвичайних зусиль, щоб здобути щось’, букв. ‘руйнувати кишки / нутроці’ (розм.); нім. *sich (Dativ) die Füße nach etw. wund laufen* ‘viele Gänge machen, um

etwas zu bekommen, zu erreichen» [388, с. 252] ‘багато ходити, щоб щось отримати, дістати’, букв. ‘«збігати» ноги у кров заради чогось’; рос. *разрываются на мелкие части* ‘стараться изо всех сил, проявлять всяческое усердие, делать почти невозможное, чтобы достичь чего-л.» [364, с. 207]; укр. *розбивати лоба* ‘докладати максимум зусиль для здійснення чого-небудь» [372, с. 603].

Формальними засобами вираження інтенсивності дії у цій ФСПП виступають ті ж самі засоби, що й були виділені під час аналізу ФО, що характеризують інтенсивне виконання трудової діяльності, а саме: дієслова деструкції (англ. *bust / break*, рос. *разрываются*, укр. *ламати*), словотворчі афікси (нім. *ab*; рос. *до-*, *вы-*; укр. *ви-*, *з(зі)-*), які вказують, зокрема, на граничність, максимальний ступінь напруженості суб’єкта під час виконання ним певних фізичних дій.

Зазнавати впливу / руйнування також можуть певні природні явища або артефакти, які у свідомості мовців є виразниками якихось значних перепон на шляху до досягнення мети. На такі асоціації натрапляємо в усіх зіставлюваних мовах, пор.: англ. *remove mountains* [396, с. 853], букв. ‘зрушити гори’, тобто докладати надзвичайних зусиль для досягнення чого-н.; нім. *Berge versetzen [können]* [388, с. 110], букв. ‘[могти] пересунути гори’, тобто зробити майже неможливе; рос. *воротить горы* ‘делать большое дело, требующее огромных усилий» [379, с. 79] ‘робити велику справу, що вимагає величезних зусиль’; укр. *перевертати гори* ‘виконати неможливу роботу; зробити дуже багато» [372, с. 36] (у цих ФО спільне джерело походження – біблійний вислів з Нового Завіту «Віра зрушує гори» [388, с. 110]); пор. також укр. *мур ламати / зламати* ‘долаючи перешкоди, прагнути до чогось, досягати чого-небудь» [372, с. 328].

Напружена робота людини, спрямована на досягнення певної мети, може також асоціюватися з роботою певних механізмів, про що свідчить наявна в зіставлюваних мовах фразеометафорична модель «максимальні фізичні можливості людини, яка прагне чогось досягти ← максимальні можливості артефактів (музичних інструментів, механізмів, приладів та ін.)». Цікаво, що в досліджуваних слов’янських мовах в ролі об’єктів порівняння виступають

машини та їхні частини (педалі, пружини), а в германських таким предметом може бути і музичний інструмент (орган), пор.: англ. *pull out all the stops* «make a very great effort to achieve something» [391, с. 278] ‘докладати дуже великих зусиль, щоб щось здобути’, букв. ‘витягувати усі регістри (органа)’, *press the pedal to the metal* «to work harder or faster, especially so that you can win a game» [390] ‘працювати сильніше або швидше, особливо коли хочеш виграти гру’, букв. ‘притискати педаль до металу (підлоги в автомобілі)’; нім. *kräftig aufs Gaspedal treten* «energisch zu Werke gehen» [394, с. 271] ‘енергійно братися за роботу’, букв. ‘сильно натискати на педаль газу’, *alle Register spielen lassen* «alle verfügbare Mittel einsetzen» [388, с. 618] ‘використовувати усі наявні (у розпорядженні) засоби’, букв. ‘витягувати усі регістри (органа)’, тобто докладати надзвичайних зусиль, щоб чогось досягти; рос. *нажимать на все педали / пружины* «прилагать все усилия для достижения или выполнения чего-либо» [379, с. 263] ‘докладати всіх зусиль, щоб виконати чи досягти чого-н.’; укр. *натиснути на всі педалі* «докладати всіх зусиль для швидкого досягнення, здійснення чого-небудь» [372, с. 427–428].

В англійській мові виконання роботи заради чогось мислиться як подолання (значної) відстані, пор.: англ. *go to town* «do something thoroughly or extravagantly, with a great deal of energy and enthusiasm» [391, с. 296] ‘робити що-небудь ретельно (цілком) або неекономно з дуже великою кількістю енергії та ентузіазму’, що пояснюється культурно-історичними особливостями побуту американських аборигенів, які мешкали в лісі, однак змушені були ходити в місто у невідкладних справах, а це вимагало значних зусиль і часу.

3.3.3 ФО з ФТ «Х (істота) без жодних зусиль (дуже повільно / легко) виконує фізичну працю / зовсім нічого не робить (для здійснення чого-небудь)» вказують на деінтенсифікацію фізичної дії. Слід звернути увагу на невисоку чисельність цієї ФСПП, що представлена 19 фразеологізмами загалом (англ. – 5, нім. – 6, рос. – 4, укр. – 4) на противагу 256 одиницям, що характеризують інтенсивну фізичну працю. Це можна пояснити особливостями людського

сприйняття, свідомості, яка більшу увагу зосереджує на посилених виявах дій, станів, оскільки вони викликають у людини сильніші емоції.

В усіх досліджуваних мовах основним фразеологічним образом мінімальних зусиль виступають порухи рук та пальців, які є одним з найголовніших органів людини у трудовій діяльності, без яких фізична праця не мислиться. Однак руки та пальці діють разом, а використання або однієї руки, або одного пальця не дадуть якогось вагомого результату. Це знайшло своє відображення у ФО, в яких відбивається думка, що лише за допомогою пальця не можна зробити чогось вагомого, такого, що потребує значних зусиль. Якщо ж робота дуже легка, то достатньо лише однієї руки / пальця, пор.: англ. *can do something with one hand (tied) behind your back* <used to say that you can do something very easily> [390] ‘вживається для показу, що ви можете зробити щось дуже легко’, букв. ‘могти зробити щось з однією рукою (прив’язаною) за спиною’; нім. *mit dem kleinen Finger der linken Hand* <(in Bezug auf ein bestimmtes Tun) ohne jegliche Mühe, spielend [leicht]> [388, с. 226] ‘(стосовно певної дії) без будь-яких зусиль, граючи (легко)’, букв. ‘мізинцем лівої руки’, *keinen Finger rühren* <nichts tun; untätig bleiben; nicht helfen> [389, с. 188] ‘нічого не робити, залишатися бездієвим, не допомагати’, букв. ‘не поворухнути жодним пальцем’; рос. *пальцем не пошевелить* <не делать ни малейшего усилия, ничего не предпринимать> [379, с. 533] ‘не зробити жодного зусилля, нічого не робити’, *палец о палец не ударить* <абсолютно ничего не делать> [370, с. 380] ‘абсолютно нічого не робити’; укр. *одним мізинцем* <без затрати зусиль, дуже легко> [372, с. 391], *навіть пальцем не ворухнути* <зовсім нічого не зробити для здійснення чого-небудь> [374, I, с. 294]. Слід зауважити, що в російській мові в усіх одиницях акцент робиться саме на небажанні виконувати якусь роботу (часто для допомоги іншій людині), а не на легкості її виконання, як в інших зіставлюваних мовах.

В англійській мові легкість виконання певної роботи виражається унікально, а саме через незвичне положення тіла людини у просторі, пор.: англ. *do something standing on your head* <do something very easily> [391, с. 139] ‘робити що-небудь дуже просто (легко)’, букв. ‘робити щось, стоячи на голові’. В українській

мові повільне виконання певної роботи виражається за допомогою стилістичного прийому оксиморона, пор.: укр. *як мокре горить* «дуже повільно, мляво, не поспішаючи і т. ін. (робити що-небудь)» [372, с. 402]: *Працювали вони, як мокре горить, а вільний від роботи час витрачали на якісь комбінації* (С. Тельнюк) [372, с. 402].

3.3.4 ФО з ФТ «Х (істота) дуже важко / інтенсивно починає виконувати фізичну працю». У досліджуваних мовах ця підгрупа не є чисельною (англ. – 5, нім. – 6, рос. – 1, укр. – 1). Фразеологізми, які входять до її складу, описують початкову фазу інтенсивного виконання суб'єктом трудової діяльності, а образна основа ФО у кожній мові відзначається специфічністю. Напр., англ. стійка сполука *put your shoulder to the wheel* «set to work vigorously» [391, с. 261] «енергійно, рішуче починати працювати» пов'язана з байкою про ледачого чоловіка, у якого в грязюці застрягла підвода і він звернувся до Юпітера по допомогу. Юпітер різко відповів, що чоловік повинен сам прикласти плече до колеса і спробувати зрушити підводу до того, як звертатися до богів [396, с. 360]. У німецькій і російській мовах початкова фаза виконання важкої праці пов'язана з підготовкою одягу, який не повинен заважати під час роботи, пор.: нім. *sich (Dativ) die Ärmel hochkrempeln* «fest (bei der Arbeit) zupacken, energisch herangehen» [389, с. 28] «рішуче хапатися до роботи, енергійно братися до справи», букв. «засукувати (закочувати) рукава»; рос. *засучить рукава* «енергійно братися за дело» [376, с. 251] «енергійно братися за справу». Виникнення цього фразеологічного образу пов'язане з давніми часами, коли верхній одяг мав особливий крій, рукава були занадто довгими і, не засукавши їх, не можна було нічого зробити. В українській мові віл, який був основною тягловою силою в сільському господарстві, символізує важку роботу, що й відобразилося у фразеологізмі *впрягтися як віл у ярмо* «взятися до важкої праці» [382, с. 24]. У німецькій мові виокремлено національно марковану ФО, оскільки до її складу входить прізвище реальної історичної особи, пруського фельдмаршала Блюхера, відомого своєю енергійністю та завзятістю, пор.: нім. *rangehen wie Blücher* «etw.

Energisch anpacken, intensiv tun» [389, с. 58] ‘енергійно братися за щось, інтенсивно робити’.

3.3.5 ФО з ФТ «X (істота) каузує Y (одну / декілька істот) дуже багато (важко, інтенсивно) працювати, що може призводити до виснаження». Ця ФСПП включає 22 одиниці, близько половина з яких припадає на українську мову (10), решта фразеологізмів розподілилися в зіставляваних мовах майже однаково (англ. – 3, нім. – 4, рос. – 5). До цієї підгрупи входять фразеологічні одиниці, що описують спонукання суб’єктом іншої людини (людей) виконувати тяжку фізичну працю, пор.: нім. *jmdm die Hammelbeine lang ziehen* <jmdn [im Dienst, bei der Arbeit] hart herannehmen, schinden» [388, с. 467] ‘[на службі, роботі] сильно мучати, терзати, експлуатувати когось’; рос. *вгонять в пот* <заставлять много, напряженно работать» [379, с. 57] ‘примушувати багато, напружено працювати’; укр. *вганяти в ніт (в мило)* <примушувати кого-небудь багато і напружено працювати» [372, с. 54].

Фізична експлуатація людини, силювання її до виконання інтенсивної праці пов’язується у свідомості мовців із фізичними пошкодженнями, деструкцією, що виникали внаслідок тортур і різних катувань, пор.: англ. *twist someone’s arm* [390], букв. ‘викручувати чийось руку’, тобто змушувати когось робити щось; нім. *jmdm das Mark aus den Knochen saugen* [389, с. 312], букв. ‘висмоктувати кістковий мозок’, тобто сильно когось експлуатувати, примушувати важко працювати; рос. *вытягивать все жилы* <изнурять, выматывать непосильной, тяжёлой работой» [362, с. 150] ‘виснажувати непосильною важкою працею’; укр. *сотати кишки* <виснажувати, знесилювати кого-небудь непосильною роботою; експлуатувати» [372, с. 678]. Інтенсивна дія у зазначених ФО виникає завдяки вживанню в їхній структурі дієслів цілеспрямованої дії та односпрямованого переміщення (*twist, saugen, вытягивать, сотати*) у поєднанні з соматизмами (*arm, das Mark, жилы, кишки*).

В українській мові спонукання людини до інтенсивної роботи метафорично порівнюється з жорстоким поводженням із твариною, яку погрозами, лайливими словами, ціпком та ін. спонукають рухатися в різних напрямках упродовж певного часу, пор.: укр. *як цуцика ганяти* <дуже, сильно>: *Від рання й до ночі на*

ріллі так ухоркаєшся, що не тільки за книжку, ай за ложку не візьмешся. А є трохи вільного часу – мати ганяє як цуцика. Дров нарубай, води принеси, в корови повичищай (Григорій Тютюнник) [372, с. 759]; *ганяти як солоного зайця*, «не давати відпочинку, безперервно завантажувати когось якоюсь роботою»: *Клопітна тільки служба. Інколи і на місці не посидиш, ганяють тебе, як солоного зайця* (Панас Мирний) [374, I, с. 136].

3.3.6 ФО з ФТ «Х (істота) дуже інтенсивно / із запалом танцює» характеризують фізичні дії людини, які не пов'язані з виконанням важкої роботи, однак ці дії виконуються дуже інтенсивно. Ця ФСПП представлена вісьмома стійкими сполуками в українській мові і поодинокими прикладами в інших мовах. Наявність більшої кількості цих фразеологізмів в українській мові можна пояснити особливостями темпераменту українців, які є енергійними, веселими і в танці намагаються забути всі свої негаразди. У німецькій, російській та українській мовах інтенсивний танок пов'язується з пошкодженням, руйнуванням предметів одягу, підлоги, пор.: нім. *eine kesse Sohle aufs Parkett legen* [388, с. 711], тобто шалено, темпераментно танцювати; рос. *лощить паркет* «очень много танцевать» [376, с. 354] 'дуже багато танцювати'; укр. *оббивати каблуки* «енергійно, темпераментно, багато танцювати» [372, с. 444]. В англійській та українській мовах еталонами енергійних, запальних танців, які виконуються дуже активно, темпераментно, є національні танці, пор.: англ. *jump Jim Crow* 'стрибати, виконуючи негритянський танок' [365, с. 416] (його виникнення пов'язане з зародженням такого музичного жанру як джаз, а названий цей танок був на честь чорношкірого конюха, який уперше написав музику в цьому стилі); укр. *вибивати гопака, гопки витинати* «завзято танцювати» [374, I, с. 87].

Отже, ФО на позначення інтенсивного виконання певної діяльності представлені різними типами метафоричних переносів, найбільш поширеними серед яких є: «людина, яка багато працює – тварина / комаха» (а в англійській мові ще й «людина, яка багато працює – людина певної професії»), «надмірне фізичне навантаження – анатомічна деструкція». Інтенсивність може виражатися

у структурі аналізованих ФО імпліцитним та експліцитним способами, які взаємодіють та взаємодоповнюють один одного.

3.4 ФО на позначення інтенсивності руху

Людина сприймає об'єктивну дійсність крізь призму мови. У фразеологічній системі кожної мови відображаються як універсальні способи осягнення об'єктивної дійсності людиною, так і специфічні риси світосприйняття кожного народу. Фразеологізми, що позначають інтенсивність руху, який є одним з найголовніших чинників існування, функціонування та взаємодії усього живого й неживого у світі, дають змогу виявити особливості сприйняття і вербального вираження універсальної категорії руху представниками різних мовних соціумів.

Ця ФСГ є значною за обсягом і становить 303 одиниці (англ. – 94, нім. – 63, рос. – 66, укр. – 80). Аналізовані ФО характеризують дії суб'єкта, які спричиняють швидку зміну його місцезнаходження в просторі у певний проміжок часу, тому для інтенсивного руху обов'язковою є динамічність, розвиток у часі [191, с. 373]. Кількісним показником руху суб'єкта, який характеризує інтенсивність самотійного, тобто без застосування транспортних засобів (далі ТЗ), або несамотійного, тобто із застосуванням ТЗ, є його швидкість, оскільки, наприклад, для дуже швидкого самотійного пересування суб'єкт має докладати великих фізичних зусиль, сильно напружуватися, що може призводити до його фізичного виснаження, пор.: англ. *in full flight* «escaping as rapidly as possible» [391, с. 111] «бігти так швидко як це тільки можливо»; нім. *sich die Zunge aus dem Hals rennen* «bis zur Erschöpfung rennen» [388, с. 912] «бігати до знесилення»; рос. *бежать во все лопатки* «очень быстро бежать» [379, с. 233] «дуже швидко бігти»; укр. *висолопити язика* «дуже поспішати, швидко йти, бігти» [374, I, с. 98].

На основі диференційних сем у межах цієї групи було виокремлено 4 ФСПП з такими ФТ:

1) «Х (істота), самотійно або за допомогою транспортного засобу, рухається / переміщується з дуже великою швидкістю, докладаючи великих зусиль, що може призводити до негативних наслідків (втоми, виснаження, руйнування транспортного засобу та ін.)»;

2) «X (істота) дуже повільно рухається / P (події, явища) відбуваються дуже повільно»;

3) «X (істота) дуже швидко втікає (рятується) з Loc. (певного місця) або від Circ. (певних обставин) / Cond. (певного стану)»;

4) «P (обставини, події, стани, дії, думки, новини) дуже швидко змінюються / відбуваються / розповсюджуються».

Кожна з виділених підгруп характеризується наявністю унікальних та універсальних метафоричних моделей.

3.4.1 ФО з ФТ «X (істота), самостійно або за допомогою транспортного засобу, рухається / переміщується з дуже великою швидкістю, докладаючи великих зусиль, що може призводити до негативних наслідків (втоми, виснаження, руйнування транспортного засобу та ін.)» утворюють найбільшу в кількісному відношенні ФСПП (англ. – 57, нім. – 30, рос. – 37, укр. – 50).

Дуже швидкий рух істоти в усіх зіставлених мовах пов'язується з транспортними засобами, які здатні розвивати високу швидкість, що дає підстави виділити метафоричну модель «висока швидкість руху ← максимальна потужність / швидкість транспортного засобу». Найчастіше швидке переміщення людини асоціюється з пароплавом, паровозом або автомобілем, а точніше з тими частинами транспортного засобу, які надають йому руху (паровий двигун, педаль газу, розпилувач карбюратора та ін.) або є одиницею виміру швидкості ТЗ, пор.: англ. *at a rate of knots* «very fast» [391, с. 164] ‘дуже швидко’, букв. ‘на швидкості морських вузлів’; нім. *auf die Tube drücken* «die Geschwindigkeit steigern» [388, с. 790] ‘підвищувати швидкість’, букв. ‘тиснути на розпилувач карбюратора, піддати газу’; рос. *на всех парах [парусах]* «очень быстро, с большой скоростью (нестись, мчатся)» [379, с. 311] ‘дуже швидко нестися, мчати’; укр. *на повних парусах мчати* «дуже швидко, на всю потужність» [372, с. 486].

Формальним засобом вираження інтенсивності руху в структурі таких ФО виступають означальні займенники (укр. *весь / увесь*; рос. *весь*) або прикметники (англ. *full*, нім. *voll*, рос. *полный*, укр. *повний*), які, поєднуючись з іменниками «швидкість», «газ», «хід», «педалі» та ін., вказують на вичерпне використання

потужностей певного ТЗ. Ці одиниці мають прозору внутрішню форму, значення інтенсивності в них формується за рахунок сполучуваності компонентів, пор.: англ. *at full speed (go, run, drive)* «at the maximum rate of movement» [391, с. 164] ‘у максимальному темпі руху’, букв. ‘на повну швидкість руху, на найвищу швидкість’; нім. *mit Volldampf gehen / fahren* «mit großem Schwung, mit höchster Anstrengung [und Eile]» [388, с. 790] ‘великими махами, із найбільшим напруженням [та поспіхом]’, букв. ‘на усіх парах’; рос. *на всех парах [парусах]* «очень быстро, с большой скоростью (нестись, мчатся)» [379, с. 311] ‘дуже швидко нестися, мчати’, *полным ходом (идти, двигаться, направляться)* «очень быстро, с предельной скоростью» [370, с. 61] ‘дуже швидко, з граничною швидкістю’; укр. *на повному ходу* «на великій швидкості» [372, с. 751], *натискати (жати) на всі педалі* «хутко бігти» [372, с. 143]. У російській мові висока швидкість пов’язується не лише з механічними транспортними засобами, а й з тваринами, які раніше слугували для перевезення людей, зокрема, кіньми, напр., *во все поводи ехатъ (скакать)*, «очень быстро ехать, скакать (на лошади)» [376, с. 478] ‘дуже швидко їхати, скакати (на коні)’.

Як свідчить емпіричний матеріал, еталоном різних інтенсивних дій, які виконує людина, або станів, у яких вона перебуває, є відповідні стани / дії тварин. ФО на позначення інтенсивності руху не стали винятком. У кожній із зіставлюваних мов швидкий рух асоціюється з певною твариною або птахом, тому на цій підставі було виділено метафоричну модель «істота, яка дуже швидко рухається ← тварина / птах».

Метафорична модель, побудована на порівнянні швидкого руху людини з тваринами, є універсальною, однак у кожній мові людина порівнюється з різними тваринами, причому в англійській і німецькій мовах ці образи не збігаються, а в російській та українській є фактично ідентичними.

За основу порівняння можуть братися не лише іманентні риси тварин / птахів, а й ті, яких вони набувають у певному стані. Так, для носіїв англійської мови своєрідним мірилом швидкого руху є бик (якого роздратовали на кориді), лань, заєць (або кріль), кіт (ошпарений окропом), напр.: *like a bull at a gate* «to

move somewhere very fast, ignoring everything in your way» [390] ‘рухатися кудись дуже швидко, не звертаючи уваги ні на що на своєму шляху’, букв. ‘як бик на ворота (двері), напр., на стадіоні’; *run like a deer*, букв. ‘бігти як лань’ [390], *run like a hare / rabbit*, букв. ‘бігти як заєць, кролик’ [392], тобто дуже швидко бігти; *like a scalded cat* <at a very fast speed> [391, с. 253] ‘на дуже високій швидкості’, букв. ‘як ошпарений окропом кіт’.

Лише в англійській мові виявлено ФО, в якій швидкий рух людини асоціюється з конкретним птахом *run like a redshank* [396, с. 488], букв. ‘бігти як травник (птах)’, однак походження цього фразеологізму достовірно не відоме, тому *redshank* може позначати шотландського горця, жителя або уроженця Північно-Шотландського нагір’я, який ходив босоніж і переміщувався дуже швидко’ [396, с. 488] (пор. рос. *лететь на крыльях* <передвигаться очень быстро, стремительно> [376, с. 343] ‘пересуватися дуже швидко, стрімко’; укр. *бігти / летіти як на крилах* <дуже швидко> [372, с. 313], у яких загалом відбите уявлення про птахів як про істот, які за допомогою крил можуть дуже швидко пересуватися).

У німецькій мові своєрідним еталоном швидкості виступає мавпа, напр., *mit affenartiger Geschwindigkeit / im Affentempo* <mit sehr großer Geschwindigkeit, äußerst schnell> [389, с. 18] ‘з дуже великою швидкістю, надзвичайно швидко’, букв. ‘із мавпячою швидкістю’. Цікаво, що образ мавпи трапляється в усіх мовах, проте в кожній з них виявляються різні риси її характеру і поведінки. Як бачимо з наведеного вище прикладу, в німецькій мові швидкі рухи цієї тварини характеризують швидкість, в англійській енергійність мавпи зумовила виникнення ФО, що позначає емоційний стан суб’єкта (*like a monkey on a stick* <restless and agitated> [391, с. 191] ‘схвилюваний і дуже стривожений’, букв. ‘як мавпа на палиці’ (про дитячу іграшку)). У слов’янських мовах мавпою зазвичай називають людину, яка сліпо наслідує чужі звички, поведінку, передражняє когось, кривляється, пор.: рос. [*Хаггарт, муж*] *Но вы кривляетесь как обезьяна, нашедшая банан – или это такая игра в вашей стране?* (Л. Н. Андреев) [397]; укр. *Коли чує [Буба]: хтось мавпує його: «Бу-бу-бу!»* (Олесь Донченко) [371, IV, с. 588]. Слід зауважити, що у наведених вище прикладах німецької мови

компонент *Affe-/affe* є напівпрефіксом, а отже десемантизованим (делексикалізованим) елементом, тому без опитування інформантів-німців неможливо чітко визначити, наскільки у їхній мовній свідомості цей напівпрефікс усе ще асоціюється з мавпою.

За основу порівняння мавпи з людиною може також братися її здатність лазити, дряпатися вгору, напр., рос. *Он быстро, как обезьяна, выкарабкался из кабины и завозился в кузове, лязгая там железом, роняя что-то и весело посвистывая* (А. Стругацкий, Б. Стругацкий) [397]; укр. *А узліссі вони вибрали найвищий дубок і, як мавпи, подерлись аж на самий верх* (Петро Панч) [371, IV, с. 588].

Досить незвичною є асоціація швидкого руху зі свинею (заколеною чи обсмаленою), напр., нім. *wie eine gesengte Sau rennen (laufen, fahren) / wie eine gestochene Sau (rennen, laufen, fahren)* <sehr schnell; mit hoher Geschwindigkeit> [402] ‘дуже швидко, з найбільшою швидкістю’, букв. ‘як обсмалена свиня (мчати, бігти, їхати) / як заколена свиня’ (фам.), *im Schweinsgalopp* <sehr schnell> [388, с. 695] ‘дуже швидко’ (жарт.), букв. ‘свинячим галопом’.

У свідомості мовців-носіїв зіставлюваних мов свиня асоціюється з чимось брудним, нерозумним (наприклад, на відміну від народів, які сповідують іслам), тому дуже часто це слово використовується як лайлива, груба назва людини, яка є неохайною чи поводить неприйнятно. Таке знижене ставлення до цієї тварини сприяло виникненню цих фразеологізмів.

У слов’янських мовах пересування на максимальних швидкостях асоціюється з конем або собакою, причому характер бігу обох тварин може поєднуватися в межах однієї ФО, пор.: рос. *подымя хвост* <стремглав (бежать, мчатся)> [376, с. 489] ‘стрімголов (бігти, мчати)’, *как с цепи сорвался* <опротетью, очень быстро (вбежать, ворваться, помчатся и т. п.)> [379, с. 446] ‘прожогом, дуже швидко (убігти, увірватися, помчати)’, *во весь опор* <очень быстро (бежать, ехат, мчатся и т. п.)> [379, с. 148] ‘дуже швидко (бігти, їхати, мчати)’, *во всю рысь / на всех рысях* <очень быстро (бежать, мчатся)> [376, с. 588] ‘дуже швидко (бігти, мчати)’; укр. *галопом летіти* <їхати кіньми навскач> [374, I, с. 136], *галопом на одинадцятomu*

номері (ірон.) «швидко іти пішки» [374, I, с. 136], *бігти в собачу ристь* «дуже швидко рухатися» [374, I, с. 54] (пор. нім. *im Schweinsgalopp* «sehr schnell» [388, с. 695] ‘дуже швидко’ (жарт.), букв. ‘свинячим галопом’), *як собака, спущений з прив’язі (з ланцюга) бігти* (прост.) «дуже швидко, нестримно» [372, с. 673].

Близькою за семантикою до ФО англійської і німецької мов (англ. *like a scalded cat*; нім. *wie eine gesengte Sau rennen*), у яких швидкий рух асоціюється з тваринами, що зазнали фізичних ушкоджень, є російський фразеологізм *как угорелая кошка*, проте він, окрім значення швидкого переміщення, характеризує ще й емоційний стан людини («в исступлении, не отдавая себе отчета в чём-либо (сується, метаться, бегать)» [376, с. 319] ‘у нестямі, не тямлячи себе (метушитися, метатися, бігати)’).

Висока швидкість руху може пов’язуватися не лише з максимальною потужністю ТЗ, а й з найбільшим фізичним напруженням людини. Аналіз емпіричного матеріалу дав змогу виділити метафоричну модель «швидко рухатися ← максимально фізично напружуватися / напружувати органи, які відповідають за здатність людини рухатися», яка виявляє більшу продуктивність в російській (13 од.), українській (7 од.), англійській (5 од.) мовах. У німецькій мові вона непродуктивна (1 од.).

Найчастотнішим соматизмом, який входить до структури таких ФО, є англ. *leg*, нім. *der Fuß*, рос. *нога*, укр. *нога*, у слов’янських мовах ще *п’яти*, *лопатки* (рос.). Характерно, що в німецькій та англійській мовах уявлення про надзвичайне напруження ніг пов’язується з їхньою вагою, тобто для того, щоб ТЗ рухався швидко, треба тиснути на педаль газу «важкою ногою», пор.: англ. *have a heavy foot* (амер.) «to drive a car too fast» [385, с. 187] ‘їхати на автомобілі дуже швидко’, букв. ‘мати важку (тяжку, масивну) ступню / ногу’; нім. *mit Bleifuß fahren* «ständig mit Vollgas [fahren]» [388, с. 127] ‘постійно їздити на повному газу (дуже швидко)’, букв. ‘їздити із свинцевою (важкою) ногою’.

У російській та українській мовах в основі аналізованих ФО лежить антропоморфна метафора, що спирається на певні «символьні» ознаки ніг, зокрема їхню функцію як основного інструмента, за допомогою якого людина

переміщується у просторі. Такі фразеологізми можуть указувати на спрямованість руху, переміщення істоти з одного пункту в інший, причому такі фразеологізми зазвичай уживаються для вираження наказу або прохання дуже швидко кудись сходити, пор.: рос. *одна нога здесь, другая там, на одной ноге* [379, с. 281]; укр. *одна нога тут, а друга там* [375, с. 126].

У російській та українській мовах максимальне фізичне напруження також може асоціюватися не тільки з конкретними органами людського тіла, а й її диханням, пор.: рос. *во весь дух / что есть духу (бежать, ехать, мчатся)* «очень быстро» [379, с. 148–149] ‘дуже швидко’; укр. *на весь дух (бігти)* «дуже швидко, щосили» [372, с. 224].

Як засвідчує аналізований матеріал, інтенсивне виконання будь-яких фізичних або інтелектуальних дій може призводити до різних порушень функціонування людського організму. Тому і в аналізованій ФСПП було виділено метафоричну модель «висока швидкість руху ← дисфункція людського організму». Такі ФО характеризують ніби результат напруженого, інтенсивного руху – виснаження суб’єкта та порушення нормального функціонування його організму. Зазнавати ушкоджень можуть різні органи людини – шия, легені, очі, ноги, шкіра та ін., пор.: англ. *run one’s feet off* «to run very hard and fast» [392] ‘бігти дуже сильно (напружено) та швидко’, букв. ‘збігати ноги’, *hell for leather* «as fast as possible; with the greatest energy and speed (run, ride, drive, go)» [393, с. 281] ‘так швидко, як тільки це можливо, з найбільшою енергією та швидкістю (бігти, їхати (в автобусі, верхи), вести автомобіль, іти)’, букв. ‘пекло для шкіри’ (ФО відноситься до кінця XIX ст. та пов’язується з їздою верхи на необережній, нерозважливо високій швидкості); нім. *sich die Zunge aus dem Hals rennen* «bis zur Erschöpfung rennen» [388, с. 912] ‘бігати до знесилення’, букв. ‘мчати так, що аж язик з горла (випадає)’, *sich die Lunge aus dem Hals rennen* «bis zur Erschöpfung rennen» [388, с. 500] ‘бігати до знесилення’, букв. ‘вибігати легені із горла’; рос. *высунув язык (бегать, убежать, улепетывать)* «поспешно, очень быстро» [370, с. 54] ‘поспіхом, дуже швидко’; укр. *висолопити язика* «дуже поспішати, швидко йти, бігти» [374, I, с. 98]. Можна припустити, що ця асоціація розвинулася на

основі порівняння з твариною (найчастіше собакою), в якого за швидкого бігу «вивалюється» язик, хоча це просто спосіб охолодження його організму.

Фізична дисфункція може також пов'язуватися з певними тілесними ушкодженнями, яких людина могла зазнати через укуси комах, або обшпарення окропом, або вчадіння від диму, пор.: нім. *wie von der Tarantel gestochen (fahren, laufen)* «plötzlich und überaus heftig» [388, с. 760] «несподівано та надзвичайно різко, стрімко (енергійно)», букв. «ніби тарантулом ужалений»; рос. *как угорелый* «очень быстро, поспешно, беспорядочно, суматошно (бегать, метаться, носиться и т. п.)» [379, с. 489] «дуже швидко, поспіхом, безладно, метушливо бігати, носитися», *как ужаленный* «стремительно, быстро (вскочил, побежал)» [376, с. 700] «стрімко, швидко (скочив, побіг)»; укр. *як ужалений відскакувати / зіскакувати* «різко, рвучко» [372, с. 734], *як опечений схопитися / скопити* «різко, швидко, раптово» [375, с. 138].

Наближається за смислом до попередньої і ММ «людина, яка швидко рухається ← людина у надзвичайно збудженому, неконтрольованому психо-емоційному стані», в якій причиною швидкого переміщення є порушення психічної рівноваги суб'єкта. У результаті різних психічних розладів поведінка людини стає неконтрольованою, і вона, не тямлячи себе, може робити різкі швидкі рухи, бігати, метушитися. З малайської германськими мовами було запозичене слово *amok*, що позначає стан божевілля з одержимістю, бажанням убивства' (у цьому значенні вперше в англійську мову воно прийшло у XVI ст. [391, с. 6]. Такий стан був характерний для деяких малазійських племен, які під дією сильно діючих речовин (можливо, опіуму) поводитися нестримано, жорстоко і навіть могли вбити. Слід відзначити, що в англійській мові ФО *run amok* позначає саме емоційний стан людини «behave uncontrollably and disruptively» [391, с. 6] «поводитися неконтрольовано, з руйнівною силою», букв. «бігати амок», а в німецькій, окрім позначення психо-емоційного стану, такий фразеологізм характеризує ще й дуже швидкий рух людини, яка перебуває в стані амок, напр. нім. *Amok fahren [laufen]* «in wilder Zerstörungswut mit einem Fahrzeug umherfahren» [388, с. 43] у шаленій лютості роз'їжджати на якомусь

транспортному засобі, намагаючись (бажаючи) все зруйнувати’, букв. ‘їздити у стані амок’.

У слов’янських мовах швидкий рух може асоціюватися із сильним нервовим збудженням людини, коли її емоції виступають на передній план, а здатність раціонально мислити втрачається, напр.: рос. *без памяти нестись, бежать, лететь* «стремительно, молниеносно» [362, с. 32] ‘стрімко, блискавично’, *как очумелый* «очень быстро, поспешно, беспорядочно, суматошно (бегать, метаться, носиться)» [376, с. 452] ‘дуже швидко, поспіхом, безладно, метушливо бігати, носитися’. В українській мові швидкий рух, переміщення може спричиняти божевілья, напр., *бігти як божевільний* «дуже сильно, нестримно, швидко» [372, с. 35], *бігти як шалений* «дуже швидко, з великим завзяттям» [372, с. 774].

За швидкого руху зазнавати пошкоджень може не тільки людина, а й транспорт, за допомогою якого вона пересувається, зокрема частини ТЗ (шини, покришки), пор.: англ. *burn rubber* «drive very quickly» [391, с. 248] ‘їздити дуже швидко’, букв. ‘палити гуму’; нім. *einen heißen Reifen fahren* «sehr schnell [mit dem Auto] fahren» [388, с. 619] ‘дуже швидко їхати (на автомобілі)’, букв. ‘на гарячих (полум’яних) шинах (покришках) їздити’. Такі ФО виникають на основі асоціацій із ситуацією, коли від швидкої їзди гума на колесах автомобіля гріється, а від дуже швидкої може «згоріти» (поплавитися). Цей образ міг сформуватися на основі реальних перегонів – змагань, під час яких гонщики їздять з максимальною швидкістю.

Під час швидкого переміщення суб’єкта руйнуватися можуть також і об’єкти навколишнього середовища (земля, дорога, перелази та ін.), напр.: англ. *burn up the road* «to drive a car very fast» [392] ‘їхати на автомобілі на дуже великій швидкості’, букв. ‘палити дорогу’; укр. *аж перелази / тини тріщали (вибігати, бігти)* «уживається для вираження інтенсивності певної дії» [375, с. 143], *аж пил клубочиться хмарою* «дуже швидко бігти» [372, с. 502].

У межах аналізованих одиниць цієї підгрупи було виділено метафоричну модель «людина / транспортний засіб, що рухається на високій швидкості ← артефакт, що рухається дуже швидко». Такими артефактами виступають зазвичай

предмети, які можуть дуже стрімко переміщатися у просторі в певних ситуаціях. Це можуть бути снаряди для зброї (куля, стріла, бомба), рухомі частини різних механізмів або музичних інструментів (язички дзвона) або ж самі механізми (укр. мотовило), а також втулка для закривання пляшок (корок, пробка), пор.: англ. *go like a bomb* <(of a vehicle or person) move very fast> [391, с. 32] ‘(про транспортний засіб або особу) рухатись дуже швидко’, букв. ‘рухатися як бомба’, *run / go / drive like the clappers* <to run, go, drive very fast> [390] ‘бігти, їхати, іти дуже швидко’, букв. ‘як язички (дзвонів)’; нім. *abgehen wie ein Zäpfchen* <sehr schnell und reibungslos, ohne große Anstrengung vorankommen, ablaufen> [388, с. 28] ‘дуже швидко та безперешкодно, без великих зусиль просуватися (рухатися вперед), від’їжджати’, букв. ‘відправлятися / йти як пробка / корок (корочок)’ (оскільки точного походження цієї ФО не встановлено, то можна також припустити, що вона може бути пов’язана з формою випуску лікарських засобів, зі свічкою (супозиторієм); пор. також англійську ФО *like a dose of salts* <very fast and efficiently> [391, с. 84] ‘дуже швидко та ефективно’, букв. ‘як доза проносної солі (порція проносного засобу)’); рос. *вылетать пробкой (пулей)* <стремительно выбегают, выходит откуда-либо> [376, с. 116] ‘стрімко вибігати, виходити звідкись’; укр. *кулею вискочити* <дуже швидко, квапливо вийти> [374, I, с. 279], *мотатися / крутитися як мотовило* (жарт.) <неспокійно, метушливо, швидко> [372, с. 410].

Надзвичайно швидкий рух суб’єкта дії може порівнюватися з різними природними явищами, процесами, властивостями. Так, для всіх порівнюваних мов характерною є асоціація швидкого руху з вітром (в українській мові знаходимо порівняння і з його інтенсивним проявом – вихром), пор.: англ. *run like the wind* <to run very fast> [385, с. 426] ‘бігти дуже швидко’, букв. ‘бігти як вітер’; нім. *laufen wie der Wind* <sehr schnell> [388, с. 872] ‘дуже швидко’; рос. *с ветерком* <быстро, с большой скоростью ехать, плыть и т.д.> [376, с. 69] ‘швидко, з великою швидкістю їхати, плисти та ін.’; укр. *летіти вітром* <дуже швидко бігти, їхати, йти (переважно нічого навкруги не помічаючи); мчати, поспішати> [372, с. 332], *як вихор* <дуже швидко> [372, с. 93].

У фразеологізмах англійської та німецької мов наявне порівняння з блискавкою. У слов'янських мовах фразеологічних сполук із цим іменником не виявлено, хоча у них блискавка асоціюється зі швидким рухом. Натомість досить частим є вживання або іменника в переносному значенні, або прикметників і прислівників: укр. *блискавичний, блискавично*, рос. *молниеносный, молниеносно*, пор.: англ. *like lightning* «extremely fast» [391, с. 174] ‘надзвичайно швидко’, букв. ‘як блискавка’; нім. *wie der Blitz* «äußerst schnell» [389, с. 57] ‘надзвичайно швидко’, букв. ‘як блискавка’; рос. *Он летел по улицам, как молния, как ракета* (Ю. Дружков) [397]; укр. *Дзвін летів, як блискавка; світнув, обкинутий сонцем, і з громовим гуркотом ударився об цеглу біля дзвіниці* (В. Барка) [398].

Близькою до попередньої є ММ «S (суб’єкт) дуже швидко переміщується у просторі ← людина, яка швидко біжить / втікає через якусь надзвичайну подію (пожежу, вбивство)», яку було виділено в усіх зіставлених мовах. У ролі суб’єкта можуть виступати: а) людина, яка самостійно рухається; б) людина, яка пересувається за допомогою ТЗ. Руйнівна сила пожежі однаково сприймається різними соціумами, а людина, яка швидко рухається в певному напрямку і/або з певною метою (наприклад, втікає, рятує чи рятується та ін.) асоціюється або зі швидким поширенням полум’я (пор.: англ. *like blazes* «very fast or forcefully» [391, с. 27] ‘дуже швидко або дуже сильно’, букв. ‘як полум’я (точніше, як полум’я пекла)’), або з людьми, які швидко біжать гасити пожежу, пор.: нім. *wie die Feuerwehr fahren* «mit großem Tempo fahren» [388, с. 208] ‘їхати на дуже великій швидкості’, букв. ‘їхати як пожежна команда (частина)’; рос. *бежать как на пожар* «очень быстро бежать» [376, с. 489] ‘дуже швидко бігти’; укр. *поспішати / бігти як на пожежу (на пожар)* «дуже швидко» [375, с. 151]. Однак небезпеку, через яку людина починає швидко рухатися, може викликати не тільки пожежа, а й злочин, що було зафіксовано в англійській мові, напр. *go / run like blue murder* [365, с. 522], букв. ‘іти / бігти, ніби трапилось криваве вбивство.

Поодинокими прикладами в англійській мові представлені порівняння швидкого руху з танцем, швидкістю звука, людиною певної професії, напр., *dance Barnaby* «move quickly or unevenly; make haste» [396, с. 896] ‘рухатися швидко або

нерівномірно, стрибками; поспішати' (барнабі – швидкий танець, популярний у XVII ст.), *break the sound barrier* <go faster than the speed of sound> [393, с. 78] 'рухатися з більшою швидкістю, ніж швидкість звука', букв. 'ламати звуковий бар'єр', *like a lamplighter* [365, с. 433], букв. 'як ліхтарник' (можливо, виникнення цього фразеологізму пов'язане з часом, коли ще не було електричного освітлення і навіть газових ліхтарів, що з'явилися тільки на початку XIX ст., а дорогу в темний час освітлювали хлопчики, які ходили з палицями з намотаними палаючими ганчірками; такі «хлопчики-ліхтарники» дуже часто заводили заможних людей до злодіїв, які цих людей грабували, а хлопчики швидко втікали. Схожою до англійської є німецька ФО *mit Extrapost* <ganz schnell> [389, с. 110] 'дуже швидко', у якій рух асоціюється зі швидким виконанням замовлень і доставкою відправлень спецпоштою.

3.4.2 Порівняно з попередньою підгрупою фразеологізми з ФТ «Х (істота) дуже повільно рухається / Р (події, явища) відбуваються дуже повільно» є кількісно найменшою ФСПП (англ. – 1, нім. – 2, рос. – 3, укр. – 4).

Своєрідними еталонами надзвичайно повільного руху в зіставляваних мовах виступають черепаха (англ., рос., укр. мови) та слимак (нім. та укр. мови), пор.: англ. *at a snail's pace* <very slowly (move, develop)> [385, с. 360] 'дуже повільно (рухатися, розвиватися)', букв. 'черепашою ходою'; нім. *kriechen wie eine Schnecke* [368, с. 171], букв. 'повзти як слимак', тобто дуже повільно рухатися; рос. *как черепаха* <очень медленно, лениво (идти, ехать тащиться)> [376, с. 742] 'дуже повільно, ледаче (йти, їхати, тягтися)', *черепашиим ходом* <медленно, еле-эле (идти, двигаться)> [376, с. 728] 'повільно, ледь-ледь (іти, рухатися)'; укр. *як той слимак лізти / повзти* (зневажл.) <дуже повільно> [372, с. 662], *як черепаха ходити / іти* <дуже повільно, незграбно> [372, с. 763].

У слов'янських мовах повільний рух також може спричинятися фізичним виснаженням людини, втому, голодом та ін., напр., рос. *нога за ногу* <очень медленно, еле-эле (идти, ехать)> [376, с. 414] 'дуже повільно, ледь-ледь (іти, їхати)'; укр. *наче тиждень [хліба] не їв* <дуже повільно, мляво йти> [372, с. 281].

3.4.3 ФО з ФТ «Х (істота) дуже швидко втікає (рятується) з Лос. (певного місця) або від Сірс. (певних обставин) / Cond. (певного стану)» (англ. – 15, нім. – 12, рос. – 15, укр. – 16) також позначають інтенсивний рух, переміщення, але характеризують саме втечу від різних загрозливих, неприємних ситуацій, подій, станів та істот, які можуть завдати шкоди суб'єкту.

Метафоричні моделі, за якими утворюються фразеологізми цієї ФСПП, схожі на ті, що лягли в основу першої фразеосемантичної підгрупи, яка описує інтенсивний рух загалом (див. п.п. 3.4.1). Так, швидка втеча людини звідкись може асоціюватися зі швидкою втечею тварини, яка рятується від небезпеки. Такими тваринами в германських мовах виступають заєць та борсук (англійська мова), а точніше їхня спина або хвіст, тобто задня частина, яку бачать, коли тварина втікає. У слов'янських мовах такої «прив'язки» до конкретної тварини немає, а за основу порівняння береться або фізичний вияв втоми тварини, що втікає (висолоплений язик) або її хвіст, який ми бачимо навздогін, пор.: англ. *flee like bandicoots before a bushfire* (австрал.) [365, с. 64], букв. 'втікати як сумчастий бобер (бандикут) перед лісовою пожежею', *hare off* <set off at great speed, like a flushed hare> [396, с. 499] 'почати рухатися на величезній швидкості, як зляканий заєць' (букв. *hare* – 'заєць', *off* – присл., який указує на віддалення від чогось); нім. *das Hasenpanier ergreifen* <fliehen> 'швидко тікати' [388, с. 338]; рос. *высунув язык* <поспешно, очень быстро (убегать, улепетывать и т. п.)> [379, с. 97] 'поспіхом, дуже швидко втікати, дременути та ін.'; укр. *тільки хвостом мелькнути* (ірон.) <дуже швидко піти, поїхати, побігти, втекти, зникнути і т. ін. звідкись> [372, с. 384].

Порівняння також може бути і загалом з твариною, що потрапила у певну ситуацію, у якій треба втікати або з'явилась така можливість. Так, специфічним для німецької мови є порівняння з котом, але вже з «котом коваля», пор.: *wie Schmidts (Schmieds) Katze* <sehr schnell und reibungslos ablaufen> [388, с. 28] 'дуже швидко та безперешкодно проходити (минати)', букв. 'як ковальський кіт', що пояснюється тим фактом, що ковалі дуже часто заводили котів для того, щоб вони ловили мишей, але якщо кіт знаходився в кузні у той час, коли коваль, працюючи,

сильно вдаряв молотом, то кіт, злякавшись несподіваного гучного звуку, втікав із шаленою швидкістю. В українській мові втікати може собака, який відірвався від прив'язі, напр. *мов з налігача зірватися* «хутко зникнути, втекти» [374, I, с. 296].

Подібно до тварини, хвіст чи спину якої бачимо, коли вона втікає, ми бачимо і п'яти та спину людини, коли вона, рятуючись звідкись або від кого-, чого-небудь швидко біжить, напружуючи всі свої сили. Найчастотнішими соматизмами, що вживаються у таких ФО, є ноги, руки, п'яти, які іноді використовуються у невластивому їм значенні, зокрема, як предмети, які можна розгубити або які можуть блищати як елементи певного механізму та ін., пор.: англ. *show (somebody) a clean pair of heels* «to run away very fast» [390] «втікати дуже швидко», букв. «показувати (комусь) чисту пару п'ят' (застар.)»; нім. *die Beine unter die Arme nehmen* «schnell (davon-)laufen, sich beeilen» [389, с. 28] «швидко бігти, втікати, поспішати», букв. «брати ноги в руки»; рос. *только пятки сверкают* «кто-либо очень быстро убегает» [379, с. 374] «хтось дуже швидко втікає», *смазывают пятки (салом)* «стремительно, быстро убегать, удирать» [376, с. 632] «стрімко, швидко втікати», *на четырёх ногах*, «очень быстро, поспешно (убежать, уехать)» [376, с. 414] «дуже швидко, поспіхом втекти, поїхати»; укр. *брати ноги на плечі (в руки, за пояс)* «тікати, бігти, іти геть» [372, с. 42], *бігти / тікати, аж п'яти губити* «дуже швидко» [372, с. 173].

Спільною для англійської та української мов виявилася асоціація руху зі звуком, який можуть утворювати різні органи істоти (людини або тварини), пор.: англ. *rattle one's dags* (австрал.) «make a move; depart in haste» [396, с. 344] «зрушити з місця; йти, від'їжджати поспіхом», букв. «торохтіти жмутками шерсті (у собаки) / вовни (у вівці), що збилася»; укр. *аж кістки торохтять*, з дієсл. «дуже швидко» [372, с. 297].

Потойбічні сили, пекло завжди асоціювалися в людини з чимось страшним, незнаним, жахливим, однак кожна мовна спільнота зафіксувала, характерні саме для неї вірування та уявлення про потойбіччя, що дозволило виокремити ММ «людина, яка швидко втікає / біжить ← міфічні істоти / тварини, які втікають або рятуються звідкись». Так, в англійській мові людина, що швидко біжить,

асоціюється з кажанами, які нібито живуть у підземному царстві, і якщо їх потривожити, то вони швидко зриваються з місця і летять, пор.: англ. *run like a bat out of hell* <run very fast and wildly> [391, с. 16] ‘бігти дуже швидко та інтенсивно’; у російській ФО заковано уявлення про те, що чорти бояться ладану, пор.: рос. *как черт от ладана* <убегать, всеми силами, любыми средствами стремясь избавиться> [379, с. 519] ‘втікати, усіма силами і будь-якими засобами намагаючись позбавитися’; в українській мові зафіксована аналогічна одиниця *тікати як чорт від ладану* [375, с. 216], а також ФО *тікати як чорт від кукуріку* <дуже прудко, швидко> [375, с. 216], яка ґрунтується на віруванні, що всяка нечиста сила боїться співу півня (символ світла, вогню, світанку), оскільки вона діє тільки в темноті, під покровом ночі. Пор. у німецькій мові ФО *wie der Teufel* <sehr schnell> [388, с. 768], яка за своїм походженням пов’язана з релігійним есхатологічно-апокаліпсичним мотивом про боротьбу ангела та чорта за володіння душі померлої людини (← *hinter etwas hersein wie der Teufel nach einer armen Seele* <etwas unablässig und gierig zu bekommen suchen> [402] ‘постійно і жадібно щось шукати, щоб заволодіти цим’, букв. ‘бути позаду чогось як чорт над бідною душею’).

Із давніми народними віруваннями пов’язані і ФО української та російської мов, зокрема рос. *без оглядки бежать / убегать* <как можно скорее, не мешкая, изо всех сил> [362, с. 30] ‘якнайшвидше, не гаючись, з усієї сили’; укр. *без оглядки мчатися / бігти / тікати* <дуже швидко, поспішно> [372, с. 459], у яких відображаються міфологічні уявлення про те, що, втікаючи від нечистої сили, слід уникати з нею зорового контакту [362, с. 30].

Стрімка і, найголовніше, непомітна втеча асоціюється у свідомості мовців із пилом, яку здіймає істота, втікаючи, У таких ФО фіксується одразу ніби і спосіб втечі (треба здійняти куряву, щоб зникнути непоміченим), і результат інтенсивних зусиль, яких докладає людина, щоб швидко втекти, пор.: англ. *not see sb for dust* <if you say that you won't see someone for dust, you mean that they will leave a place very quickly, usually in order to avoid something> [385, с. 108] ‘швидко втікати з певного місця, зазвичай для того, щоб уникнути чогось’, букв. ‘не

бачити когось за курявою, пилом»; нім. *sich aus dem Staub[e] machen* «sich rasch [und heimlich] entfernen» [388, с. 728] ‘швидко [і потайки] втікати’; укр. *тільки курява знялась* «швидко зникнути з поля зору» [374, II, с. 227] (пор. також рос. *земля горит под ногами* «кто-либо вынужден быстро, стремительно убежать» [376, с. 256] ‘хтось змушений швидко, стрімко втікати’).

У слов’янських мовах досить продуктивною (рос. – 6 ФО, укр. – 3) є модель «дієслово дати / задати + іменник, що позначає рух (часто розмовний, просторічний)», пор.: рос. *здать / дать драла / хода / драна* «пускаться наутек, стремительно, поспешно убежать; удирать» [379, с. 162] ‘втікати’; укр. *давати тягу / ходу* «швидко, поспішно йти, бігти куди-небудь, утікати звідкись» [372, с. 181] (пор. англ. *give leg-bail* [365, с. 446] букв. ‘задати втечі’).

Національно-культурною специфікою відзначається англ. ФО *run like a black* [ТТЕМ, Р. 108], букв. ‘бігти як чорний (як раб, який утік із неволі)’.

3.4.4 ФО з ФТ «Р (обставини, події, стани, дії, думки, новини) дуже швидко змінюються / відбуваються / розповсюджуються» (англ. – 21, нім. – 19, рос. – 13, укр. – 12) формують другу за частотністю підгрупу ФО на позначення інтенсивності руху і характеризують стрімкий рух, розвиток уже не істот, а узагальнених понять, процесів (думок, подій новин та ін.).

Одним з розповсюджених способів вираження швидкої зміни подій, станів та ін. є порівняння їх зі швидкими рухами, які може робити людина або тварина. Аналізований матеріал дозволив виділити ММ «швидка зміна або перебіг подій, станів та ін. ← швидкий рух, який робить людина (або частина її тіла) / тварина». Універсальним для всіх порівнюваних мов швидким рухом є моргання очей (кліпання повік), оскільки цей процес займає доли секунди, пор.: англ. *in the blink of an eye* «very quickly» [391, с. 16] ‘дуже швидко’, букв. ‘у миг ока’; нім. *so schnell kannst du nicht gucken* «sehr schnell» [388, с. 679] ‘дуже швидко’, букв. ‘так швидко ти не можеш подивитися (позирнути)’; рос. *не успеешь глазом моргнуть* «молниеносно, мгновенно (что-либо произойдет)» [376, с. 345] ‘блискавично, миттєво (що-н. відбудеться)’; укр. *у миг ока / в один миг ока* «дуже швидко, миттєво» [372, с. 387].

Також було виокремлено рухи, що слугують своєрідним еталоном для порівняння зі швидкою зміною подій і станів, які є спільними лише для декількох із зіставлених мов. Так, в англійській і німецькій мовах це може бути постріл, пор.: англ. *like a shot* <if you do something like a shot, you do it very quickly and eagerly> [390] ‘робити щось дуже швидко та завзято’, букв. ‘як постріл’; нім. *wie auf der Pistole geschossen* <prompt, ohne Zögern> [388, с. 587] ‘швидко, без затримок та вагань’, букв. ‘ніби вистрілений з пістолета’; а в українській удар батога, напр. *як батогом тріснув (ляснув)* (просторіч.) <дуже швидко, непомітно (про плин часу)> [372, с. 724].

Було виявлено і специфічні (еталонні для певної мови) рухи істот. Так, в англійській мові це порух овечого хвоста (*in two shakes of a lamb's tail* <quickly and easily; almost at once> [393, с. 316] ‘швидко і просто, майже одразу’, букв. ‘у два порухи (овечого хвоста)’); в німецькій – рух руки або поштовх, ривок (*im Handumdrehen* <[überraschend] schnell; schon im nächsten Augenblick> [388, с. 334] ‘приголомшуюче швидко, уже в наступний момент’, букв. ‘у поворот руки’; *in (mit) einem Ruck* <ohne Pause, ohne Unterbrechung> [388, с. 632] ‘без паузи, без перерви’, букв. ‘поштовхом, ривком’); в українській – стрибок, причому навіть не один, цілих три (*у три скоки* <дуже швидко, моментально, умить> [372, с. 658].

Швидкий перебіг подій, станів та ін. може виявлятися і через конкретний вимір часу, який необхідний для виконання чого-н., тому було виокремлено метафоричну модель «дуже швидко зміна подій, дій, станів та ін. – найменші одиниці виміру часу / рахунку». У ФО можуть використовуватися як точні одиниці виміру (секунда, хвилина), так і іменники, що позначають певні проміжки часу (мить, момент), причому швидко зміна певних подій може вимірюватись як конкретним досить коротким проміжком часу (хвилина), так і тривалим періодом (день), пор.: англ. *in a minute (second) / in a moment* <very soon; quickly; almost immediately> [393, с. 310] ‘дуже швидко, практично моментально’, букв. ‘у хвилину (секунду) / в момент’; нім. *in Sekundenschnelle* <in außerordentlich kurzer Zeit> [389, с. 703] ‘у надзвичайно короткий проміжок часу’, букв. ‘у швидкість секунди’, *von heute auf morgen* <sehr schnell; innerhalb kurzer Zeit> [389,

с. 360] ‘дуже швидко, протягом короткого проміжку часу’; рос. *как одна минута* ‘очень быстро, совсем незаметно (пролететь, пройти) [376, с. 371] ‘дуже швидко, зовсім непомітно (пролетіти, пройти)’, *не по дням, а по часам* ‘очень быстро (развиваться, расти)» [376, с. 200] ‘дуже швидко (розвиватися, рости)’; укр. *в одну секунду* ‘дуже швидко, миттєво» [372, с. 638], *як один день* ‘дуже швидко, зовсім непомітно» [374, II, с. 278].

В усіх зіставлюваних мовах, окрім української, швидкість зміни дій, станів може вимірюватись тим проміжком часу, який необхідний для вимовляння якогось слова, часто короткого вигуку, пор.: англ. *before you can say Jack Robinson* ‘very quickly or suddenly» [393, с. 59] ‘дуже швидко або несподівано’, букв. ‘до того, як ти встигнеш сказати Джек Робінсон’ (у словниках є згадка про чоловіка на ім’я *Jack Robinson*, який робив дуже короткі візити своїм знайомим і зникав ще до того, як встигали сказати, що він прийшов [27, с. 75]); нім. *im Hui* ‘sehr schnell [und dadurch unsorgfältig]» [389, с. 225] ‘дуже швидко (і тому недбало)’, букв. ‘у час, необхідний, щоб сказати «ах!»’; рос. *ахнуть не успел* ‘мгновенно, молниеносно (случилось, произошло что-либо)» [376, с. 30] ‘миттєво, блискавично (щось трапилось, відбулось)’.

Події, дії, стани, які швидко змінюються або активно розвиваються можуть уподібнюватися до механізмів. На цій підставі було виділено ММ «дії, події, стани швидко проходять / розвиваються ← певний механізм працює на повну потужність», пор.: англ. *(at) full steam* ‘as fast as possible» [385, с. 149] ‘так швидко, як це можливо’, букв. ‘на повний пар’; нім. *auf vollen Touren laufen* ‘in vollem Gang sein» [388, с. 781] ‘бути на повному ходу’, букв. ‘рухатися (бігти) на всі оберти (напр., колеса, техн.)’; рос. *полным ходом* ‘интенсивно, вовсю (развиваться, протекать, идти)» [376, с. 727] ‘інтенсивно, щосили (розвиватися, протікати, йти)’.

Швидкий розвиток чогось може співвідноситись у свідомості мовців із подоланням величезної відстані за допомогою казкових речей, наприклад чарівних чоботів-скороходів, які дозволяли рухатися семимильними кроками, пор.: нім. *mit Siebenmeilenstiefeln / -schritten* ‘sehr schnell» [388, с. 706] ‘дуже швидко’, букв. ‘семимильними кроками (іти, рухатися)’; рос. *семимильными*

[гигантскими] шагами <очень быстро, о развитии чего-либо> [379, с. 531] ‘дуже швидко, про розвиток чого-н.’; укр. *семимильними (гігантськими) кроками йти (просуватися)* <іти, просуватися і т. ін. дуже швидко> [371, IX, с. 122]. (Слово *Meile / миля* ‘миля’ було запозичене з німецької мови російською, а з неї українською, вона дорівнює 7,4204 м. Натомість англійська миля – це 1609 м).

Розповсюдження пліток, новин в англійській та німецькій мовах порівнюється зі стихійним лихом, а саме з пожежею, яка може поширюватися на великі території дуже швидко, пор.: англ. *spread like wildfire* <spread with great speed> [392] ‘розповсюджуватися з величезною швидкістю’, букв. ‘розповсюджуватися як пожежа (руйнівної сили)’; нім. *sich wie ein Lauffeuer verbreiten* <sehr schnell überall bekannt werden> [389, с. 285] ‘дуже швидко всюди ставати відомим’, букв. ‘розповсюджуватися як (швидка, вільна) лісова пожежа’. Натомість в українській мові здатністю швидко розносити різні чутки наділена сорока, напр., *як сорока на хвості розносить* <дуже швидко поширюються якісь чутки> [372, с. 677] (у рос. мові сорокою називають занадто балакучу людину, зазвичай жінку).

Отже, інтенсивність руху визначається як його кількісний показник і реалізується за допомогою поняття швидкості. Досліджувані ФО можуть утворюватися на основі типових (універсальних) метафоричних моделей, найбільш поширеними серед яких є ті, що утворюються на основі схожості руху людини з рухом тварин, транспортних засобів, природних явищ (вітер, блискавка, пожежа), а також на основі унікальних ММ.

3.5 ФО на позначення інтенсивності мовлення та звучання

Для забезпечення повноцінного існування й розвитку будь-якого суспільства необхідним є обмін інформацією, комунікація. У процесі спілкування мовцями використовуються і емоційно забарвлені одиниці – фразеологізми. Аналізовані у цьому підрозділі ФО мають антропоцентричну спрямованість [191, с. 355], вони характеризують мовленнєву поведінку та емоційний стан суб’єкта, який видає надзвичайно гучні і сильні звуки, що можуть бути спрямовані або неспрямовані на певний об’єкт, пор.: англ. *scream the place down* <to scream very

loudly» [385, с. 302] ‘дуже голосно пронизливо кричати, лементувати’, букв. ‘лементувати так, що й духу не залишається’; нім. *sich den Hals ausschreien* ‘sehr laut schreien’ ‘дуже голосно кричати’, букв. ‘накричатися, викричати все горло’ [388, с. 317–318]; рос. *разделявать под орех* ‘сильно ругать, распекать, разносить; беспощадно критиковать за что-либо» [379, с. 362] ‘сильно сварити, нещадно критикувати за що-н.’; укр. *давати дрозда* ‘дуже лаяти, сварити кого-небудь» [372, с. 178]. Мовлення і сила його звучання пов’язані з емоціями людини, її прагматичними установками в процесі комунікації.

Загальна кількість одиниць цієї ФСГ – 279 (англ. – 58; нім. – 88; рос. – 59; укр. – 74).

На основі диференційних сем у межах цієї групи було виокремлено 4 ФСПП з такими ФТ:

- 1) «X (істота) дуже сильно (багато) критикує / ганьбить / лає та ін. Y (істоту / неістоту)»;
- 2) «X (істота) дуже сильно (багато) хвалить Y (істоту / неістоту)»;
- 3) «X (істота / неістота) дуже сильно (голосно, гучно) видає різні звуки»;
- 4) «X (істота) безперервно або дуже багато говорить».

3.5.1 ФО з ФТ «X (істота) дуже сильно (багато) критикує / ганьбить / лає та ін. Y (істоту / неістоту)» (англ. – 28, нім. – 46, рос. – 29, укр. – 29) характеризують високий ступінь мовленнєвого впливу суб’єкта на об’єкт з метою критики, вираження свого невдоволення та ін.

Найпродуктивнішою в усіх зіставлюваних мовах виявилася ММ «сильно сварити (лаяти), критикувати ← бити, вступати в бій, завдавати фізичного / психічного впливу, завдавати пошкоджень, знищувати (фізично)» (англ. – 17, нім. – 30, рос. – 21, укр. – 17), у якій мовленнєва дія уподібнюється до фізичного впливу на об’єкт, а слово виступає інструментом цього впливу, тому до цієї групи увійшла велика кількість саме фразеосемантичних варіантів багатозначних фразеологізмів, одним із значень яких було ‘жорстоко бити, карати когось’. В аналізованих ФО фіксується не доброзичлива, а нищівна, злісна критика, тому у свідомості мовців виникають асоціації з жорстоким фізичним впливом,

військовими діями, про що у таких ФО сигналізують часто вживані дієслова деструкції, пор.: англ. *do a hatchet job on* <criticize savagely> [391, с. 138] ‘нещадно, розгнівано критикувати’, букв. ‘працювати над кимось томагавком’, *pick / pull sb / sth to pieces* <to criticize someone or something very severely, often in a way that is not fair> [385, с. 298] ‘дуже суворо критикувати когось, часто несправедливо’, букв. ‘розкльовувати, розривати когось/щось на частини’; нім. *jmdn, etw. unter Beschuß nehmen* <jmdn, etw. [in der Öffentlichkeit] scharf kritisieren> [388, с. 112] ‘когось, щось [публічно] сильно критикувати’, букв. ‘брати когось / щось під обстріл’, *jmdn, etw. in der Luft zerreißen* <jmdn, etw. vernichtend kritisieren> [388, с. 499] (розм.) ‘когось / щось із нищівною (руйнівною) силою критикувати’, букв. ‘когось / щось у повітрі розірвати’; рос. *брать / взять под обстрел* <подвергать резкой критике> [379, с. 46] ‘різко критикувати’, *продирать с песком* <давать нагоняй, делать строгий выговор; сильно бранить, ругать> [379, с. 362] (прост.) ‘виносити суворо догану, сильно сварити’; укр. *давати прочуханки* <дуже ляяти кого-небудь; гостро критикувати, сварити кого-небудь, виявляючи надмірну вимогливість> [372, с. 180], *взяти під обстріл* <різко критикувати, викривати, висміювати кого-, що-небудь> [372, с. 42].

Людина, яку сильно сварять, може порівнюватися з якимось предметом, на який впливають механічно, ніби знімаючи верхні пласти, пор: нім. *jmdm. den Rost runtermachen* <jmdn streng zurechtweisen, tadeln> [388, с. 631] (розм.) ‘суворо, сильно сварити когось’, букв. ‘відчистити комусь іржу’; рос. *снимать стружку* <отчитывать, критиковать, ругать кого-либо> [376, с. 637] (прост., ірон.) ‘вчитувати кому-н., критикувати, сварити кого-н.’; укр. *знімати стружку* <суворо докоряти, ляяти, пробирати кого-небудь за щось> [372, с. 270] (розм.).

Різноманітні природні явища, з яких людина почала пізнавати світ (вітер, гроза, грім, вогонь та ін.), можуть порівнюватися з різними діями, зокрема мовленнєвими, які виконує людина. У досліджуваному матеріалі було виділено ММ «сильна, нищівна лайка ← природні явища, які бурхливо виявляються». Так, в англійській мові нищівна критика, повне спростування аргументів співрозмовника асоціюється з полум’ям, напр., *shoot someone or something down in*

flames <forcefully destroy an argument or proposal> [391, с. 259] ‘несамовито спростовувати / руйнувати доказ або план (пропозицію)’, букв. ‘кинути когось/щось у вогонь (полум’я)’; у німецькій, російській та українській мовах спричинена гнівом сильна лайка асоціюється з громом та блискавкою (подібно до давньорецького бога Зевса), пор.: нім. *ein Donnerwetter loslassen* <laut und scharf tadeln (od. schimpfen)> [389, с. 86] (розм.) ‘голосно та сильно когось сварити (лаяти)’, букв. ‘напустити на когось погоду з громом (дати комусь прочухана)’; рос. *метать громы и молнии* <распекать кого-либо; говорит гневно, раздраженно, упрекая, обличая кого-либо или угрожая кому-либо> [379, с. 246–247] ‘розпикати кого-н.; говорити гнівно, роздратовано, дорікаючи, викриваючи кого-н. або дорікаючи кому-н.’; укр. *вергати громи* <гніваючись на кого-небудь, лаяти, бурхливо виявляти своє незадоволення, роздратування> [372, с. 56], *метати громи й блискавки* <гнівно говорити, погрожувати, гніватися, вживати суворих заходів> [374, I, с. 293] (книжн.).

У тісному зв’язку із ФО психо-емоційного впливу знаходиться невелика група фразеологізмів, які передають значення постійного впливу на суб’єкт з метою передусім морального його знищення через постійний вербальний контакт. У таких ФО використовується дієслово фізіологічної дії *їсти* або *виїдати*, яке означає <з’їдати вміст або внутрішню частину чого-небудь> [371, IV, с. 60], пор.: англ. *eat sb alive* <to criticize someone very angrily> [385, с. 6] ‘дуже гнівно критикувати когось’, букв. ‘їсти когось живцем’; укр. *їсти живцем* <прискіпуватись до когось постійними наріканнями, лайкою допикати когось> [372, с. 282], *виїдати очі* <лаючи, жорстоко, в’їдливо дорікати кому-небудь за щось> [372, с. 71].

Майже кожна з аналізованих ФСПП характеризується наявністю порівнянь із твариною. Людина, яка енергійно, із запалом свариться або сперечається з кимось, намагаючись довести свою правоту (часто досить агресивно), у слов’янських мовах може асоціюватись із розлютовою твариною, наприклад, собакою, пор.: рос. *с пеной у рта* (доказувать, спорить, утверждать, защищать) <изо всех сил, рьяно, настойчиво; подразумевается возбужденное состояние> [370,

с. 230] ‘щосили, завзято, настійливо; передбачається збуджений стан’; укр. з *піною біля рота / на губах* (зневажл.) ‘гаряче, з великим запалом» [372, с. 515], аналогічно у німецькій мові: *jmdm steht der Schaum vorm Mund* [401] (розм.), букв. ‘у когось стоїть піна біля рота’, тобто хтось з піною біля рота доводить власну правоту. Також у ФО німецької мови встановлюється схожість голосного крику людей, які сваряться, з птахом – очеретянкою дроздовидною, яка має дуже неприємний «скрипучий» голос, а в час небезпеки він нагадує безперервну лайку, напр., *schimpfen wie ein Rohrspatz* ‘heftig, aufgebracht schimpfen» [388, с. 665–666] (розм.) ‘сильно, сердито сварити’, букв. ‘сварити когось як очеретянка дроздовидна’.

Емпіричний матеріал засвідчує, що для позначення людини, яка сильно свариться на кого-н. або лається із ким-н., за основу порівняння може братися не тільки уподібнення мовленнєвої дії до фізичної або перенесення певних ознак тварин на людей, а й соціальний статус людини або її професія. На цій підставі було виокремлено ММ «людина, яка сильно лається ← людина певної професії». Такі фразеологізми оформляються за компаративною моделлю, в якій людьми, які сильно лаються (голосно, енергійно, використовуючи лайливі, грубі слова), виступають представники простих професій, що потребували використання фізичної, а не розумової сили. У трьох (крім української) з порівнюваних мов такою професією є візник, у російській ще й швець (сапожник), пор.: англ. *swear like a carter* [396, с. 360], букв. ‘лятися як ломовий візник’; нім. *fluchen wie ein [Bier]kutscher* ‘heftig, mit groben Worten fluchen» [388, с. 234] ‘сильно, з грубими словами лаятися’, букв. ‘лятися як кучер (візниця) / пивовоз’; рос. *ругаться как сапожник / извозчик* ‘очень сильно ругаться» [397] ‘дуже сильно лаятися’. Очевидно, такого негативного забарвлення професія візника набула через те, що ними працювали переважно прості неосвічені селяни. Подібною до цих ФО є і нім. *jmdm zur Minna machen* ‘jmdm. Grob ausschimpfen, zurechtweisen» [388, с. 222] (розм.) ‘грубо посварити когось, винести догану’. Зауважимо, що «*Minna*» – це коротка форма імені *Wilhelmine*, яке у XIX ст. було надзвичайно популярним. Таке ім’я часто мали служниці, згодом воно стало синонімом до слова

‘служниця’; таких дівчат часто сварили і погано поводитися з ними, тому в процесі фразеологізації воно набуло негативної конотації.

3.5.2. Група ФО з ФТ «Х (істота) дуже сильно (багато) хвалить Y (істоту / неістоту)» значно поступається в кількісному відношенні попередній (англ. – 3, нім. – 9, рос. – 3, укр. – 4). Це пояснюється тим, що позитивні явища сприймаються як звичайні, а тому рідше переосмислюються у ФО.

У більшості випадків у фразеологізмах сильна похвала отримує просторовий вимір і співвідноситься з небесами, пор.: англ. *praise sb / sth to the skies* <praise someone or something very much> [390] ‘хвалити кого-, що-небудь дуже сильно’, букв. ‘хвалити когось/щось до неба’; нім. *jmdn, etw. in den Himmel heben* <jmdn, etw. Übermäßig loben> [388, с. 363] ‘кого-, щось дуже, надмірно хвалити’, букв. ‘хвалити когось до небес’; рос. *возносить до небес* <непомерно расхваливать, восхваляют> [379, с. 75] ‘надмірно розхвалювати, вихвалити’; укр. *підносити до небес* <надмірно вихвалити кого-небудь> [372, с. 512]. Таке порівняння є універсальним, оскільки має спільне джерело – Біблію.

Похвала також може співвідноситися з релігійними співами і обрядами під час богослужіння, причому у ФО можуть уживатися назви пісень не тільки на честь християнського Бога, а і язичницького, зокрема давньогрецького бога Діоніса (очевидно, у фразеологізмах уже втрапився зв’язок конкретно з цим богом, а дифіраμβ уживається як синонім до слова ‘гімн’, що має значення <урочиста хвалебна пісня або музичний твір на честь кого-, чого-небудь> [371, II, с. 290]), пор.: англ. *sing somebody’s praises* <to praise someone very much> [390] ‘хвалити когось дуже сильно’, букв. ‘співати комусь дифірамби / хвалебні пісні’; нім. *eine Lobeshymne auf jmdn / etw. singen* <jmdn. / etw. vor anderen sehr loben [um der betreffenden Person, Sache besondere Beachtung zu verschaffen]> [388, с. 493] ‘кого- перед іншими дуже сильно вихвалити’, букв. ‘комусь / чомусь співати дифірамби’, *jmdm Weihrauch streuen* <jmdn Übertrieben loben, ehren> [388, с. 856] (піднес.) ‘перебільшено когось хвалити, надмірно поважати’, букв. ‘розсипати ладан, фіміам’; рос. *петь дифирамбы / осанну* (застар., ірон.) <чрезмерно, восторженно восхваляют кого-, что-либо> [376, с. 467] ‘надмірно, захоплено

вихваляти кого-, що-н.', *воскуритъ фимиам* «восторженно восхвалять» [362, с. 225] (застар., ірон.) «захоплено вихваляти»; укр. *співати гімн / алілуя* (ірон.) / *дифірамби* «захвалювати когось, вихваляти щось» [372, с. 681], *кадити фіміам* «дуже вихваляти кого-небудь, лестити комусь» [372, с. 285].

У німецькій мові виявлено і ФО, які відзначаються культурно-національною специфікою. Так, сильна похвала може пов'язуватись із гральними картами, напр., *jmdn, etw. über den Schellenkönig loben* «jmdn., etw. übermäßig, in übertriebener Weise loben» [388, с. 661] (застар.) «занадто, перебільшено хвалити кого-, що-н.', букв. «хвалити кого-, що-н. більше, ніж бубнового короля». Бубновий король є найвищим за рангом серед німецьких гральних карт, тому гравці, яким випадала ця карта, хвалили її, напевно сподіваючись, що вона допоможе їм виграти.

В основі ФО, що позначають сильну похвалу, також можуть бути і фольклорні образи. Так, у німецькій мові було виокремлено фразеологізм із затемненою внутрішньою формою *jmdn, etw. über den grünen Klee loben* «jmdn, etw. übermäßig loben» [388, с. 421] (розм.) «кого-, що-н. надмірно хвалити», букв. «хвалити більше, ніж зелену конюшину». Щодо його походження існує декілька версій. Можливо, його виникнення пов'язане з тим, що поети ще в період середньовіччя використовували образ конюшини на означення чистоти і весняної свіжості. За іншою версією, у баладах та народних любовних піснях використовувався усталений образ троянд і конюшини як «могильних» квітів [388, с. 421]. Оскільки у поховальних промовах про померлих говорять тільки гарні речі, згадуючи їхні позитивні вчинки, то і з цими рослинами, зокрема конюшиною, почав асоціюватися сам процес вихваляння.

3.5.3 ФО з ФТ «Х (істота / неістота) дуже сильно (голосно, гучно) видає різні звуки» (англ. – 12, нім. – 19, рос. – 19, укр. – 29) переважно описують занадто голосні крики людини, часто пов'язані з його емоційним станом.

Як і кожна напружена фізична дія людини, сильний крик може призводити до фізичної дисфункції організму, тому було виділено ММ «дуже голосний / сильний крик ← фізична дисфункція організму». Зазвичай у таких ФО соматизми

поєднуються з дієсловами деструкції або ж вираженню інтенсивності крику сприяють словотвірні засоби, зокрема префікси, пор.: нім. *sich den Hals ausschreien* <sehr laut schreien> [388, с. 317–318] ‘дуже голосно кричати’, букв. ‘викричати горло’ (аналогічно: *sich (Dativ) die Kehle / Lunge / Stimme aus dem Hals schreien*); рос. *драть горло* <очень громко говорит, петь, кричат и т. п.> [379, с. 146] (прост.) ‘дуже голосно говорити, співати, кричати’; укр. *рвати горло* <дуже кричати, галасувати> [372, с. 595].

Цікаво, що деструкція людського тіла може спричинитись сильним криком, але і голосно напружено кричати можна вже у результаті певних фізичних і / або психічних травм чи вад, пор.: англ. *was born in a mill* <shouts loudly (as would be necessary to overcome the noisy clacking etc.)> [396, с. 319] (зниж.) ‘голосно кричати (що необхідно для подолання шуму клацання, тріскоту на млині), букв. ‘народився на млині’, тобто постійно голосно розмовляти, кричати, ніби на млині, де дуже шумно; нім. *brüllen wie am Spieß* <sehr laut und anhaltend schreien> [388, с. 144] (розм.) ‘дуже голосно та тривалий час кричати’, букв. ‘ревіти (вити) як на списі’; рос. *как резаный (кричат)* <очень сильно, пронзительно (кричат)> [376, с. 573] (прост., зниж.) ‘дуже сильно, пронизливо кричати’; укр. *як недорізаний (кричати, верещати, галасувати)* <дуже сильно, пронизливо і т. ін.> [372, с. 429] (зниж.).

Сила витворюваного звуку може призводити до дисфункції не тільки живих організмів, а й до руйнування предметів навколишнього середовища, найчастіше – частин будівель (даху, стін), пор.: англ. *raise the roof* <to make a loud noise by shouting, clapping or singing> [385, с. 264] ‘створювати великий шум криками, аплодисментами або співом’, букв. ‘піднімати (зривати) дах’; нім. *brüllen, dass die Wände wackeln* <sehr heftig> [388, с. 842] ‘дуже сильно (ревіти, кричати)’, букв. ‘ревіти так, що стіни хитаються’; укр. *аж стіни (вікна, двері) дрижать* <дуже гучно, занадто голосно (що-небудь діється, відбувається)> [372, с. 694].

Із фізичними зусиллями, яких докладає людина для продукування голосного звуку, пов’язується і ММ «дуже голосно кричати ← максимально напружуватися / напружувати органи, які беруть участь в утворенні звуків», яка виявляється в усіх зіставляваних мовах, окрім англійської. Формуванню значення всеохопності

зусиллями сприяє використанню у ФО означального займенника нім. *voll*, рос. *весь*, укр. *весь* із соматизмами (*горло, рот, глотка* та ін.), пор.: нім. *aus voller Kehle* <ganz laut, lauthals> [388, с. 410] (груб.) ‘дуже голосно, на все горло’, букв. ‘на все горло’; рос. *во всё горло / во всю глотку* <очень громко (кричат, орать и т. п.)> [379, с. 117] (груб., прост.) ‘дуже голосно (кричати, горлати)’; укр. *на весь рот галасувати, гукати* <дуже голосно> [372, с. 618] (прост.), *на весь голос* <дуже голосно, з усієї сили кричати, співати> [375, с. 36] (розм.).

В англійській та німецькій мовах здатність голосно кричати асоціюється з гарним фізичним станом людини, напр.: англ. *have a fine / good pair of lungs* <can cry very loudly> [385, с. 290] ‘могти кричати дуже голосно’ (жарт.), букв. ‘мати гарну пару легенів’; нім. *eine gute Lunge haben* <kräftig schreien können> [388, с. 505] ‘могти сильно кричати’ (жарт.), букв. ‘мати гарні легені’.

У слов’янських мовах сила звуку асоціативно сприймається через його просторовий вимір. Це може бути досить чітко окреслена територія (базар, вулиця, хата), ємність (бочка), або ж простір, який не має меж (світ), напр.: рос. *на весь базар* [376, с. 17], *во всю ивановскую* <очень громко (кричат)> [379, с. 149] ‘дуже голосно (кричати)’; укр. *як з порожньої бочки* <дуже гучно, голосно говорити, гудіти> [375, с. 13], *на весь світ (кричати, верещати)* <несамовито (кричати)> [372, с. 632].

У германських мовах сильний крик може пов’язуватись із небезпечними ситуаціями, в які потрапляє людина, а голосним криком просить про допомогу, пор.: англ. *scream bloody murder* <to shout or to complain very loudly> [385, с. 264] (розм.) ‘дуже голосно кричати або висловлювати своє невдоволення’, букв. ‘кричати (горланити) «блакитне (криваве) вбивство»’ (походить від французького вигуку *Morbleu!*, хоча й перекладається як «синє вбивство» (*mort blue*), це евфемізм для *mort de Dieu* (смерть Господа)); нім. *Mord und Brand schreien* <in heller Aeregung (um Hilfe) schreien> [389, с. 323] (розм.) ‘у сильному збудженні / хвилюванні кричати (про допомогу)’, букв. ‘кричати вбивство і пожежа’.

Порівняння голосних криків людини зі звуками тварин трапляється в англійській, німецькій та українській мовах. Для германських мов характерні

образи бика та заколеної свині, а для української – бугая, пор.: англ. *squeal like a stuck pig* [396, с. 298] (зниж.), букв. ‘верещати, кричати як заколена свиня’, тобто дуже сильно кричати; нім. *brüllen wie ein Stier* ‹(meist von Männern gesagt) lauthals schreien› [388, с. 144] (груб., фам.) ‘(переважно про чоловіків) голосно, на все горло кричати’, букв. ‘ревіти як бик’; укр. *гудіти, як бугай у болоті* ‹дуже голосно, сильно› [372, с. 46] (прост.).

3.5.4 ФО з ФТ «Х (істота) безперервно або дуже багато говорить» (англ. – 15, нім. – 14, рос. – 8, укр. – 12) характеризують мовлення суб’єкта з погляду його темпу і змісту.

Як і в попередніх підгрупах, безупинне говоріння може призводити деструкції як адресанта, так і адресата, тому було виділено ММ «безперервно говорити / запитувати у кого-н. про що-н. ← фізична дисфункція організму». Зазвичай у таких фразеологізмах йдеться про беззмістовні, пусті і набридливі балачки, пор.: англ. *bend sb’s ear* ‹to talk to someone for a long time, usually about something boring› [385, с. 110] (розм.) ‘говорити із кимось дуже довго, часто про щось нецікаве, нудне’, букв. ‘погнути (покрутити) чийсь вуха’; нім. *jmdm. ein Loch in den Bauch fragen* ‹jmdm. pausenlos Fragen stellen› [388, с. 493] (фам.) ‘безупинно запитувати у когось про щось’, букв. ‘напитати дірку в животі’; рос. *захлѣбываются словами* ‹быстро и прерывисто говорит, глотая слова, слоги› [376, с. 253] (прост.) ‘швидко, уривчасто говорити, ковтаючи слова, склади’; укр. *мозолити язика* ‹говорити багато зайвого, несуттєвого; базікати› [372, с. 401] (зневажл.).

Універсальним виявилось порівняння людини, яка багато і гарно, але беззмістовно говорить із сорокою (через її неприємний скрекіт), а у слов’янських мовах таким птахом виступає ще й соловей (очевидно, за основу формування фразеологічного образу береться тільки звуковий аспект, тобто краса співу солов’я, однак пташиний спів змісту не має), пор.: англ. *chatter like a magpie* ‹talk rapidly and excitedly, esp. about nothing very important› [393, с. 100] (розм.), букв. ‘стрекотіти як сорока’; нім. *schwätzen wie eine Elster* [368, с. 177] (розм.), букв. ‘торохтіти, цокотіти як сорока’, тобто дуже швидко, безупинно говорити; рос.

трещать / болтать как сорока «болтати, шумно говорить, тараторити» [367, с. 646] (зневажл., жарт.-ірон.) «базікати, швидко говорити, торохтіти», *заливаться соловьём* «говорити красноречиво, с увлечением» [379, с. 167] (ірон.) «говорити пишномовно, із захопленням»; укр. *скрекотати як сорока* «швидко, безупинно говорити» [371, IX, с. 463] (розм.), *співати соловейком* (ірон.) «з надмірним запалом, довго і пишномовно висловлюватися, говорити про що-небудь» [372, с. 681].

Для германських мов характерне порівняння процесу швидкого говоріння із бурхливим проявом природних явищ – штормом, водоспадом, пор.: англ. *talk up a storm* «to talk with a lot of energy» [385, с. 373] «розмовляти дуже енергійно, розбалакатися», букв. «розговоритися як буря, шторм»; нім. *reden wie ein Wasserfall* «sehr viel, ununterbrochen reden» [388, с. 61] «дуже багато, безперервно говорити», букв. «говорити, як водоспад».

У більшості випадків швидка, інтенсивна розмова, яка фіксується у ФО, є беззмістовною, однак іноді швидкість і безперервність говоріння спричиняється саме гарними знаннями мовця, а тому його мовлення є інформативним і викликає схвалення слухачів, напр., нім. *wie ein Buch reden* «sehr viel, unaufhörlich reden» [366, с. 58] «дуже багато, безперервно говорити», букв. «як книгу читати»; рос. *как по писаному* «бойко, гладко, без запинок (говорить, рассказывать и т. п.)» [379, с. 320] «жваво, без запинок (говорити, розповідати)»; укр. *розказувати розповідати, як з книжки читати* «дуже чітко, без запинки» [375, с. 79].

Порівняння людини, яка швидко, безперервно говорить із різними артефактами (у німецькій та українській – з млином, у російській – кулеметом, дзвоном) знайшло своє відображення у таких ФО як нім. *reden wie ein Mühlrad* «ununterbrochen reden» [389, с. 325] (розм.) «безперервно говорити», букв. «говорити як колесо млина»; укр. *молоти язиком / молоти язиком ніби млин* «говорити швидко, безупинно і т. ін.» [372, с. 403–404] (зневажл.); рос. *звонить языком* «много и зря говорит, болтает» [376, с. 255] (прост., презир.) «багато і дарма говорити, базікати», *трещать / тархтеть как пулемет* «о быстро, часто, непрерывно и громко говорящем человеке (чаще – женщине)» [367, с. 550] (несхв.,

жарт.-ірон.) 'про людину (частіше – жінку), яка швидко, часто, безперервно і голосно говорить'.

Специфічним для української мови виявилось порівняння слів, які людина швидко вимовляє, із сипучою речовиною, напр. *сипати наче горохом / ніби горохом сипати об стінку* «говорити, не зупиняючись, дуже швидко і багато» [372, с. 647] (пор.: рос. *как об стенку горохом* «не воздействует, не оказывает никакого влияния на кого-либо (что-либо сказанное)» [376, с. 153] 'не має ніякого впливу на кого-н. (що-н. сказане)').

3.6 ФО на позначення інтенсивності фізіологічної діяльності

Ці фразеологізми охоплюють дії, пов'язані з функціонуванням людського організму – споживанням їжі, питва, сном, хворобами та ін. У межах фразеологізмів зі значенням інтенсивної фізіологічної дії виокремлюється дві підгрупи з ФТ:

1) «X (істота) дуже багато (жадібно) / мало їсть, п'є та ін.» (англ. – 11, нім. – 6, рос. – 5, укр. – 4);

2) «Фізіологічні процеси функціонування організму X (істоти) мають дуже активний (бурхливий) вияв» (англ. – 7, нім. – 2, укр. – 1).

Під час аналізу зазначеної ФСПП було встановлено спільність метафоричних моделей, за якими формується значення фразеологізмів для обох ФТ, тому в роботі вони описуються паралельно.

3.6.1 Слід зазначити, що ФО, які характеризують фізіологічні дії суб'єкта значно поступають в кількісному плані ФО зі значенням фізіологічного стану. Це, напевно, можна пояснити тим, що людина більше зосереджує свою увагу на власному фізіологічному стані та на явищах, що тривають певний час і можуть проявлятися за ступенем інтенсивності, наростання певних фізіологічних потреб / відчуттів; натомість дія, пов'язана з необхідністю задоволення фізіологічних потреб суб'єкта, та її інтенсивність є так чи інакше результатом певного фізіологічного стану. Наприклад, тривале відчуття голоду спричиняє те, що людина швидко, жадібно і багато їсть.

Найчастіше різні фізіологічні дії людини співвідносяться з тваринами або птахами. Такі фразеологічні одиниці оформляються за компаративною моделлю. На цій основі було виділено такі ММ, як «людина, яка жадібно і багато їсть – тварина (кінь, свиня, вовк)» та «людина, яка мало їсть – птах (горобець)», пор.: англ. *eat like a bird* <eat very little> [390] ‘їсти дуже мало’, букв. ‘їсти як птах’, *make a pig of yourself* <overeate> [391, с. 218] (розм.) ‘об’їдатися’, букв. ‘робити з себе свиню’; нім. *essen wie ein Spatz* <sehr wenig essen> [388, с. 204] ‘дуже мало їсти’, букв. ‘їсти як горобець’, *mit Heißhunger verzehren* <mit sehr großem Hunger essen> [389, с. 201] ‘їсти з дуже великим апетитом’, букв. ‘поглинати їжу з вовчим апетитом’; рос. *есть как воробышек* <о человеке, едящем крайне мало, но достаточно для его потребностей> [367, с. 116] ‘про людину, яка їсть надзвичайно мало, але достатньо для задоволення своїх потреб’. В українській мові таких порівнянь не виявлено, проте назва горобця наявна у ФО на позначення інтенсивності фізіологічного стану, напр., *і горобець у роті не наслідив* <хто-небудь дуже голодний, зовсім нічого не їв> [372, с. 162].

Крім того, такі фізіологічні процеси як потіння, випускання газів з кишківника, які фіксуються у ФО германських мов, також асоціюються з певними тваринами: потіння в англійській мові – з свинею та биком, випускання газів у німецькій мові – з диким ослом, пор.: англ. *sweat like a pig* <sweat a lot> [390] (розм.) ‘дуже потіти’, букв. ‘потіти як свиня’; нім. *scheißen wie ein Waldesel* <laut und heftig Blähungen abgehen lassen> [388, с. 660] ‘голосно та сильно випускати гази (при метеоризмі)’ (груб.), букв. ‘випорожнятися як дикий (лісовий) осел’.

Надмірне і швидке споживання їжі у німецькій мові асоціюється з людиною, яка виконує важку фізичну роботу, напр. *fressen wie ein Scheunendrescher* <unmäßig viel, große Portionen essen> [388, с. 242] (фам.) ‘їсти надмірно багато, великими порціями’, букв. ‘жертити як молотник’.

У слов’янських мовах надмірне споживання їжі пов’язується з шумовим ефектом, який ніби виникає у цей час, напр. рос. *ест так что за ушами трещит* <ест с большим аппетитом, с удовольствием, жадно> [379, с. 481] (прост.) ‘їсть з

великим апетитом, із задоволенням, жадібно»; укр. *аж за вухами ляцить (їсти, уминати, убирати)* (жарт.) «жадібно, з великим апетитом; швидко» [372, с. 362].

В українській мові жадібне і швидке споживання їжі асоціюється із втратою свідомості, коли людина не може контролювати свої вчинки і кількість їжі зокрема, напр. *без пам'яті їсти* «дуже, сильно, надзвичайно» [372, с. 482], а також із відсутністю процесу пережовування їжі або надто швидкого її перетравлювання, напр., *як за себе кидати (їсти)* «жадібно, з великим апетитом, швидко, енергійно» [372, с. 293].

Натомість у російській мові відображенню надмірного апетиту і жадібності до їжі або питва сприяє використання у ФО множинних числівників, що поєднуються з соматизмами – назвами органів, які беруть участь у процесі споживання їжі (горло, глотка) і наявні в людському тілі в однині, напр., *в три горла* «очень много, жадно (есть, пить)» [376, с. 152] (прост., експрес.) «дуже багато, жадібно (їсти, пити)», *в три глотки* «с определенной жадностью и в большом количестве (есть, пить)» [376, с. 136] (прост., експрес.) «з певною жадібністю і у великій кількості (їсти, пити)».

Жадібне і швидке споживання їжі, а також надмірне потіння і сильний кашель можуть викликати різні неприємні відчуття, що знайшло своє відображення і у фразеологізмах англійської та німецької мов, утворених за ММ «надмірне споживання їжі / питва або інтенсивне виконання іншої фізіологічної дії ← фізична дисфункція організму», пор.: англ. *eat oneself sick* «eat too much (of sth, esp at one meal) so that one either feels sick or (occas) is actually sick and vomits» «їсти дуже багато (особливо за один прийом їжі), так що аж нудить (або відчувати нудоту і блювати)», букв. «наїстися до нудоти» [391, с. 164]; нім. *sich die Lunge aus dem Hals husten* «einen heftigen Hustenanfall haben» [388, с. 500] «мати сильний напад кашлю», букв. «викашляти легені з горла».

Активна фізіологічна дія (зазвичай напружене інтенсивне дихання) у зіставлюваних мовах, окрім російської, може асоціюватися із роботою різних артефактів – паровим двигуном (англ.), димовою трубою (англ., нім.), міхом (укр.) (пристроєм для нагнітання повітря, що використовується в ковальському, скляному

виробництві для роздування вогню [371, IV, с. 757]), напр.: англ. *smoke like a chimney* <smoke (tobacco) heavily> [396, с. 744] ‘курити (табак) багато (сильно)’, букв. ‘диміти (курити) як труба (димова чи витяжна)’; нім. *rauchen (qualmen) wie ein Schlot (Schornstein)* <sehr viel [Zigaretten o.Ä.] rauchen> [388, с. 610] (розм.) ‘дуже багато курити (сигарет)’, букв. ‘чадіти як (фабрична) димова труба’; укр. *як ковальський міх (сopити, дихати)* <дуже шумно, важко і т. ін.> [375, с. 111].

Отже, у ФО на позначення інтенсивності фізіологічної діяльності переосмисленню найчастіше підлягають різні риси тварин або зовнішня подібність чи функціональне призначення артефактів.

Висновки до розділу 3

1. Серед шести фразеосемантичних груп, виокремлених у межах фразеологізмів на позначення інтенсивності дії найчисельнішою в англійській, російській та українській мовах виявилася ФСГ на позначення інтенсивності трудової (соціальної та ін.) діяльності (англ. – 122, рос. – 88, укр. – 105), а в німецькій – ФСГ на позначення інтенсивності мовлення та звучання (88). Найменш чисельною в усіх зіставлюваних мовах є ФСГ на позначення інтенсивності фізіологічної діяльності (англ. – 18, нім. – 8, рос. – 5, укр. – 5) (див. Додаток А). В кожній фразеосемантичній групі за наявності диференційних сем виокремлюються фразеосемантичні підгрупи, семантика яких описується за допомогою ФТ (див. Додаток В).

2. Найчисельнішими серед ФСГ на позначення інтенсивності інтелектуальної і перцептивної діяльності в усіх зіставлюваних мовах є ФСПП, що позначають напружене зорове сприйняття (англ. – 10, нім. – 12, рос. – 15, укр. – 13) та сильне бажання виконати певну дію (англ. – 11, нім. – 7, рос. – 14, укр. – 19).

2.1. У результаті метафоризації інтелектуальні дії уподібнюються до фізичних, які в свою чергу можуть призводити до (уявного) руйнування як суб’єкта дії, так і об’єкта, на який вона спрямована. Інтенсивність інтелектуальних дій у досліджуваних слов’янських мовах актуалізується через використання

експліцитних засобів, зокрема лексико-граматичних (дієслова деструкції) і стилістичних (знижена лексика). Натомість у германських мовах інтенсивність має імпліцитну природу, тобто зумовлюється внутрішньою формою фразеологізму.

3. У межах ФСГ на позначення інтенсивності фізичної дії найчисельнішою в усіх зіставлюваних мовах є підгрупа, що позначає напружене й сильне нанесення удару суб'єкта-істоти об'єкту-істоті (англ. – 37, нім. – 47, рос. – 37, укр. – 54). Найпродуктивнішою в усіх зіставлюваних мовах є ММ «сильний фізичний вплив ← деструкція людського організму в цілому або окремих його органів / предметів одягу та ін.» (англ. – 18, нім. – 30, рос. – 12, укр. – 27). Деструктивна семантика фразеологізмів зазначеної підгрупи часто передається префіксальними дієсловами деструкції, що входять до складу фразеологізмів.

4. Найчисельнішою підгрупою в межах ФСГ на позначення інтенсивності виконання певної діяльності (трудової, соціальної та ін.) є та, що характеризує інтенсивне виконання фізичної праці, яка частіше має негативний (втома, хвороба), ніж позитивний (висока якість виконаної роботи) для суб'єкта-виконавця результат (див. Додаток В).

4.1. В аналізованій ФСГ універсальністю відзначаються ММ «надмірне фізичне навантаження ← анатомічна деструкція» та «людина, яка багато працює ← тварина / комаха». В усіх зіставлюваних мовах напружене виконання певної роботи метафорично пов'язується з тягловими тваринами – конем (ломовим) або волем. Серед комах в усіх мовах, окрім німецької, виокремлюється образ бджоли. В окремих мовах виконання певної роботи передається унікальними метафоричними образами. В англійській мові праця людини асоціюється з собакою, котом, бобром, мулом. Специфічним для української мови є метафоричний образ мухи, а для англійської – таргана.

4.2. Найчастотнішими мовними засобами експліцитного вираження інтенсивності певних фізичних дій є: 1) дієслова деструкції; 2) прийменники; 3) словотворчі афікси; 4) рефлексивні дієслова. Часто ці мовні засоби вживаються в структурі ФО водночас (або комбінованим чином).

5. У межах ФСГ на позначення інтенсивності руху у кількісному відношенні переважає ФСПП, що характеризує переміщення суб'єкта у просторі самотійно або за допомогою транспортних засобів (див. Додаток В).

5.1. Універсальним є порівняння швидкого переміщення людини з транспортними засобами – пароплавом, паровозом або автомобілем, природними явищами, зокрема вітром. Формальними засобами вираження інтенсивності руху в структурі таких ФО є означальні займенники (укр. *весь* / *увесь*; рос. *весь*) або прикметники (англ. *full*, нім. *voll*, рос. *полный*, укр. *повний*), які поєднуються з іменниками на зразок 'швидкість', 'газ', 'хід', 'педалі' та ін.

5.2. Метафорична модель, основана на порівнянні швидкого руху людини з тваринами і птахами, також є універсальною, однак у кожній мові людина може порівнюватися з різними тваринами. В англійській мові своєрідним мірилом швидкого руху є бик, лань, заєць (або кріль), кіт, у німецькій – свиня або мавпа, в російській та українській – кінь або собака. Своєрідними еталонами надзвичайно повільного руху у більшості зіставляваних мов виступають черепаха (англ., рос., укр. мови) та слимак (нім. та укр. мови).

6. Найчисельнішою серед ФСГ на позначення інтенсивності мовлення та звучання є ФСПП, що характеризує інтенсивний мовленнєвий вплив суб'єкта на об'єкт (істоту / неістоту) з метою покритикувати, посварити і под. (див. Додаток В).

6.1. Найпродуктивнішою в усіх зіставляваних мовах (англ. – 17, нім. – 30, рос. – 21, укр. – 17) є ММ, за якою мовленнєва дія уподібнюється до жорстокого фізичного впливу на об'єкт, а слово виступає інструментом цього впливу. Експліцитним засобом вираження інтенсивності у таких ФО є дієслова деструкції.

6.2. ФСПП на позначення сильної похвали значно поступається у кількісному відношенні підгрупі на позначення критики і лайки (англ. – 3, нім. – 9, рос. – 3, укр. – 4). У більшості ФО похвала характеризується через її просторовий вимір або співвідноситься з релігійними співами і обрядами під час богослужіння.

6.3. ФСПП на позначення сильних і надзвичайно гучних звуків істоти найчастіше відображають фізичну дисфункцію організму в результаті сильного крику, чому сприяє метафоричне використання у структурі ФО поєднань

соматизмів з дієсловами деструкції. Для слов'янських мов характерне сприйняття сили звуку через його просторовий вимір, як чітко окреслений (базар, вулиця, хата, бочка), або який не має меж (світ).

7. У межах ФСГ зі значенням інтенсивної фізіологічної дії виокремлюється дві ФСПП, найчисельнішою з яких є та, що характеризує швидке і надмірне споживання суб'єктом-істотою їжі або питва (англ. – 11, нім. – 6, рос. – 5, укр. – 4). Різні фізіологічні дії людини часто співвідносяться з тваринами або птахами і оформляються за компаративною моделлю.

8. Аналіз частотності вживання ФО на позначення інтенсивності дії в художніх творах показав, що загалом вищий показник частотності наявний у слов'янських мовах (рос. – 24,5%, укр. – 24,6%), натомість у германських він майже вдвічі менший і є практично однаковим в обох мовах (англ. – 9,6%, нім. – 10,9%). Найчастотнішими групами в англійській мові є ФСГ на позначення інтенсивності інтелектуальної і перцептивної діяльності, а також на позначення інтенсивності руху (по 2,7%), у німецькій ФСГ на позначення трудової (соціальної та ін.) діяльності (3,1%), в російській – групи, що характеризують інтенсивність руху та інтенсивність трудової діяльності (8 та 6,4% відповідно), а в українській – ФСГ на позначення мовлення та звучання (5,2%) та фізичної дії (5,7%) (див. Додаток 3).

9. Культурно-специфічні ФО на позначення інтенсивності дії представлені нечисленними прикладами одиниць у зіставлюваних мовах (англ. – 27, нім. – 18, рос. – 17, укр. – 15). Ці ФО відображають культуру, побут, менталітет, релігійні уявлення і традиції носіїв певної мови.

9.1. Між семантикою ФО, що позначають певний ступінь інтенсивності дії і семантикою її конститuentів наявні зв'язки ймовірнісного характеру, які можна сформулювати у вигляді такої імплікації: якщо в структурі ФО наявне дієслово, що позначає деструктивний фізичний вплив на предмет, або інше дієслово, що опосередковано вказує на негативні наслідки своєї дії, а додатки, які сполучаються з цими дієсловами називають об'єкт впливу, інструмент або негативний результат дієслівної дії і є соматизмами, то вірогідніше, що такі фразеологізми виражають високий ступінь: а) напруження під час виконання

певної роботи; б) мовлення і / або звучання; в) фізичної дії; г) руху / переміщення в просторі.

Основні положення розділу відбито в окремих публікаціях автора [116; 117; 119; 124; 130; 131; 133; 135].

РОЗДІЛ 4

СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ІНТЕНСИВНОСТІ СТАНУ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

4.1 Загальна характеристика фразеологізмів на позначення інтенсивності психо-емоційного стану

Природа емоцій та особливості їхньої вербалізації постійно цікавили психологів і лінгвістів [292; 329; 336; 352; 353; 356]. Ця увага зумовлена тим, що емоції певною мірою виявляються в усіх сферах діяльності людини, зокрема і мовній: «Емоції необхідні людині для виживання і щастя. Не маючи емоцій, тобто не вміючи відчувати радість і смуток, гнів і провину, ми не були б повною мірою людьми» [114, с. 21].

Емоції виникли в результаті еволюції людини для її кращої адаптації у навколишньому середовищі. Будь-яку активність людини супроводжують емоційні переживання, завдяки яким вона може відчувати стан іншої людини, співпереживати їй. Психологи виділяють базові емоції, тобто основоположні, ті, які не були сформовані в процесі культурного розвитку. Такі емоції мають універсальний характер, оскільки супроводжуються певними реакціями організму, які мають фізіологічний, а не культурно-національний характер. Виявити національну специфіку інтерпретації кожної емоції можна лише з оперттям на універсальні риси їхнього виникнення і перебігу. Як стверджує М. К. Голованівська, емоції практично ніколи не виражаються прямо, а лише через уподібнення до чогось [83, с. 310]. Виступаючи носіями образного значення фразеологізми, що позначають інтенсивність певних емоційних станів, повною мірою виражають специфіку національного сприйняття і пізнання реальної дійсності різними мовними соціумами.

Слід зазначити, що психологи не мають єдиної думки щодо кількості базових емоцій. За К. Ізардом існує одинадцять фундаментальних емоцій: радість, здивування, печаль, гнів, відраза, презирство, горе-страждання, сором, інтерес-

хвилювання, провина, збентеження [114, с. 176]. Натомість П. Екман відносить до базових лише шість емоцій: гнів, страх, смуток, щастя, відроза і здивування [276].

Поняття «емоція» є складним і багатогранним, воно ще й досі не має чіткого визначення. К. Ізард визначає емоції як «щось таке, що переживається як почуття (feeling), яке мотивує, організовує і скеровує сприйняття, мислення і дії» [114, с. 32]; На думку П. Екмана, емоція – це процес, особливий тип автоматичної оцінки, що відображає наше еволюційне й індивідуальне минуле [276, с. 16].

Вивчаючи проблему категоризації емоцій у лексико-семантичній системі англійської мови, В. І. Шаховський зауважує, що «...емоції, які є частиною природнього розвитку людської раси, є універсальними, їх можна впізнати в усіх культурах», однак «... усі емоції конституюються соціокультурними параметрами, тому, крім універсальних емоційних переживань, наявні і специфічні для певної культури емоції» [268, с. 17].

Останнім часом вивчення емоцій все частіше проводиться в межах когнітивних досліджень. Розробці когнітивних сценаріїв емоцій присвячені праці А. Вежбицької. Такі сценарії ідентифікуються за допомогою лексичних універсалій, що дозволяє вивчати людські емоції як універсальні явища, що не залежать від конкретної мови. Когнітивні сценарії використовуються А. Вежбицькою перш за все для опису різних емоційних концептів [60, с. 209].

У роботі психо-емоційний стан розглядається як певний психічний процес, що має обмежену тривалість, в якому проявляються різні почуття суб'єкта (радість, гнів, страх та ін.), що мають різні форми фізіологічного вираження (сміх, сльози, тремтіння та ін.). Психо-емоційний стан пов'язаний з інактивністю суб'єкта (суб'єкт не докладає зусиль для виникнення і підтримки певного емоційного стану), а також з його тимчасовою, змінною (а не іманентною) характеристикою. Виникнення емоцій зумовлюється різними зовнішніми факторами, ставленням людини до навколишнього середовища та інших людей, її практичною діяльністю.

Лінгвістичне вивчення емоцій спирається на психологічну основу. Врахування психологічних особливостей і критеріїв виокремлення та

розмежування різних емоцій допомагає описати специфіку вираження їх у мові. Людські емоції та емоційні стани психологи поділяють на позитивні й негативні [341]. Враховуючи конструктивність чи деструктивність певної емоції для психіки людини і її оточення, в роботі виділяються групи ФО, що позначають інтенсивний негативний та позитивний психо-емоційний стан. Відповідно позитивний психо-емоційний стан характеризує психічний процес, який не має руйнівного впливу як на людину, яка в ньому перебуває, так і на її оточення, а негативний – той, який має деструктивний вплив.

4.2 ФО на позначення інтенсивності позитивного психо-емоційного стану

ФСГ на позначення інтенсивності позитивного психо-емоційного стану є кількісно найменшою серед фразеологізмів, що позначають психо-емоційний стан суб'єкта-істоти, вона включає 212 одиниць (англ. – 70, нім. – 64, рос. – 41, укр. – 37). У зв'язку з цим правомірним є твердження В. І. Шаховського: «В усіх мовах емотивів з негативною оцінною семантикою у кількісному відношенні більше, ніж емотивів з позитивною оцінкою. Позитивні емоції виражаються усіма народами більш одноманітно і дифузно, ніж негативні, які завжди конкретні, чіткі і різноманітні» [268, с. 19].

Аналізовані одиниці виражають позитивні емоції людини: радість, щастя, захоплення, любов, задоволення та ін. (див. Додаток Е).

У межах ФО зі значенням інтенсивності позитивного психо-емоційного стану виокремлюється три підгрупи фразеологізмів із формулами тлумачення:

1) «X (істота) перебуває в надзвичайно підвищеному стані $Cond_{pos}$. (радість, щастя, кохання та ін.)» (англ. – 64, нім. – 63, рос. – 38, укр. – 37);

2) «X (істота) починає перебувати в надзвичайно підвищеному стані $Cond_{pos}$ » (англ. – 2);

3) «X (істота / неістота) певним чином каузує Y (істоту) перебувати в надзвичайно підвищеному стані $Cond_{pos}$. (радість, захоплення та ін.)» (англ. – 4, нім. – 1, рос. – 3).

4.2.1 ФО з ФТ «Х (істота) перебуває в надзвичайно підвищеному стані Cond_{pos.} (радість, щастя, кохання та ін.)» утворюють найбільшу за кількістю ФСПП (англ. –64, нім. – 63, рос. – 38, укр. – 37). В аналізованих слов'янських мовах кількість таких фразеологізмів майже удвічі менша, ніж у германських. Це можна пояснити екстралінгвальними причинами, зокрема менталітетом народів, мови яких досліджуються, а саме оптимістичністю англійців і німців (ширше – західноєвропейських народів), і більшою схильністю українців та росіян зосереджуватися на негативних аспектах свого життя.

Аналіз ФО з семантикою інтенсивного позитивного психо-емоційного стану дозволив виділити ряд метафоричних моделей.

Універсальною, зафіксованою в усіх зіставлюваних мовах, є ММ «сильна радість / захоплення ← повітря / небо / верх». У таких фразеологізмах відбувається протиставлення низу (землі) і верху (неба) і відображається уявлення про те, що позитивні почуття ніби підносять людину над земним, буденним і низьким, окрилюють її, пор.: англ. *walk / float on air* <feel elated> [391, с. 5] ‘відчувати себе окриленим, бути у піднесеному настрої’, букв. ‘ходити / плавати в повітрі’; нім. *den Himmel offen sehen* <sehr glücklich sein, sich am Ziel seiner Wünsche glauben> [388, с. 362] (піднес.) ‘бути дуже щасливим, вірити у виповнення своїх бажань’, букв. ‘побачити небеса відкритими’; рос. *быть на верху блаженства* <безгранично счастливым, глубоко удовлетворенным быть, чувствовать себя> [379, с. 61] (піднес.) ‘почуватися безмежно щасливим, глибоко задоволеним’; укр. *не чути землі під ногами* <бути енергійним, рухливим під впливом радісного збудження або хвилювання> [375, с. 62].

Верх (небо) в релігійному світосприйнятті пов’язується з раєм, Богом, ангелами, і, відповідно, з такими позитивними емоціями як щастя, блаженство. В усіх мовах виявлено фразеологізми, які мають біблійне походження і позначають стан безмежного щастя блаженства, напр., англ. *in seventh heaven* [391, с. 141], нім. *im siebten Himmel sein* [388, с. 363], рос. *быть на седьмом небе* [379, с. 271–272], укр. *почуватися на сьомому небі* [375, с. 117–118]. За давніми іудейськими і мусульманськими віруваннями існує сім небес, на сьомому, найвищому, живе Бог

з ангелами, і саме на ньому можна перебувати у стані вічного блаженства. У міфологіях і віруваннях різних народів число «сім» має свою символіку. Сім – число всесвіту, макрокосму, воно означає повноту і сукупність. Сім містить у собі трійку як символ Неба і душі та четвірку як символ Землі і тіла, а тому є першим числом, що охоплює духовне й тілесне [167, с. 378].

У фразеологізмах англійської мови число «сім» може замінюватися числом «дев'ять», а в українській – «десять», що символізує досконалість, напр., англ. *on cloud nine* <extremely happy> [384, с. 75] 'надзвичайно щасливий', букв. 'на дев'ятій хмарі'; укр. *перебувати на десятому небі* <бути дуже задоволеним, радісним, безмежно щасливим> [375, с. 117–118]. Використання цих чисел може мати релігійне та наукове пояснення. Число «дев'ять» є похідним від числа «три» в квадраті, яке символізує триєдність людської природи і відповідно триєдність Всесвіту. Саме число «три» згадується в Біблії. Поділ раю на дев'ять сфер, після яких знаходиться Емпірей – місце, де перебувають душі блаженних, зустрічаємо, наприклад, у Данте в «Божественній комедії». Наукове пояснення пов'язане з твердженням метеорологів про те, що густі, щільні хмари піднімаються на висоту вісьми миль. Відповідно, перебування на дев'ятій хмарі, яка знаходиться вище, викликає стан легкості і блаженства.

Велика радість, захоплення може мислитися як певний заповнений простір, ємність, напр., англ. *full of beans* <be happy, excited and full of energy> [384, с. 23–24] 'бути щасливим, схвилюваним, повним енергії', букв. 'повний бобів (квасолі)'. У німецькій мові надзвичайно велика радість асоціюється з виходом за чітко окреслені просторові межі, пор.: нім. *aus dem Häuschen geraten / sein* <(vor freudiger Erregung) außer sich geraten / sein> [388, с. 342] '(про радісне хвилювання) вийти з себе (втратити самоконтроль)', букв. 'виходити з будиночка, бути поза будиночком', наприклад, *Sie sei aus dem Häuschen vor Begeisterung* 'Вона не тямилася себе від захвату'. Проте цей фразеологізм може характеризувати й негативні емоції, пор.: *Heute abend sprichst du besser nicht mit Vater über die Angelegenheit. – Warum nicht? – Er ist völlig aus dem Häuschen. – Was ist denn passiert? – Der Paul ist im Examen durchgefallen* 'Сьогодні ввечері ти краще не

говори з батьком про справу. – Чому? – Він не тямить себе. – Що трапилось? – Пауль провалився на екзамені’ [395, с. 280].

Зауважимо, що в російській та українській мовах вихід за межі певного тілесного простору, який асоціюється із врівноваженістю, спокоєм, характеризує не радість, а гнів, злість, пор. рос. *быть не в себе* «быть в сильном душевном расстройстве» [379, с. 417] ‘мати сильний душевний розлад’, *быть вне себя* «быть в крайне возбужденном или раздраженном состоянии» [379, с. 418] ‘бути в надзвичайно збудженому чи роздратованому стані’, напр.: *Не обращайтесь на нее внимания: это она так, не в себе немножко. Немцы ее напугали* [413, с. 223] ‘Не звертайте на неї уваги, це вона так, трохи себе не тямить. Німці її налякали’; укр. *виходити з себе* «перебувати в стані сильного роздратування, нервового збудження; втрачати спокій, самовладання, терпіння» [372, с. 92]. Натомість такі фразеологізми як рос. *бить (переливается) через край*, укр. *бити через край* уживаються на позначення саме позитивних емоцій, які переповнюють людину і не можуть замкнутися в обмеженому просторі, а дієслівні компоненти *переливаться, бити* сигналізують про невичерпність таких позитивних емоцій.

ФСГ на позначення інтенсивності позитивного психо-емоційного стану включає фразеологізми, в яких людина, яка перебуває в надзвичайно збудженому стані радості, захоплення, порівнюється з твариною / птахом, що перебуває у подібному стані. На цій підставі виділено ММ «надзвичайно щаслива, радісна людина ← тварина / птах». За основу порівняння у таких фразеологізмах можуть братися як змінні стани тварин чи птахів, так і незмінні, іманентні властивості, якими вирізняються ці істоти. Так, у німецькій мові людина, яка сильно радіє, порівнюється з кропивником, невеличкою пташкою, яка має гучний голос і гарний своєрідний спів, напр., *sich freuen wie ein Schneekönig* [388, с. 244], букв. ‘радіти як кропивник’. У східносередньонімецьких діалектах *Schneekönig* (кропивник) – птах, який дуже гарно співає, нагадуючи солов’я. Ця пташка є дуже розповсюдженою у Німеччині, що знаходить підтвердження у наявності в сучасній німецькій мові більше 400 діалектних синонімів кропивника, чимало з

яких пов'язані зі словом «цар», пор. подібну ФО *sich freuen wie ein Zaunkönig* [388, с. 244], букв. 'радіти як кропивник на паркані'.

На відміну від німецької, в російській та українській мовах надзвичайний стан радісного піднесення, збудження не викликає прямих асоціацій з конкретним птахом, а співвідноситься з ними опосередковано, за їхньою головною властивістю – здатністю літати, а точніше, з основним засобом, за допомогою якого ця здатність реалізується – крилами, пор. рос. *летать на крыльях* «бути в піднесеному стані, у захваті»; укр. *чути крила за плечима* «бути сповненим натхнення, душевного піднесення, сили і т. ін.» [372, с. 773], *ростуть крила* «хто-небудь перебуває у стані піднесення, відчуває прилив сили, енергії, натхнення» [372, с. 313].

В українській мові людина в радісному збудженому стані може також уподібнюватись до тварини, зокрема до копитної, яка однак, бриканням, може демонструвати саме своє невдоволення, а не радісні відчуття, напр., *вibriкувати гопки* «дуже радіти» [372, с. 63] (*вibriкувати* «раз у раз брикати, стрибати, відкидаючи задні ноги (про копитних тварин)» [371, I, с. 357]). У німецькій мові виокремлено ФО з подібним значенням, пор. *das Kalb machen* (швейцар. діал.) «ausgelassen sein, sich nährlich gebärden» [388, с. 398] «бути невгамовним (дати волю своїм почуттям), смішно поводитися (жестикулювати)», букв. 'робити (вдавати) теля, поводитися як теля', проте у ній акцентується саме на поведінці дитинчати, яке пустує, бавиться.

Широкий ряд асоціацій щасливої, радісної людини з тваринами виникає в англійській мові, однак до уваги тут береться найчастіше поведінка тварин у певних ситуаціях, напр.:

like pigs in shit «very pleased and happy because something good has happened» [391, с. 41] «дуже задоволений і щасливий через те, що трапилося щось гарне», букв. 'як свині у багні' (у багатьох культурах свиня символізує розбещеність і нечистоту [167, с. 293]);

be as happy as a clam (at high tide) «to be very happy and to have no worries» [385, с. 177] «бути дуже щасливим і не мати жодних клопотів», букв. 'щасливий як

двостулковий молюск (під час приливу)’ (молюски відкриваються і стають схожими на посмішку під час приливу, знаходяться у безпеці від хижаків; для них це найщасливіший час);

like a dog with two tails <very pleased and happy because something good has happened> [391, с. 41] ‘дуже задоволений і щасливий через те, що трапилося щось гарне’, букв. ‘як пес з двома хвостами’ (відомо, що собаки виражають свою прихильність або радість за допомогою хвоста, яким активно крутять з боку в бік, а в цьому фразеологізмі виявляється настільки велика радість, що собаці було б недостатньо й одного хвоста для того, щоб її показати);

like the cat that got the cream <very proud or pleased because of something you have achieved or got> [390] ‘бути гордим (самовдоволеним) або задоволеним через те, що щось дістав або здобув’, букв. ‘як кіт, який здобув вершки’;

(as) happy as a possum up a gum-tree (австрал.) [365, с. 596], букв. ‘щасливий як опосум на евкаліптовому дереві’, тобто надзвичайно щасливий, радий.

Інтенсивний вияв радісних почуттів у фразеологізмах може співвідноситись і зі станами людей, зумовленими їхнім віком (зазвичай, молодим) або соціальним становищем. На цій підставі виокремлено ММ «людина, яка сильно радіє ← людина певного соціального стану або віку». Ця модель реалізується лише в германських мовах і представлена в них у вигляді компаративних сполук. Так, у ФО англійської мови почуватися щасливими, радісними можуть представники двох діаметрально протилежних суспільних прошарків – король і розвізник піску, пор.: *as happy as a king* <completely or extremely happy etc> [393, с. 22] ‘абсолютно або повністю щасливий’, букв. ‘щасливий як король’; *as happy as a sandboy* <completely or extremely happy etc> ‘абсолютно або повністю щасливий’, букв. ‘щасливий як розвізник піску’ (слово ‘boy’ вживалося на означення осіб чоловічої статі, які належали до нижчих верств суспільства, так виражалося зневажливе ставлення до них). У XVIII-XIX ст. чоловіки розвозили пісок у палаци вельмож і королів і коли їм щастило скуштувати щось смачне або їх пригощали якимись вишуканими стравами, вони були надзвичайно щасливі. У німецькій мові акцентується увага на віці людини, яка може почуватися надзвичайно щасливою,

напр. *sich freuen wie ein Stint* (північнонім.) «*sich sehr freuen*» [388, с. 243–244] ‘дуже радіти’, букв. ‘радіти як молодик’. Словом *Stint* ‘молодик’ у північнонімецькому регіоні називають молодих людей, найчастіше неповнолітню молодь, безтурботну і веселу.

Культурно-національною специфікою відзначається й англ. фразеологізм *as happy as a Larry* (австрал.) «*completely or extremely happy etc*» [393, с. 22] ‘абсолютно або повністю щасливий’, букв. ‘щасливий як Ларрі’, у якому інтенсивний вияв позитивного емоційного стану пов’язаний з конкретною історичною особистістю – австралійським боксером Ларрі Фолі (1847-1917). Закінчивши у 32 роки свою успішну кар’єру, він отримав за свій останній бій тисячу доларів і був дуже щасливий. Те, що матеріальні блага викликають відчуття надзвичайного щастя, відбилосся і в англійському фразеологізмі *feel like a million dollars* «*feel very healthy and happy*» [384, с. 106] ‘почуватися дуже здоровим та щасливим’, букв. ‘почуватися на мільйон доларів’.

Крім особових імен реальних людей, у ФО можуть уживатися й імена персонажів літературних і фольклорних творів. Так, в англійській мові виокремлено фразеологізм *(as) pleased as Punch* «*elated or delighted on account of sth (be, look, sound)*» [391, с. 26] ‘у піднесеному настрої або задоволений (радісний) через щось’, букв. ‘задоволений як Панч’, де Панч (*Punch* скорочено від *Puncinello*) – персонаж англійського лялькового театру, який традиційно виступав у ролі блазня, гульвіси, веселуна. Панч подібний до російського лялькового героя Петрушки, який, однак, не увійшов до фразеологічного фонду з подібним значенням. У німецькій мові веселоці також можуть пов’язуватися з ляльковим театром, однак не з якимось одним її персонажем, а з ляльками загалом, пор. нім. *die Puppe tanzen lassen* «*sehr ausgelassen sein, es hoch hergehen lassen*» [388, с. 600] ‘бути веселим’, букв. ‘змушувати ляльок танцювати’.

Почуття радості викликає в людини не лише емоційне збудження, а й прилив фізичної енергії, яка може виражатися в уривчастих швидких рухах, ударах, танку. На цій підставі виокремлено ММ «радість ← різкі швидкі рухи / танок», яка реалізується в усіх досліджуваних мовах, пор. англ. *strike it lucky* «*to be*

very lucky, especially when you were not expecting to» [390] ‘бути дуже щасливим особливо тоді, коли ти цього не очікуєш’, букв. ‘радісно вдаряти’; нім. *auf den Putz hauen* «ausgelassen sein, feiern» [388, с. 600] ‘радіти, святкувати’, букв. ‘бити штукатурку’, *einen [wilden] Freudentanz aufführen* «sich unbändig freuen» [388, с. 243] ‘шалено радіти’, букв. ‘справжній / шалений танець радості виконувати’ (пор. укр. *вистрикувати гонки* «дуже радіти» [372, с. 63]); рос. *подпрыгивать до потолка* «очень сильно радоваться кому-, чему-либо» [376, с. 486] ‘дуже сильно радіти кому-, чому-небудь’; укр. *в ударі (бути, перебувати)* «в стані душевного піднесення, натхнення; у піднесеному настрої» [372, с. 733].

У ФО української та російської мов реалізується уявлення про те, що почуття надзвичайної радості, захвату впливають на здатність людини раціонально мислити, точніше позбавляють її такої здатності. На цій основі виділено ММ «сильна радість ← втрата людиною інтелектуально-вольового контролю над собою». Зазвичай у фразеологізмах акцентується увага саме на неспроможності людини контролювати свої дії і вчинки через сильні емоції. В аналізованих одиницях така втрата самоконтролю може виражатися двома способами: 1) використанням іменників і дієслів, пов’язаних з інтелектуально-вольовою діяльністю людини, її здатністю мислити, напр., рос. *без памяти веселиться* «очень сильно веселиться» [362, с. 32.] ‘дуже сильно веселитися’, *себя не слышат от радости*, застар. «полностью отдаваться радости, восторгу» [376, с. 631] ‘повністю віддаватися радості, захвату’; укр. *не чути себе* «бути у надзвичайно піднесеному стані» [372, с. 772]; 2) використанням іменників *душа, серце* (які ніби є вмістилищем почуттів людини) у незвичній сполучуваності з дієсловами фізіологічного стану, напр., рос. *сердце замирает* «кто-либо испытывает блаженство, умиротворение, чувство радости» [376, с. 610] ‘хто-н. відчуває блаженство, заспокоєння, радість’; *щемит сердце* «хто-небудь відчуває піднесення, має добрий настрій» [372, с. 642], або з дієсловами звучання, напр., укр. *душа (серце) співає* «хто-небудь перебуває у доброму, піднесеному настрої, радіє» [372, с. 228].

Подібні способи вияву має і почуття сильної любові. Такі одиниці були виокремлені в усіх аналізованих мовах, проте їхня кількість є незначною (англ. – 4, нім. – 2, рос. – 6, укр.– 4). Інтенсивність вияву цього почуття переосмислюється у фразеологізмах через його результат, часто негативний (втрата свідомості, самовладання, божевілля та ін.), пор.: англ. *be nutty about somebody/something* «to like someone or something very much» [391, с. 205] ‘хто-н. або що-н. сильно подобається’, букв. ‘бути схибленим (на чому-небудь); до краю захопленим (ким-небудь)’; рос. *до безумия любит* «очень сильно, беспредельно, безгранично» [379, с. 34] ‘дуже сильно, безмежно’; укр. *до нестями (закохатися)* «дуже, надзвичайно сильно» [372, с. 434]. У слов’янських мовах таке осмислення сильної любові виражається у фразеологізмах, побудованих за прийменниково-іменниковою моделлю, в яких іменник виражає ніби результат (рос. *безумие*, укр. *нестями*), а прийменник *до* вказує на граничність сили цього почуття.

Символом зосередження сильних емоційних переживань, почуттів, зокрема й кохання, також є серце, а в російській та українській мовах ще й душа (за біблійними уявленнями, серце виражає внутрішню сутність людини [47, с. 241]). Так, для вираження сили свого кохання, інтенсивності почуття, яке переживає людина, вона може пожертвувати серцем, напр., англ. *lose your heart to sb* (literary) «to fall in love with someone» [385, с. 185] ‘закохатися’, букв. ‘поступатися своїм серцем на користь кого-н. / віддавати своє серце комусь’; нім. *jmdm sein Herz schenken* «Liebe / tiefe Zuneigung zu jemandem empfinden; sich verlieben; verliebt sein» [402] ‘відчувати до когось кохання, глибоку симпатію; закохатися, бути закоханим’, букв. ‘подарувати кому-н. своє серце’. Також на серце метафорично можуть переноситися властивості істот, а тому воно може тьохкати, співати або ж зазнавати різних ушкоджень, пор.: нім. *das Herz zum Schmelzen bringen* «ein starkes Gefühl der Liebe erzeugen» [402] ‘викликати сильне почуття любові’; укр. *тьохкає серце* «хтось сповнений почуттям кохання» [372, с. 642].

Виявом радості, веселоців є сміх, «переривчасті, характерні звуки, які утворюються короткими видихальними рухами як вияв радості, задоволення, нервового збудження і т. ін.» [371, IX, с. 409]. Фразеологізми, які характеризують

інтенсивний сміх, становлять у досліджуваних мовах значний відсоток вибірки аналізованої ФСПП (35%), але найбільше їх у німецькій та українській мовах (50%). У більшості випадків результатом такого інтенсивного фізіологічного вияву радості є деструкція людського організму. На цій підставі виокремлено ММ «сильний сміх ← деструкція певної частини людського тіла».

Найчастіше у складі фразеологізмів уживаються соматизми (англ. *head* ‘голова’, *gut* ‘кишки, нутроці’; нім. *der Buckel*, розм. ‘спина’, *der Bauch* ‘живіт’, *der Arsch*, груб., лайл. ‘зад’; рос. *живот (животики)*, *кишки*; укр. *боки, живіт, кишки*), які зазвичай поєднуються з дієсловами, що вказують на руйнування об’єкта, пор.: англ. *laugh your head off* <laugh a lot> [390] ‘дуже багато сміятися’, букв. ‘сміятися так, що аж відпадає голова’, *bust a gut (laughing)* <to laugh a lot> [385, с. 168] (розм.) ‘багато сміятися’, букв. ‘руйнувати нутроці від сміху’; нім. *sich (Dat.) den Arsch ablachen* <sich sehr amüsieren, heftig lachen> [388, с. 61] (вульгар.) ‘дуже веселитися, сильно сміятися’, букв. ‘висміяти зад’; рос. *надрывать животики / кишки (от смеха)* <хохотать до изнеможения> [379, с. 262] (прост.) ‘реготати до знемоги’; укр. *рвати кишки (від сміху, реготу)* <дуже сміятися> [375, с. 74] (зниж.).

Сміх як фізичний вияв радості викликає асоціації з фізичним болем, в результаті якого людина може змінювати своє звичайне положення у просторі (згинатися, корчитися, крутитися та ін.) або навіть померти, напр., англ. *in stitches* <laughing very hard> [384, с. 340] ‘сміятися дуже сильно’, букв. ‘до кольок’; нім. *sich krumm und schief lachen* <über etw. komisches, lustiges heftig lachen> [388, с. 454] ‘над чимось комічним, смішним сильно сміятися’, букв. ‘сміятися вигинаючись та викривляючись’; рос. *умиравать со смеху* <неудержимо, до изнеможения смеяться> [379, с. 454] ‘нестримно, до знемоги сміятися’, укр. *аж кольки під грудьми спирають* <сильно сміятися> [374, I, с. 21].

В англійській та німецькій мовах сила сміху може також вимірюватися через його гучність, що відбилося у таких фразеологізмах, як англ. *roar / scream / shriek with laughter* <laugh very loudly> [390] (розм.) ‘сміятися дуже голосно’, букв. ‘ревти / вищати від сміху, істерично сміятися’; нім. *brüllen vor*

Lachen [395, с. 458] (розм.) ‘ревіти від сміху’, в яких використовуються дієслова звучання (англ. *roar / scream / shriek*, нім. *brüllen*), що вказують на дуже голосне продукування звуку.

Серед ФО, що позначають інтенсивний сміх, виокремлюються також і унікальні одиниці. Так, в англійській мові виснажувальна дія голосного сміху передається через образ каналізаційної труби, напр., *laugh like a drain* ‘laugh noisily and vigorously» [384, с. 110] ‘сміятися шумно та енергійно’, букв. ‘сміятися як дренаж (каналізаційна труба), те, що осушує, виснажує’. В українській мові національно маркованою є одиниця як *циган сироваткою заливатися* ‘дуже, сильно (сміятися)» [375, с. 213], який має затемнену внутрішню форму. В українських казках (народних і літературних, авторських) циган часто виступає головним персонажем («Циган» П. Куліша, «Циган і чоловік», «Хитрий циган», «Циган косарем», «Циган і ведмідь»). У них циган завжди постає хитрим, ласим до легкого заробітку чоловіком. Так, у казці «Циган косарем» розповідається про брехливого цигана, якого господар найняв для косіння трави, а циган з’їв обід і проспав увесь день. На наступний день господар, щоб провчити цигана, хитрістю змусив його увесь день працювати не ївши, а ввечері, коли господиня частувала цигана, спочатку дала йому горілки, трохи борщу і сироватки, якої він випив дуже багато, оскільки був дуже голодний. А вже після сироватки пішли пироги зі сметаною, які він уже не зміг подужати. Тобто у цій ситуації циган дійсно «заливався» сироваткою, намагаючись швидко наїстися, і, можливо, саме це послугувало основою для створення фразеологізму, в якому згодом слово *заливатися* почало вживатися у переносному значенні ‘голосно, без упину, захлинаючись, сміятися’ [371, III, с. 184].

4.2.2 ФО з ФТ «Х (істота) починає перебувати в надзвичайно підвищеному стані $Cond_{pos.}$ » виокремлені лише в англійській мові (2 од.). Ці фразеологізми фіксують саме початкову стадію перебування людини в радісному збудженому стані, напр., *go nuts* ‘to become very excited because something good has just happened» [390] ‘ставати дуже схвилюваним через те, що щойно трапилося щось

гарне', букв. 'ставати схибленим' (*nuts* <crazy> [390] 'божевільний' (розм.) від *nut* 'горіх'; у такому значенні воно стало вживатися у США з кінця XIX ст.).

4.2.3 ФО з ФТ «X (істота / неістота) певним чином каузує Y (істоту) перебувати в надзвичайно підвищеному стані $Cond_{pos.}$ (радість, захоплення та ін.)» представлені в усіх досліджуваних мовах, окрім української (англ. – 4, нім. – 2, рос. – 3). Це нечисленна ФСПП, одиниці якої описують каузацію виникнення в суб'єкта позитивного емоційного стану. У німецькій та російській мовах образна основа ФО цієї підгрупи подібна до тієї, яка була виявлена у фразеологізмах, що позначають перебування суб'єкта в певному позитивному психо-емоційному стані (див. п.п. 4.2.1). Основне смислове навантаження лежить тут на серці (або душі в російській мові), яке уявляється центром людських емоцій, пор.: нім. *das Herz zum Schmelzen bringen* <ein starkes Gefühl der Liebe erzeugen> [402] 'викликати сильне почуття любові', букв. 'змусти серце плавитися'; рос. *влезать в душу* <вызывать чувство сильной привязанности, уважения, любви> [376, с. 81] 'викликати почуття сильної прихильності, поваги, любові', *трогать сердце* (книжн.) <сильно, глубоко волновать, вызывать восторженное, благоговейное и т.п. чувство> [376, с. 689] 'сильно, глибоко хвилювати, викликати захоплене, шанобливе почуття'.

В англійській мові сильне емоційне зворушення може уподібнюватися до фізичного впливу, напр., *knock someone dead* <greatly impress someone> [391, с. 163] 'дуже вражати кого-небудь (справляти дуже велике враження)', букв. 'стукнути / вдарити когось до смерті', або ж може порівнюватися зі струнами музичного інструмента, напр., *strike / touch a chord* <affect or stir someone's emotions> [392] 'торкати (зачіпати) / хвилювати чийсь емоції' (у переносному значенні емоції є струнами душі які уподібнюються до струн музичного інструмента).

Отже, більшість ФО на позначення інтенсивного позитивного психо-емоційного стану становлять фразеологізми, що характеризують такі емоції, як радість, щастя, рідше – любов. Емоції радості, щастя можуть співвідноситися з поняттям верху, неба, а люди, які відчують ці емоції, можуть порівнюватися з іншими людьми (вигаданими чи реальними) або тваринами. Крім того, сильне

переживання позитивних емоцій може також спричиняти різні фізичні та психічні відхилення, що відбивається в образній основі аналізованих одиниць.

4.3 ФО на позначення інтенсивності негативного психо-емоційного стану

У кількісному відношенні ця ФСГ переважає в усіх зіставлюваних мовах (англ. – 223, нім. – 210; рос. – 182; укр. – 268). Це можна пояснити тим, що загалом соціум сприймає позитивно, спокійно ті явища, що відповідають суспільним нормам. Водночас до негативних явищ люди ставляться вороже, оскільки вони порушують усталений порядок речей і викликають дуже емоційну реакцію, що знаходить своє вербальне втілення у ФО з негативною конотацією. Цікавою у цьому контексті є думка А. Вежбицької, яка, зіставляючи англійські та російські емотивні дієслова, вказує на більшу кількість їх саме в російській мові. Дослідниця пояснює розбіжності в називанні емоцій екстралінгвальними чинниками, зокрема особливостями англо-саксонської культури, «яка звичайно осмислює поведінку, особливо не схвалюючи її емоційності. Англійцям не властиво віддаватися почуттям» [60, с. 339]. Як засвідчує зібраний нами емпіричний матеріал, ця думка не знаходить свого підтвердження на матеріалі фразеологізмів, що позначають інтенсивний негативний психо-емоційний стан.

У межах фразеологізмів зі значенням інтенсивності негативного психо-емоційного стану виокремлюється три підгрупи:

1) ФО з ФТ «Х (істота) перебуває в надзвичайно підвищеному стані Cond neg. (гнів, злість, страх, тривога та ін.)» (англ. – 143, нім. – 156, рос. – 142, укр. – 207);

2) ФО з ФТ «Х (істота) починає перебувати в надзвичайно підвищеному стані Cond neg. (гнів, печаль, роздратованість та ін.)» (англ. – 29, нім. – 19, рос. – 5, укр. – 5);

3) ФО з ФТ «Х (істота / неістота) певним чином каузує Y (істоту) перебувати в надзвичайно підвищеному стані Cond neg. (страх, схвильованість, гнів та ін.)» (англ. – 51, нім. – 35, рос. – 35, укр. – 56).

4.3.1 ФО з ФТ «Х (істота) перебуває в надзвичайно підвищеному стані Cond_{neg.} (гнів, злість, страх, тривога та ін.)» утворюють найбільшу ФСПП (англ. – 143, нім. – 156, рос. – 142, укр. – 207) і характеризують перебування людини в певному негативному емоційному стані. У цій підгрупі в більшості випадків виявляються базові емоції – гнів, страх, здивування, печаль (туга) і плач як форма їхнього вияву (див. Додаток Ж), а також результат цих емоцій – хвилювання, знервованість. В аналізованих германських мовах найбільший відсоток становлять фразеологізми, що характеризують стан сильного гніву (англ. – 35,6%, нім. – 35,2%), а в слов'янських – ті, що позначають печаль, тугу, душевні страждання (рос. – 32%, укр. – 33%).

Гнів є природною емоцією, яка виникає в людини у процесі її життя і пізнання навколишнього світу. Він може бути незначним за ступенем свого вияву, наприклад, роздратованість, коли людина ще здатна контролювати свою поведінку, і надзвичайно сильним, наприклад, лють, коли людина втрачає самоконтроль і не може адекватно оцінювати власні вчинки. В аналізованих ФО фіксується саме сильний ступінь прояву гніву, рідше – просто роздратованість, яка, проте, яскраво проявляється в поведінці суб'єкта, напр., нім. *jmds. Nerven liegen blank* <jmd ins wegen einer angespannten Situation sehr nervös und gereizt> [388, с. 549] 'хтось через напружену ситуацію дуже знервований і роздратований', букв. 'чийсь нерви стають оголеними'. Однією з фізіологічних реакцій гніву є підвищення температури тіла. Це відбилося й у фразеології.

Так, характерною для всіх аналізованих мов є ММ «гнів ← жар / вогонь / пара» (пор. метафоричну модель «лють – жара» у Дж. Лакоффа, М. Джонсона [171]), що зумовлюється схожим зовнішнім виявом цих явищ в організмі людини і в навколишньому середовищі (підвищення температури, червоний колір полум'я і шкіри людини, швидкий перебіг цих явищ та ін.), пор.: англ. *breathe fire* <be fiercely angry> [391, с. 107] 'бути несамовито лютим', букв. 'дихати вогнем' (у цій сполуці наявне приховане порівняння з вогнедихаючим драконом); нім. *Dampf ablassen* <seinen Ärger, seine Wut abreagieren> [388, с. 157] 'дати волю своїй злості, люті', букв. 'викидати / випускати пару' (тут наявне

порівняння з паровим котлом, з якого спускають пару для зменшення тиску, що може призвести до його вибуху); рос. *метать перуны* «гневаться, сердиться на кого-либо» [379, с. 247] (застрар.) (Перун у давніх слов'ян-язичників – бог грому, блискавки і покровитель воїнів); укр. *вогнем / пеклом дихати* «дуже сердитися, гніватися, виявляти недоброзичливість до когось» [372, с. 200] (тут наявне порівняння з найстрашнішим – пекельним полум'ям).

Помічено, що в німецькій мові гнів може асоціюватися не тільки з високою температурою, а й з високою швидкістю, пор.: *auf achtzig / hundert / hundertachtzig sein* «vor Wut rasen» [388, с. 385–386] «шаленіти від люті», букв. «бути на ста / ста вісімдесяти» (мається на увазі перевищення максимально допустимої швидкості).

Універсальною також виявилася ММ «лють ← кров», пор.: англ. *spit blood* «be very angry» [391, с. 272] «бути дуже сердитим, злим», букв. «плювати кров'ю»; нім. *jmdm kocht das Blut in den Adern* «jmd. ist sehr erregt, sehr zornig» [388, с. 131] «хтось дуже роздратований, дуже розлючений», букв. «у когось кров кипить в жилах»; укр. *кров кипить (вирує) у жилах* «хто-небудь перебуває в стані сильного гніву, обурення» [372, с. 315]. Але кров, яка вирує, може асоціюватися і з позитивними емоціями, як пристрасть, збудження, прилив енергії, напр., рос. «*Но я помню, с каким восторгом и страстью я сочинял эту песню, и до сих пор сердце мое тает и **кровь бурлит** при одном воспоминании*», – *заканчивает он эту запись* (Р. Я. Райт-Ковалева) [397] «Але я пам'ятаю, з яким захватом і шаленством я складав цю пісню, і до цих пір серце моє тане і кров вирує при одному спогаді». Зауважимо, що у слов'янських мовах у межах цієї моделі вищою частотністю відзначаються ФО з компонентом *серце* (серце – орган, що перекачує кров), який також допускає заміну компонентом «душа», пор.: рос. *сердце / душа кипит* «кто-либо испытывает страстное желание; кого-либо переполняет гнев, возмущение, обида, раздражение» [376, с. 611] «хто-н. відчуває пристрасне бажання; когось переповнює гнів, обурення, образа, роздратування»; укр. *кипить сердце / душа* «хто-небудь сердиться, гнівається на когось / щось, обурюється з приводу чогось» [372, с. 228].

Неконтрольована поведінка розгніваної людини може переосмислюватись у ФО як її вихід за певні просторові межі. На цій підставі в усіх зіставлюваних мовах виокремлено ММ «сильна злість, лють ← вихід за межі певного простору». Простір асоціюється у цьому випадку з тілом людини або ж з одягом, який мислиться як певний бар'єр для «випуску» гніву назовні, пор.: англ. *be beside yourself* «to be feeling so angry, excited etc that you find it difficult to control yourself» [390] 'бути настільки розлюченим, схвильованим, що дуже складно контролювати себе', букв. 'бути поза собою'; нім. *aus dem Anzug springen* «sich aufregen, in Wut geraten» [388, с. 54] 'хвилюватися, нервувати, розлютуватися', букв. 'вистрибувати з костюма'; рос. *вылезти из себя* «приходит в состояние крайнего раздражения» [376, с. 116] 'ставати вкрай роздратованим'; укр. *вийти з себе* «перебувати в стані сильного роздратування; втрачати самовладання» [372, с. 92]. Подібне розділення на внутрішнє, емоційне, і зовнішнє, матеріальне, наявне і у ФО англ. *jump out of your skin* «be extremely startled» [391, с. 157] 'бути надзвичайно переляканим', букв. 'вистрибувати зі своєї шкіри', в якій шкіра ніби стримує внутрішнє «я», яке від почуття сильного страху ладне її залишити.

Цікаво, що почуття сильного гніву провокують вихід за певні просторові межі, тобто рух угору і назовні, а стан пригнічення, депресії, навпаки, передбачає зниження, занурення у щось, напр., англ. *be at a low ebb* «someone or something are very depressed or unsuccessful» [384, с. 119] 'хтось або щось дуже пригнічений або неуспішний', букв. 'бути на низькому відпливі (пов'язано з морськими припливами і відпливами)' (пор. також *feelings run high* [390] «very angry, upset, excited etc» 'дуже злий, засмучений, схвильований', букв. 'почуття біжать вгору').

У досліджуваних германських мовах сила гніву також може переосмислюватися через дії, вчинки, які може виконувати людина в такому стані, а саме завдання тілесних ушкоджень. Такі дії часто пов'язуються з військовою тематикою, пор.: англ. *be at daggers drawn* «if two people are at daggers drawn, they are extremely angry with each other» [390] 'бути надзвичайно злими / сердитими один на одного', букв. 'бути на оголених кинджалах'; нім. *[auf jmdn] geladen sein* «[auf jmdn] sehr wütend sein» [388, с. 462] 'бути [на когось] дуже

роззлюченим’, букв. ‘[на когось] бути зарядженим, набитим’ (розгнівана людина уподібнюється до зарядженої вогнепальної зброї, яка в будь-якому мить може вистрілити).

Носієм роздратування, гніву може виступати і жовч, яку виділяє печінка, а рівень жовчі у розгніваної людини підвищується. Переносне значення жовчі як злості, ворожості, роздратування і невдоволення закріпилося в усіх мовах, напр. укр. – *А подошли б ви разом з своєю касою хворих, – вилилась у Марисі жовч на невинного чоловіка* (Ірина Вільде) [371, II, с. 542], рос. *Злость не давала ей покоя, растекалась по внутренностям, как желчь, не выплеснувшись наружу* (М. Трауб) [397] ‘Злість не давала їй спокою, розтікалася у нутрощах, як жовч, не вихлюпнувшись назовні’, проте цей компонент фразеологізувався лише в німецькій мові, пор.: *jmdm. kommt die Galle hoch* <jmdn packt die Wut> [388, с. 256] ‘когось охоплює лють’, букв. ‘у когось піднімається жовч’, *Gift und Galle spucken* <sehr wütend sein, ausfallend, gehässig [auf etwas] reagieren> [388, с. 285] ‘бути дуже розлютованим, агресивним, з ненавистю реагувати на щось’, букв. ‘випльовувати отруту та жовч’ (наявне приховане порівняння зі змією).

Цікаво, що печінка, найбільша залоза в людському організмі, яка виробляє жовч і виконує очисну функцію, також наявна і в компонентному складі аналізованих фразеологізмів, що характеризують каузацію виникнення певного негативного психо-емоційного стану. Вважається, що печінка є зосередженням емоцій людини і загалом її життєвої сили. На цій образній основі і сформувалися подібні ФО, пор.: нім. *jmdm an der Leber fressen* <jmdm viel Ärger, Kummer bereiten [und ihn allmählich krank machen]> [388, с. 476] ‘завдавати багато злості, горя і спричиняти цим хворобу’, букв. ‘їсти (шарпати) печінку’ (в основі цієї ФО античний міф про Прометея); укр. *вивертати печінки* <дуже турбувати, бентежити когось чим-небудь> [372, с. 64]. У російській мові печінка пов’язується з почуттям ненависті, напр., *всеми печенками* <очень сильно, страстно (ненавидеть, презирать и т. п.)> [379, с. 319] ‘дуже сильно, палко ненавидіти, зневажати’.

Одним із виявів сильних емоцій є плач. Як і інші негативні емоції (страх, відчай, душевні страждання), плач може спричиняти різні деструктивні зміни організму. На цій основі виділено ММ «сильний плач / гнів / відчай / страх та ін. ← порушення цілісної структури або деструкція певної частини людського тіла». У структурі таких фразеологізмів експліцитно чи імпліцитно містяться соматизми, які зазвичай поєднуються з дієсловами, що вказують на руйнування об'єкта, пор.: англ. *cry your heart out*, <to cry a lot> [385, с. 184] 'багато плакати', букв. 'виплакати серце', *bent out of shape* <very angry or upset> [390] 'дуже злий або засмучений', букв. 'вигнутий із форми (який втратив свою форму)'; нім. *blutige Tränen weinen* <tiefen Schmerz empfinden> [388, с. 782] 'відчувати глибокий біль', букв. 'плакати кривавими сльозами'; рус. *лопаться от злости* <быть в состоянии гнева, сильного раздражения> [376, с. 354] 'бути у стані сильного гніву, роздратування'; укр. *скреготати зубами* <виявляти гнів, роздратування, невдоволення і т. ін.> [372, с. 659].

Фразеологізми, що позначають негативний психо-емоційний стан, у германських і слов'янських мовах можуть будуватися і за компаративною моделлю. Такі ФО, що характеризуються яскраво вираженим антропоцентричним характером («людина, пізнаючи світ, зіставляє і порівнює усе з собою» [183, с. 7; 285]), будуються часто на «граничних порівняннях» стану людини з істотами (найчастіше тваринами) або з неживими предметами, пор.: англ. *like a cat on a hot tin roof* <very agitated, restless, or anxious> [391, с. 48] 'дуже схвилюваний, стривожений', букв. 'як кіт на гарячому залізному даху', *crazy as a bedbug* <if you say that someone as crazy as a bedbug, you are emphasizing that their behaviour is illogical> [384, с. 86] (амер.) 'вживається для підкреслення того, що чиясь поведінка є нелогічною', букв. 'божевільний як блощиця'; нім. *sauer wie eine unreife Zitrone sein* <sehr verärgert sein> [388, с. 650] 'бути дуже розлюченим, роздратованим', букв. 'бути кислим як неспілий лимон'; рос. *сердце дрожит как овечий хвост* <кто-либо испытывает страх, робость> [376, с. 610] 'хтось відчуває страх, боязкість', *как с цепи сорвётся* <дойти до крайности в своих действиях, потеряв выдержку и самообладание> [362, с. 202] 'дійти до межі у свої діях, втративши витримку і самовладання'; укр. *боятися, як*

вогню <дуже сильно> [375, с. 21], як муха у спасівку (жарт.) <хтось злий, сердитий, уїдливиий і т. ін.> [372, с. 412].

В усіх аналізованих мовах виявлено також універсальну ММ «людина, яка сильно хвилюється, страждає ← тварина, яка видає голосні звуки», пор.: англ. *howl like a jackal* (a hyena) <to (begin to) cry profusely, loudly, piercingly> ‘(почати) плакати багато, голосно, пронизливо’, букв. ‘вити як шакал (гієна)’ [392]; нім. *heulen wie ein Schlosshund* <laut und heftig weinen> [388, с. 360] ‘довго і сильно плакати’, букв. ‘вити як собака, яку зачинили’; рос. *волком выть* <горько жаловаться, сетовать и т. п. на что-либо, страдая от чего-либо> [379, с. 98] ‘гірко жалітися на що-н., страждаючи від чого-н.’; укр. *вити вовком (звіром)* <бути у стані великого розпачу> [372, с. 88].

Найбільша кількість компаративних ФО виокремлюється в українській (45 од.) та англійській (32 од.) мовах, у німецькій і російській мовах їх менше, проте вони також представлені не поодинокими прикладами (22 і 12 од. відповідно).

Фразеологізми, що описують страх, переляк, неодноразово ставали предметом аналізу, зокрема в працях Ю. Д. Апресяна [15], А. М. Баранова, Д. О. Добровольського [38]). Дослідники розглядають метафору «страх – холод» як базову й універсальну для ФО зі значенням «страх», оскільки вона підтримується фізіологічно зумовленими симптомами [38, с. 132].

Фразеологізми, утворені за ММ «страх ← холод», виявлені в усіх досліджуваних мовах, пор.: англ. *blood freezes* <be extremely frightened or shocked> [384, с. 36] ‘бути надзвичайно зляканим або шокованим’, букв. ‘кров замерзає’; нім. *jmdm gefriert das Blut in den Adern* <jmd ist starr vor Schreck, ist vor Entsetzen wie gelähmt> [388, с. 131] ‘хтось застиглий від страху, хтось від жаху ніби паралізований’, букв. ‘у когось кров застигла в жилах’; рос. *обливаться холодным потом* <испытывать чувство сильного страха> [376, с. 425] ‘відчувати сильний страх’; укр. *кров крижаніє у жилах* <кому-небудь дуже страшно, моторошно, тривожно і т. ін.> [375, с. 89].

Страх зазвичай супроводжується фізичними відчуттями (тремтіння; клубок, що стоїть у горлі і под.). Асоціації з певними порушеннями фізичного стану

лягають в основу таких фразеологізмів як: англ. *have your heart in your mouth* <be greatly alarmed or apprehensive> [391, с. 140] ‘бути надзвичайно стривоженим або переляканим’, букв. ‘мати серце в роті’; нім. *jmdm. bleibt das Herz stehen* <jmd Erschrickt sehr> [388, с. 355] ‘хтось дуже зляканий’, букв. ‘чесьь серце стає’; рос. *поджилки трясутся* <кто-либо испытывает сильный страх> [379, с. 329] ‘хто-н. відчуває сильний страх’; укр. *серце падає* <хто-небудь дуже_хвилюється, відчуває переляк, страх і т. ін.> [375, с. 185].

Універсальністю відзначається і ММ «страх ← дефекація» [101, с. 136], що пов’язана з мимовільним випорожненням кишківника, яке не контролюється через страх, пор.: англ. *to have one's pants full* <be extremely startled> [391, с. 74] ‘бути надзвичайно зляканим’, букв. ‘мати повні штани’; нім. *sich in die Hosen machen* <große Angst haben> [388, с. 380] ‘дуже боятися’, букв. ‘накласти в штани’; рос. *наделать в штаны* <сильно бояться> [363] ‘сильно боятися’; укр. *накласти повні штани* <сильно боятися> [373, с. 253]. Ці ФО експресивно забарвлені, мають виразний знижений характер, тому не завжди фіксуються фразеологічними словниками. Так, фразеологізми англійської і німецької мов подаються у фразеологічних словниках, на відміну від російської та української, у яких вони фіксуються лише у словниках сленгової та арготичної лексики.

Сильні душевні страждання, переживання також можуть спричинити різні фізичні «відхилення», що дає підставу для виділення ММ «душевні страждання ← фізична дисфункція». Найбільше таких одиниць виявлено у російській та українській мовах (див. Додаток Ж). Ці дані підтверджують слова А. Вежицької: «Найбільш повною мірою особливості російського національного характеру розкриваються і відображаються в трьох унікальних поняттях російської культури – душа, доля і туга» [60, с. 230]. Як засвідчує аналіз зібраного матеріалу, ці слова є слухними і для українських ФО, що відбивають своєрідність національної культури і менталітету народу.

Формальними елементами, що найчастіше виражають сильні переживання, виступають, зокрема у слов’янських мовах, дієслова деструкції, дія яких спрямовується на певний орган тіла, пор.: *to be out of your mind* <suffering from the

specified condition to a very high degree» [391, с. 189] ‘дуже сильно страждати від певного стану’, букв. ‘втрачати розум’; рос. *душа / сердце рвется на части* ‘кто-либо испытывает глубокую скорбь, печаль, тяжело переживает что-либо» [379, с. 150] ‘хтось переживає глибоку скорботу, печаль, тяжко переживає що-н.’, *камень на душе / на сердце* ‘кто-либо испытывает тяжелое, гнетущее чувство» [379, с. 192] ‘хтось переживає важке гнітюче почуття’; укр. *серце / душа болить* ‘хто-небудь тяжко переживає з якогось приводу, уболіває» [375, с. 185], *серце / душа кров'ю обливається* ‘хто-небудь дуже переживає, страждає» [375, с. 185]. Інтенсивність душевних страждань виражається на основі уподібнення душі конкретному органу людського тіла. У структурі цих ФО компонент *душа* часто замінюється компонентом *серце*, яке вважається вмістилищем почуттів та емоцій, а порушення його роботи викликає в людини відчуття гострого болю.

Особливу підгрупу фразеологізмів у російській та українській мовах формують одиниці на зразок рос. *хоть пулю в лоб, хоть плачь, хоть в гроб ложись, хоть в петлю полезай*; укр. *хоч живим у могилу лізь, хоч петлю на шию, хоч з мосту та в воду* та ін., що виражають відчай, безсилля людини, яка не може знайти вихід зі складної ситуації. Суїцидальні мотиви цих ФО свідчать про такі риси характеру росіян та українців, як покірність, терплячість, схильність до фаталізму, невміння чи небажання до кінця боротися з труднощами. Англійцям і німцям такі риси не притаманні. Напевно, цим можна пояснити відсутність у їхніх мовах фразеологізмів з такою семантикою.

Сигналізатором певної негативної емоції може бути і колір. В аналізованих фразеологізмах за кожним негативним почуттям закріпився свій колір. Так, страх асоціюється з білим кольором (через звуження кровоносних судин, що дає блідість), заздрість – із зеленим та жовтим (також пов’язується з жовчю), злість – з багатьма кольорами: з червоним (від підвищеної температури тіла), жовтим (застій жовчі спричиняє жовтий відтінок шкіри), зеленим та чорним (традиційно вважається кольором горя, заздрості, зла, потойбічних сил), пор.: англ. *be as white as a sheet* ‘to be very pale, usually because you are frightened» [385, с. 423] ‘бути дуже блідим, зазвичай через страх’, букв. ‘бути білим як простирадло / саван’;

нім. *grün und gelb vor Ärger werden* <sich maßlos ärgern> [388, с. 57] ‘надмірно злитися, сердитися’, букв. ‘ставати зеленим та жовтим від гніву’; рос. *позеленеть от ярости* <внезапно разгневаться, разъяриться> [376, с. 490] ‘раптово розгніватися, розлютитися’; укр. *як чорна хмара* <дуже сумний, похмурий, невеселий, невдоволений> [372, с. 746].

4.3.2 ФО з ФТ «Х (істота) починає перебувати в надзвичайно підвищеному стані Cond_{neg.} (гнів, печаль, роздратованість та ін.)» вказують на початкову стадію перебування суб’єкта в негативному психо-емоційному стані і представлені більшою мірою фразеологізмами германських мов (англ. – 29, нім. – 19, рос. – 5, укр. – 5).

Фразеологізми цієї і наступної ФСПП мають подібну до попередньої підгрупи образну основу і формальні засоби вираження негативного психо-емоційного стану. Більшість цих одиниць характеризує стан гніву і може асоціюватися з рухом угору (подібно до підвищення температури як в п.п. 4.2.1.1.), фізичними і психічними розладами, напр., англ. *hit the roof* <suddenly become very angry> [391, с. 246] ‘раптово ставати дуже злим’, букв. ‘пробити дах’; нім. *einen Anfall bekommen* <die Selbstbeherrschung verlieren, in Wut geraten> [388, с. 45] ‘втрачати самовладання, шаленіти’, букв. ‘отримувати напад, приступ’; рос. *ударяться в слёзы* <начинать долго и безутешно плакать, выражая свою обиду, горе> [376, с. 700] ‘починати довго і невтішно плакати, виражаючи свою образу, горе’; укр. *сказ напав* <кого-небудь охоплює сильне почуття гніву, роздратування і т. ін.> [372, с. 652–653].

В англійській мові також наявні культурно специфічні одиниці, що характеризують гнів людини, напр., *go postal* <become crazed and violent, esp. as the result of stress> [391, с. 225] ‘ставати скаженим та несамовитим, особливо в результаті стресу’, букв. ‘відправити поштою’. Утворення цієї сполуки пов’язане зі складними умовами праці поштових працівників. У США було зареєстровано декілька випадків, коли службовці поштового сервісу поводитися надзвичайно жорстоко та навіть стріляли у своїх колег. Інший англійський фразеологізм *go berserk* <become out of control with anger or excitement; wild or frenzied> [392]

‘ставати неконтрольованим через злість та хвилювання; дикий та шалений’, букв. ‘ставати берсерком’ пов’язаний зі скандинавською міфологією. У ній представлений воїн-герой Берсерк, який боровся без кольчуги і щита, накритий лише ведмежою шкурою. Етимологія його імені пов’язана з давньоскандинавським *bjorn serkr* (ведмежа сорочка), *berr serce* (без кольчуги) або *berr serkr* (без сорочки). Його послідовники, берсерки, йшли на битву, виючи і кусаючи леза своїх мечів, щоб налякати противника видовищем свого шаленства, люті. Убивства і насилля супроводжували цих людей і поза межами поля бою [392].

4.3.3 ФО з ФТ «Х (істота / неістота) певним чином каузує Y (істоту) перебувати в надзвичайно підвищеному стані Cond_{neg.} (страх, схвильованість, гнів та ін.)» (англ. – 51, нім. – 35, рос. – 35, укр. – 56) характеризують вплив одного суб’єкта на інший з метою викликати в нього різні негативні емоції (гнів, страх, здивування та ін.).

Метафоричні моделі, виділені у п.п. 4.3.1, характерні і для ФО цієї підгрупи. Так, гнів асоціюється з виходом за просторові межі, жаром, страх – із холодом і под. Проте слід зауважити, що в більшості цих одиниць емоційний вплив уподібнюється до впливу фізичного, а відтак пов’язаний з руйнуванням, порушенням нормального функціонування організму. На формальному рівні це значення передають прийменниково-іменникові сполуки (англ. «*to / into* + іменник»; в нім. – «*vor / zu / bis auf* + іменник»; в рос. та укр. «*до* + іменник»), словотворчі елементи (англ. прислівники *out, off*; нім. префікси *ab-, aus-, zer-, hoch-*; рос. префікси *до-, вы-, ис-, про-, над-*; укр. префікси *ви-, над-, об-, до-*), дієслова деструкції. Наприклад:

англ. *drive someone to distraction* «someone or something annoy you a great deal» [384, с. 103] ‘дуже засмучувати або сердити когось’, букв. ‘призводити когось до потьмарення розуму, божевілля’, *frighten sb out of their wits* «to make someone very frightened» [385, с. 428] ‘дуже сильно лякати когось’, букв. ‘злякати так, що втрачаєш розум’, *hit sb like a ton of bricks* «to surprise or shock someone very much» [385, с. 397] (амер.) ‘дуже сильно здивувати або шокувати когось’, букв. ‘вразити (вдарити) когось як тонна цегли’;

нім. *jmdn [bis] zur Weißglut reizen* «jmdn Äußerst zornig machen» [388, с. 858] ‘надзвичайно сильно злити кого-н.’, букв. ‘дратувати кого-н. до білого жару’, *jmdm das Herz zerreißen* «jmdm tief bekümmern» [388, с. 357] ‘глибоко засмучувати когось’, букв. ‘роздирати чиєсь серце’, *jmdn auf die Folter spannen* «jmdn in qualvolle Spannung versetzen» [389, с. 133] ‘спричиняти болісне напруження’, букв. ‘розтягувати когось на стільці для катувань’;

рос. *до смерти пугать* «безмерно, донельзя, очень сильно» [362, с. 74] ‘дуже сильно, надмірно, *растерзать сердце* «причинять сильные нравственные страдания, мучить, терзать кого-либо» [376, с. 569] ‘завдавати сильних моральних страждань, мучити кого-н.’, *вонзает нож в сердце* «причинять острую боль, глубокое страдание кому-либо» [376, с. 91] ‘завдавати сильного болю, глибоких страждань кому-н.’;

укр. *допикати до живого* «дуже зачіпати, боляче вражати когось» [374, I, с. 176], *обдавати жаром* «викликати у когось стан сильного хвилювання, збентеження, переляку і т. ін.» [372, с. 445–446], *ужалити в серце*, «боляче вразити; спричинити душевний біль» [372, с. 734].

4.4 ФО на позначення інтенсивності фізіологічного стану

ФО на позначення інтенсивності фізіологічного стану утворюють доволі велику у кількісному відношенні ФСГ (англ. – 54, нім. – 86, рос. – 95, укр. – 105). Вони пов’язані з закономірностями життєдіяльності організму, з необхідними для його існування потребами в диханні, їжі, відпочинку та ін. Ці сполуки характеризують такі стани людського організму, як сильний голод / ситість, крайній ступінь сп’яніння, сильний холод, втому, виснаження, важку хворобу, тобто ті стани, які порушують нормальне функціонування організму або можуть спричинити смерть суб’єкта.

Серед фразеологізмів зі значення інтенсивного фізіологічного стану виокремлюються 3 підгрупи з такими ФТ:

1) «Х (істота) дуже голодний / п’яний / втомлений / виснажений / хворий та ін.» (англ. – 48, нім. – 77, рос. – 80, укр. – 90);

2) «X (істота) дуже міцно спить / ледь дрімає» (англ. – 5, нім. – 5, рос. – 4, укр. – 7);

3) «X (істота / неістота) казує у Y (істоти) виникнення критичного стану *Cond_{phys.}* (втоми)» (англ. – 1, нім. – 4, рос. – 11, укр. – 8).

4.4.1 ФО з ФТ «X (істота) дуже голодний / п'яний / втомлений / виснажений / хворий та ін.» становлять найбільшу за обсягом підгрупу (англ. – 48, нім. – 77, рос. – 80, укр. – 90). Вони вирізняються тяжінням до експресивної характеристики відчуттів та доволі емоційного вираження їх, що властиве більшою мірою для російської та української мов. Залежно від того, який стан живого організму відображається у фразеологізмі (голод / ситість, холод, сп'яніння, сильна втома / виснаження / хвороба), нами виділено кілька метафоричних моделей, аналіз яких подано нижче. Найбільший відсоток цих фразеологізмів становлять ті, що характеризують стан сильного фізичного виснаження, хвороби (англ. – 50%, нім. – 43%, рос. – 55%, укр. – 42%), на другому місці в англійській, німецькій та російській мовах – фразеологізми на позначення стану сп'яніння (англ. – 33,3%, нім. – 23,3%, рос. – 28%), в українській – стану, що характеризує змочу або змерзлу людину (18%).

Фізичні стани людей часто порівнюються з відповідними станами тварин. Так, в усіх порівнюваних мовах відзначено метафоричні моделі, які мають у своїй основі порівняння з собакою, наприклад:

– «сильно втомлена / виснажена / дуже хвора людина ← втомлена тварина (собака)», пор.: англ. *dog tired* «extremely tired; utterly worn out» [391, с. 82] ‘надзвичайно втомлений’, букв. ‘втомлений як собака’, *sick as a dog* «extremely ill» [391, с. 262] ‘надзвичайно хворий’, букв. ‘хворий як собака’; нім. *müde sein wie ein Hund* «sehr ermatted, müde sein» [388, с. 233] ‘бути дуже знесиленим’, букв. ‘бути знесиленим як собака’ (однак у німецькій мові функціонує і фразеологізм *matt sein wie eine Fliege* [388, с. 233], букв. ‘бути знесиленим як муха’, де фізично виснажена людина порівнюється з мухою, яка через певні причини, наприклад, пошкодження крила, втрачає здатність для польоту); рос. *устал как собака* «очень сильно, до крайности» [379, с. 442] ‘дуже сильно, украй’; укр. *перепався як*

скажена собака [382, с. 141] (зниж.), тобто ‘дуже схуднув, знесилився’, *охляв як в дощ щеня* [382, с. 141], тобто ‘охляв, знесилився’;

– «дуже голодна людина ← дуже голодна тварина (собака, ведмідь, вовк)», пор.: англ. нім. *hungrig wie ein Wolf* <sehr große Hunger haben> [388, с. 386] ‘бути дуже голодним’, букв. ‘бути голодним як вовк’, *einen Bärenhunger haben* <großen Hunger haben> [389, с. 43] ‘мати величезний голод’, букв. ‘мати ведмежий голод’; рос. *как собака голоден* <очень сильно, до крайности> [379, с. 442] ‘дуже сильно, надміру’; укр. *як собака голодний* <дуже, надзвичайно> [372, с. 674];

– «людина, що дуже змерзла ← змерзла тварина», причому для української та російської мов характерним є вживання лексеми ‘собака’, а для німецької: а) молодий собака (щущеня), який має ще не дуже густу шерсть, що змогла б добре його гріти, б) ‘мавпа’, в) не тварина, а інша людина – ‘кравець’, що спричинене уявленням про кравців як про бідних, а тому дуже худих людей, які сильно мерзнуть, пор.: нім. *frieren wie ein junger Hund* <sehr frieren> [388, с. 245] ‘дуже мерзнути’, букв. ‘мерзнути як молодий пес (щущик)’, *frieren wie ein Affe* <sehr stark frieren> [394, с. 19] ‘дуже сильно мерзнути’, букв. ‘мерзнути як мавпа’, *frieren wie ein Schneider* <sehr frieren> [388, с. 245] ‘дуже мерзнути’, букв. ‘мерзнути як кравець’; рос. *как собака замерз* <очень сильно, до крайности> [379, с. 442] ‘дуже сильно, надміру’; укр. *змерз як собака* <дуже замерз> [371, Т.9, с. 430]; в англійській мові такого порівняння змерзлої людини з тваринами не виявлено;

– «надзвичайно сп’яніла людина / людина, що об’їлася (і яка не може контролювати свої дії, поведінку і т.д.) ← тварина», пор.: англ. *tight as a tick*, <extremely drunk> [391, с. 292] ‘надзвичайно п’яний’, букв. ‘п’яний як кліщ (який напився крові та не може рухатися)’; рос. *пьян как свинья* (презир.) <очень сильно, безобразно напиться> [376, с. 600] ‘дуже сильно, жахливо напиться’; укр. *як лин мулу наїстися / набратися* (ірон.) <досхочу, вволю, багато> [372, с. 334].

Стан надзвичайного виснаження, хвороби, сп’яніння та ін. може призводити до різних порушень функціонування організму людини, тому в усіх зіставлених мовах зустрічаються ФО, утворені за ММ «сильний біль (хвороба) / виснаження / сп’яніння ← фізична дисфункція організму». У таких ФО значення інтенсивності

перебігу певного фізіологічного стану суб'єкта виражається за допомогою прийменниково-іменникових конструкцій, дієслів деструкції та часток з підсилювальним значенням, пор.: англ. *be blind drunk* «extremely drunk» [385, с. 69] ‘надзвичайно п’яний’, букв. ‘п’яний до сліпоты’; нім. *sich (Dativ) den Kanal volllaufen lassen* «sich betrinken» [388, с. 401] (вульг.) ‘напиватися’, букв. ‘повністю заповнювати канал (травний)’, *erschossen sein wie Robert Blum* (застар.) «am Ende seiner Kräfte, völlig erschöpft sein» [388, с. 202] ‘на межі сил (можливостей), повністю знесилений’, букв. ‘бути розстріляним як Роберт Блум’ (йдеться про революційні події в Австрійській імперії 1848-1849 рр., а саме про боротьбу на барикадах у Відні, в якій брав участь і був розстріляний як повстанець Роберт Блум, книготорговець із Ляйпцига); рос. *голова раскалывается* «о сильной головной боли» [376, с. 144], *без задних ног* «не в состоянии двигаться от усталости, переутомления, опьянения и т. п.» [379, с. 280] ‘не в змозі рухатися від втоми, сп’яніння і под.’; укр. *підламуються ноги* «хто-небудь дуже втомлений» [375, с. 126–127], *до самісіньких риз напиться* «дуже сильно, до непритомності» [372, с. 598], *аж світ крутиться обертом* «хто-небудь відчуває головокружіння від втоми, хвороби, болю і т. ін.; комусь погано; відчувати запаморочення» [372, с. 631].

Фізіологічний стан надмірного схуднення людини виражають ФО всіх досліджуваних мов, окрім англійської. Зазвичай дуже схудла людина асоціюється з чимось тонким і довгим, сухим, позбавленим м’якості, пор. нім. *aus dem Anzug fallen* «so abgemagert sein, dass man seine Kleidung nicht mehr ausfüllt» [388, с. 54] ‘бути настільки схудлим, що більше «не заповнювати» одяг’, букв. ‘випадати з костюма’, *bloß noch Haut und Knochen sein* «völlig abgemagert sein» [388, с. 342–343] ‘бути схудлим, охлянути’, букв. ‘лише шкіра і кості’; рос. *одни кости да кожа* «крайне худой, измождённый» [376, с. 317] ‘вкрай худий, змарнілий’; укр. *на сухар схуднути* «дуже, надзвичайно» [372, с. 701], *стягнутися на нитку* «дуже схуднути» [372, с. 700]. Слід зауважити, що найбільше таких одиниць виокремлено в українській мові (8 ФО).

Характерною особливістю досліджуваних германських мов є наявність фразеологізмів, які передають стан сильної кровотечі, яка асоціюється з великою кількістю крові, що витікає з заколеної свині, пор.: англ. *bleed like a stuck pig* «bleed copiously» [391, с. 218] «сильно кровоточити (стікати кров'ю)», букв. «кровоточити (стікати кров'ю) як (заколена) свиня»; *bluten wie ein gestochenes Schwein* «stark bluten» [388, с. 132] (груб.) «сильно кровоточити», букв. «кровоточити як [заколена] свиня».

Крім означених фізіологічних станів, у німецькій мові виявлено і фразеологізми, що характеризують стан сильного спітніння суб'єкта, напр., *schwitzen wie ein Affe* «stark schwitzen» [394, с. 20] «сильно пітніти», букв. «пітніти як мавпа (через їхню активну поведінку)», *schwitzen wie ein Schwein* «sehr stark schwitzen» [388, с. 696] «дуже сильно пітніти», букв. «пітніти як свиня». Лише одна подібна сполука виявлена в російській мові, пор.: *как мышь мокрый* «очень сильно (вспотел)» [376, с. 384] «дуже сильно спітнів». Цікаво, що за основу порівняння в таких фразеологізмах беруться тварини, які не мають яскраво виражених зовнішніх ознак спітніння, порівняно з людиною вони пітніють менш інтенсивно (наприклад, мавпи).

4.4.2 ФО з ФТ «Х (істота) дуже міцно спить / ледь дрімає» характеризують дуже чуткий, сторожкий сон суб'єкта або ж, навпаки, дуже глибокий, міцний сон, показником якого може бути гучність його хропіння. Ці фразеологізми утворюють невелику групу (англ. – 5, нім. – 5, рос. – 4, укр. – 7), у межах якої виокремлюються три метафоричні моделі.

У ФСПП, що характеризує міцний сон суб'єкта, своєрідним еталоном для порівняння виступає тварина, сон якої є дуже міцним. На цій основі виділено ММ «міцний сон людини ← міцний сон дуже втомленої тварини (собаки)». Міцно спати може тварина через свою рухливість (як, наприклад, собака який набігався і, сильно втомившись, не відчуває задніх кінцівок). Так, у фразеологізмах російської та української мов міцний сон людини порівнюється зі сном утомленої тварини (собаки), яка, набігавшись, спить, відкинувши задні лапи, пор.: рос. *без задних ног спать* «спать очень крепко» [362, с. 29–30] «спати дуже міцно»;

укр. *спати без задніх ніг* «дуже міцно, не пробуджуючись» [375, с. 124]. Натомість у німецькій мові міцний сон людини може порівнюватися зі сном тварин, які впадають у зимову сплячку – з ведмедем і бабаком, пор.: *schlafen wie ein Bär / ein Dachs* «sehr tief und fest schlafen» [388, с. 667] ‘глибоко і міцно спати’, букв. ‘спати як ведмідь / бабак’ (асоціація глибокого сну з ведмедем наявна і в російській мові, напр., *давить медведя* (жарт.) «очень долго и крепко спать» [376, с. 168] ‘дуже довго і міцно спати’).

Аналіз фразеологізмів зіставлюваних мов свідчить про те, що непробудний сон суб’єкта може пов’язуватися з гучними звуками, які видає людина під час хрпіння або яких людина не чує, перебуваючи у стані глибокого сну. Так, у німецьких фразеологізмах мові гучність таких звуків людини упобіднюється до гучності звуків, що виникають під час перепилювання дерева (гілки), пор. *Holz sägen* «laut schnarchen» [388, с. 375] ‘голосно хрпіти’, букв. ‘пиляти дерево’, *einen Ast durchsägen* (жарт.) «laut schnarchen» [388, с. 65] ‘голосно хрпіти’, букв. ‘перепилювати гілку’. В українських і російських фразеологізмах людина, яка міцно спить, втрачає здатність чути навіть дуже голосні звуки, напр., рос. *пушкой не поднят* «о крепко спящем человеке» [376, с. 486] ‘про людину, яка міцно спить’; укр. *хоч гармати коту (заснути, спати)* «дуже міцно» [375, с. 29], *хоч з гармат стріляй (гати)* «хтось нічого не чує (про дуже міцний сон)» [372, с. 698].

У російській та українській мовах гучне хрпіння кодують ФО, в яких наявні похідні від слова ‘хрпіти’ лексеми, що жартівливо обігруються, пор.: рос. *задают храповицкого / храпака* «крепко спать» [379, с. 163] ‘міцно спати’, укр. *давати хрпака* «міцно спати» [372, с. 182].

Стан глибокого сну людини може виражатися через асоціативне порівняння людини з нерухомими предметами (в англійській мові це колода) або неживими істотами (у німецькій – мрець, російській та українській – убитий, мертвий). На цій підставі виділено універсальну ММ «людина, яка міцно спить ← нерухомий предмет / нежива істота», пор.: англ. *sleep like a log* «sleep very soundly» [391, с. 266] ‘спати дуже міцно’, букв. ‘спати як колода’; нім. *schlafen wie ein Toter* «sehr tief und fest schlafen» [388, с. 667] ‘глибоко і міцно спати’, букв. ‘спати як мрець’;

рос. *спит как убитый* «очень крепко, беспробудно» [379, с. 487] «дуже міцно, непробудно»; укр. *спить як убитий / мертвий* «дуже міцно» [375, с. 205].

В українській мові наявна ФО, що характеризується культурно-національною специфікою, *спати як після маківки (маку)* «міцно, сильно спати» [374, с. 104], яка сформувалася на основі людських знань про те, що мак має наркотичні властивості, які спричиняють у людини сонливість (раніше матері у помірних кількостях напували маковим відваром навіть маленьких дітей, щоб вони краще спали, однак такі «заспокійливі ліки» через неправильне дозування часто призводили до смерті дітей).

4.4.3 ФО з ФТ «X (істота / неістота) каузує у Y (істоти) виникнення критичного стану $\text{Cond}_{\text{phys.}}$ (втоми)» небагато в усіх досліджуваних мовах, особливо в германських мовах (англ. – 1, нім. – 4, рос. – 11, укр. – 8). Вони характеризують виникнення в об'єкта (пацієнса) певного фізіологічного стану – виснаження, втоми, сп'яніння через вплив на нього іншого агенса (каузатора).

Для вираження каузованого критичного стану організму суб'єкта найчастіше використовуються словотворчі елементи: англ. – *off*, у слов'янських мовах – префікси, зокрема, рос. *вы-*, *над-*, укр. *ви-*, *об-*, а також дієслова деструкції, що сигналізують про руйнівний вплив каузатора, пор.: англ. *run sb. off his legs* «to make someone work very hard and / or quickly, especially to an exhausting or exasperating degree» [391, с. 120] «примушувати когось дуже важко і (або) швидко працювати, сильно виснажуючи», букв. «змусити когось збігати свої ноги»; нім. *jmdn durch den Fleischwolf drehen* «jmdm sehr zusetzen, jmdn hart herannehmen» [388, с. 232] «дуже вимотувати когось», букв. «прокручувати когось через м'ясорубку»; рос. *вытягивать жилы* «мучить, изнурять, выматывать непосильной работой, непомерными требованиями» [379, с. 486] «мучати, виснажувати непосильною працею, надмірними вимогами», *надрывают силы* «доводить до крайнего изнурения» [379, с. 262] «вкрай виснажувати»; укр. *виссати / витягти усю силу* «дуже виснажувати, знесилювати кого-небудь» [375, с. 187], *обривати руки* «переобтяжувати, дуже стомлювати кого-небудь (про фізичну працю або важку ношу)» [372, с. 456].

Одиниці, що характеризують нетривалий або надто чуткий сон суб'єкта, наявні лише в англійській мові. Нетривалість сну пов'язується з коротким проміжком часу (миттю), напр., *not sleep a wink* <to not sleep at all> [385, с. 471] 'взагалі не спати', букв. 'не спати й миті', а його сторожкість – з напруженістю органів сприйняття (з очима), напр., *sleep with one eye open* <sleep very lightly so as to be aware of what is happening around you> [391, с. 266] 'спати зовсім трохи, дрімати так, щоб ніби знати, що відбувається навколо', букв. 'спати з одним відкритим оком'.

4.5 ФО на позначення інтенсивного перебігу (вияву) природних явищ указують на силу, швидкість та стихійність перебігу природних явищ, зокрема сильної зливи. Кількість їх незначна: англ. – 6, нім. – 5, рос. – 2, укр. – 2. У фразеологізмах усіх аналізованих мов сила дощу асоціюється з великою ємністю, з якої безперешкодно і швидко можна вилити велику кількість води, причому ці ємності можуть бути невеликими і чітко окресленими, пор.: нім. *es gießt wie aus Kübeln / Eimern* <es regnet sehr stark> [388, с. 285] 'дуже сильно дощить', букв. 'лє як із глека / відра'; рос. *лить как из ведра* <очень сильным потоком, струей (о проливном дожде)> [379, с. 58] 'дуже сильним потоком, струменем, про зливу'; укр. *лити як з відра* <дуже сильно, потоками (про дощ)> [374, с. 16], а можуть і не мати чітких меж, бути просто неосяжними, пор.: англ. *the heavens opened* <it started to rain suddenly and very heavily> [391, с. 141] 'дощ почав іти несподівано та дуже сильно', букв. 'відчинилися небеса'; нім. *der Himmel öffnet seine Schleusen / Pforten* <es beginnt stark zu regnen> [388, с. 362] (піднес.) 'починає сильно дощити', букв. 'небеса відкрили свої шлюзи / ворота'.

В англійських та німецьких фразеологізмах сила дощу також може вимірюватися через його негативний руйнівний результат, проте не для навколишнього середовища, а для тварин, зокрема котів і собак, пор.: англ. *rain cats and dogs* <rain very hard> [391, с. 236] 'дуже сильно дощить'; нім. *es regnet junge Hunde* <es regnet stark> [388, с. 384] 'сильно дощить' (походження цих фразеологізмів точно не встановлено, проте можна припустити, що сильна злива могла просто змивати великими потоками води цих тварин).

Висновки до розділу 4

1. В усіх зіставлюваних мовах найбільшою у кількісному плані є ФСГ на позначення інтенсивності негативного психо-емоційного стану (англ. – 223, нім. – 210; рос. – 182; укр. – 268), найменшою – ФСГ на позначення інтенсивності перебігу (вияву) природних явищ (англ. – 6, нім. – 5, рос. – 2, укр. – 2) (див. Додаток Б).

2. Аналіз семантики ФО на позначення інтенсивності позитивного психо-емоційного стану показав, що найчисельнішою виявилася ФСПП, що характеризує переживання суб'єктом різних емоцій – щастя, радості, любові (англ. – 64, нім. – 63, рос. – 38, укр. – 37). У слов'янських мовах кількість таких фразеологізмів є удвічі меншою, ніж у германських, що пояснюється екстралінгвальними причинами, зокрема більшим зосередженням росіян та українців на негативних переживаннях, їхньому нагнітанні. Ставлення до навколишньої дійсності англійців та німців є спокійнішим, врівноваженішим, не викликає різких емоцій, тому слабкіше кодується у фразеологізмах (див. Додаток Е).

2.1. Фразеологізми, що позначають інтенсивний перебіг позитивного психо-емоційного стану, можуть утворюватися за різними метафоричними моделями, універсальними серед яких є такі: «надзвичайно щаслива, радісна людина ← тварина / птах», «сильна радість / захоплення ← повітря / небо / верх», проте в їхніх межах у кожній з аналізованих мов можуть виявлятися культурно зумовлені компоненти (англ. *clam* 'моллюск', нім. *das Kalb* 'теля').

2.2. В усіх зіставлюваних мовах наявні ФО, що характеризують сміх як вияв позитивних емоцій суб'єкта. Вони становлять значний відсоток вибірки аналізованої ФСПП (35%). Найбільше їх у німецькій та українській мовах (по 50% відповідно). Ці одиниці будуються за ММ «сильний сміх – деструкція певної частини людського тіла». На формальному рівні інтенсивність сміху реалізується через використання дієслів деструкції, що вказують на руйнування об'єкта (найчастіше – органів людини). У германських мовах сила сміху може також вимірюватися через його гучність.

3. У ФСГ на позначення позитивного психо-емоційного стану виокремлено підгрупи, що існують у більшості або лише в одній мові. Так, в усіх

досліджуваних мовах (окрім української) виявлено ФСПП, що позначають каузацію позитивного психо-емоційного стану (англ. – 4, нім. – 2, рос. – 3). Тільки в англійській мові зафіксовано фразеологізми, що позначають початкову стадію виникнення позитивного психо-емоційного стану. В їхній образній основі лежить порівняння радісної, збудженої людини з божевільям.

4. У всіх зіставлюваних мовах кількісно переважає ФСГ, що позначає негативний психо-емоційний стан. Увага людини до негативних емоцій більш акцентована, оскільки щасливе життя викликає у людини позитивні емоції, а нещасливе – негативні, які призводять до дискомфорту і незадоволення людини (пор.: позитивні ФО складають у досліджуваних мовах 14,6% загального корпусу; негативні ФО – 60%). В англійській та німецькій мовах інтенсивність переважно охоплює такі емоції, як лють, злість, а в російській та українській – душевні страждання (туга, печаль, безвихідь, горе). Емоція страху однаковою мірою актуальна для всіх зіставлюваних мов (див. Додаток Ж).

5. Образна основа ФО, що позначають інтенсивний негативний психо-емоційний стан, може містити як абстрактні асоціації («лють ← жар, вогонь, пара», «страх ← холод»), так і конкретні, зумовлені реакціями людського організму на певні емоції («душевні страждання ← фізична дисфункція», «страх ← дефекація»).

6. ФСГ на позначення фізіологічного стану становить значний відсоток вибірки в кожній мові (англ. – 15,8%, нім. – 25,3%, рос. – 27,9%, укр. – 30,9%), проте найбільше їх виявлено в слов'янських мовах (див. Додаток Б).

6.1. Метафоричні моделі, за якими утворюються ФО зі значенням інтенсивного фізіологічного стану, на відміну від фразеологізмів на позначення психо-емоційного стану, містять конкретні асоціації: «сильний біль / виснаження ← порушення фізіологічних функцій організму». В структурі таких ФО про інтенсивність стану сигналізують дієслова деструкції, що сполучаються із соматизмами. Образну основу ФО на позначення інтенсивного фізіологічного стану також часто формують порівняння з тваринами.

6.2. В аналізованому фразеологічному матеріалі простежуються закономірні причинно-наслідкові зв'язки між інтенсивністю психо-емоційного та

фізіологічного стану суб'єкта та характером їхніх функцій, які можна сформулювати таким чином: якщо психо-емоційний стан і фізіологічний стан суб'єкта є занадто інтенсивними (причина), то деструктивними (негативними) є також психічні та фізіологічні функції суб'єкта (наслідок).

7. ФСПП на позначення інтенсивного перебігу (вияву) природних явищ є нечисленною у всіх досліджуваних мовах (англ. – 6, нім. – 5, рос. – 2, укр. – 2). Образна основа таких фразеологізмів виникає на основі асоціації сильного дощу з безперешкодним виливанням води з великої ємності, яка може бути чітко окресленою (відро) – в німецькій, російській, українській мовах або неосяжною (небеса) – в англійській мові.

8. Аналіз частотності вживання ФО, що позначають інтенсивність стану в художніх творах показав, що найчастотнішою в усіх зіставляваних мовах є ФСГ на позначення інтенсивного негативного психо-емоційного стану (англ – 4,8%; нім. – 5,2%; рос. – 31,6%; укр – 19,1%). Найнижчу частотність продемонструвала група фразеологізмів на позначення інтенсивності перебігу (вияву) природних явищ (англ – 0,6%; нім. – 0,3%; рос. – 0,6%; укр – 0,5%) (див. Додаток II).

9. У зіставляваних мовах виявлені фразеологізми з національно-культурною семантикою, що відображають своєрідність життя, менталітету, побуту, історичні події, традиції та звичаї носіїв певної мови (англ – 20; нім. – 25; рос. – 20; укр – 19).

10. Між семантикою ФО, що позначають певний ступінь інтенсивності стану і семантикою її конститuentів наявні зв'язки ймовірного характеру, які можна сформулювати у вигляді такої імплікації: якщо в структурі ФО наявні дієслова, що позначають деструктивний або/та фізичний вплив на об'єкт (рос. *надрываютъ, вытягивать*; укр. *рвати, витягти, обривати*), або зовнішній вияв емоційного стану суб'єкта (англ. *laugh*), то вірогідніше, що такі фразеологізми виражають високий ступінь: а) вияву позитивних емоцій; б) каузативу фізіологічного стану (за винятком німецької мови).

Основні положення розділу відбито в окремих публікаціях автора [114; 115; 116; 125; 127; 129; 134].

ВИСНОВКИ

Зіставний аналіз семантики фразеологізмів, що позначають інтенсивність дії та стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах дає змогу зробити такі висновки.

1. Категорія інтенсивності має виразний антропоцентричний характер, тому вона посідає важливе місце у фразеологічному фонді зіставляваних мов (англ. – 728, нім. – 687, рос. – 634, укр. – 794). Кількісна перевага українських ФО, що позначають інтенсивність дії та стану, пояснюється, зокрема, високим рівнем варіативності складових компонентів фразеологізму. Категорія інтенсивності має узагальнений характер, вона наявна в семантиці категорійних слів (іменників, прикметників, дієслів та ін.), а також усталених словосполучень (фразеологізмів).

2. Онтологічні категорії дії та стану репрезентуються в мові у предикативній лексиці, яка в граматичному плані представлена дієсловами, прикметниками, прислівниками. ФО співвідносяться з тими ж логічними категоріями дії та стану, що й предикативні знаки, тому класифікуються у пропонованому дослідженні за такими ж принципами. Фразеологізми на позначення дії виокремлюються на основі таких ознак, як агентивність, активність і динамічність, а ФО на позначення стану – неагентивність, статичність і пасивність.

3. Семантика фразеологічної інтенсивності характеризується наявністю двох полярних значень на шкалі інтенсивності – власне інтенсивності (або посиленої інтенсивності) та деінтенсифікованої (послабленої) інтенсивності. Ці діаметрально протилежні полюси виникають на підставі їх співвідношення з точкою відліку (нормою). Найбільшу частку загального фразеологічного корпусу (98%), становлять ФО, які позначають посилений вияв інтенсивної дії та стану, що пояснюється універсальною особливістю чуттєвого сприйняття людини фіксувати у власній свідомості відхилення певного явища від норми, насамперед, в бік його збільшення.

4. У фразеологізмах зіставляваних мов інтенсивність має імпліцитний і експліцитний вияв. Імпліцитна інтенсивність є конститутивною ознакою фразеологізмів зіставляваних мов і закодована у семантичній структурі цих

одиниць. Експліцитні засоби інтенсивності виявляються в зіставлюваних мовах у формальній (поверхневій) структурі ФО та виокремлюються у 44% загальної вибірки, охоплюючи різні мовні засоби (словотворчі, лексико-граматичні, синтаксичні, стилістичні). Найбільш продуктивно ці засоби виявляються в українській (52%) та російській (47%) мовах. Для англійської і німецької мов цей показник дещо нижчий – 37,6% та 38,6% відповідно.

Кількісна розбіжність у використанні експліцитних засобів для вираження інтенсивності пояснюється, зокрема, вищим ступенем розвиненості в аналізованих слов'янських мовах порівняно з германськими: а) флективності; б) варіативності структурних компонентів ФО (дієслів, іменників, прикметників тощо); а також в) наявністю й активним використанням часток із підсилювальним значенням (укр. *аж/хоч*; рос. *хоть, аж*).

5. На підставі виявлених у семантичній структурі фразеологізмів диференційних сем у зіставлюваних мовах встановлено 6 ФСГ, що позначають інтенсивність дії, і 4 ФСГ на позначення інтенсивності стану із подальшим їх розподілом на семантичні підгрупи. Опис ФСГ і ФСПП здійснювався за допомогою побудованих формул тлумачень, які репрезентують у загальному вигляді а) типові фразеологічні ситуації; б) смислові зв'язки між їхніми учасниками та в) охоплюють певну кількість аналізованих одиниць.

6. В основу внутрішньої форми більшості ФО зіставлюваних мов покладено метафоричні образи і моделі частіше універсального характеру, рідше – унікального (специфічного), які загалом сприяють формуванню семантики інтенсивності дії / стану. У більшості випадків вираження інтенсивної дії чи стану має всеохопний характер. Так, в усіх зіставлюваних мовах високий ступінь інтенсивного виконання певної дії або перебування людини у надмірно важкому стані осмислюється через її результат для суб'єкта, який завжди є негативним і часто пов'язаний із руйнуванням, пошкодженням чогось, порушенням нормального функціонування, навіть у ситуаціях із бажаним для суб'єкта результатом (наприклад, у ситуаціях надмірної / надзвичайної радості, захоплення тощо).

7. Між семантикою ФО, що позначають інтенсивність дії або стану, і семантикою її конститuentів наявні зв'язки ймовірнісного характеру, які можна сформулювати у вигляді імплікацій і таким чином спрогнозувати можливу семантику фразеологізму.

8.1. Якщо в структурі ФО наявне дієслово, що позначає деструктивний фізичний вплив на предмет, або інше дієслово, що опосередковано вказує на негативні наслідки своєї дії, а додатки, які сполучаються з цими дієсловами називають об'єкт впливу, інструмент або негативний результат дієслівної дії і є соматизмами, то вірогідніше, що такі фразеологізми виражають високий ступінь: а) напруження під час виконання певної роботи; б) мовлення і / або звучання; в) фізичної дії; г) руху / переміщення в просторі.

8.2. Якщо в структурі ФО наявні дієслова, що позначають деструктивний і / або фізичний вплив на об'єкт, або зовнішній вияв емоційного стану суб'єкта, а їхні додатки називають частину людського тіла, то вірогідніше, що такі фразеологізми виражають високий ступінь: а) вияву позитивних емоцій; б) каузації фізіологічного стану (за винятком німецької мови).

9. У текстах художньої літератури досліджувані ФО англійської і німецької мов виявляють низьку частотність використання (по 10% у кожній мові). В російській і українській мовах цей показник значно вищий (35,3% та 25,3% відповідно). Можливими причинами такої кількісної розбіжності є, з одного боку, розмовний характер більшості російських та українських фразеологізмів на позначення інтенсивної дії або стану, що фіксується й у фразеологічних словниках, а з іншого боку, тяжінням слов'ян до більш емоційного та експресивного висловлення своїх думок, станів, дій, почуттів.

20. Перспективою подальших досліджень категорії інтенсивності дії та стану може бути вивчення особливостей актуалізації цього мовного явища на пареміологічному матеріалі різноструктурних мов. Значний науковий інтерес становить також суто типологічне дослідження категорії інтенсивності із залученням ширшого мовного матеріалу, спрямованого на пошук ізоморфних та аломорфних рис.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова. М., 1976. 328 с.
2. Авксентьев Л. Г. Фразеологична одиниця як предмет фразеології та її основні ознаки. *Мовознавство*. №5. 1979. С. 13–16.
3. Авксентьев Л. Г. Про полісемію фразеологічних одиниць сучасної української літературної мови. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 12. С. 50–52.
4. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні. Київ : Наукова думка, 1989. 134 с.
5. Акуленко В. В. Лексические средства выражения интенсивности качественного признака в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. К., 1987. 17 с.
6. Алефиренко Н. Ф. Когнитивная фразеология: pro et contra. *Славянская фразеология и паремология в XXI веке* : сб. научных статей / под ред. Е. Е. Иванова, В. М. Мокиенко. Минск : Змицер Колас, 2010. С. 58–65.
7. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики : монография. М. : Гнозис, 2005. 326 с.
8. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм : монография. М. : ООО Изд-во «Элпис», 2008. 271 с.
9. Аллагулова Г. Р. Предикаты знания в русском, английском и французском языках (их семантика и функционирование) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Уфа, 2004. 19 с.
10. Алпатов В. М. Об антропоцентричном и системоцентричном подходе к языку. *Вопросы языкознания*. 1993. № 3. С. 15–26.
11. Амирбекова С. А. Фразеологические единицы со смысловым компонентом «очень» в английском и русском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Махачкала : ДГУ, 2009. 24 с.
12. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. Л. : Изд-во ЛГУ, 1963. 208 с.

13. Андреева М. С. Концептуальная оппозиция «норма – не норма» в формировании семантики фразеологических единиц английского языка с компонентом-соматизмом : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. М., 2016. 26 с.

14. Антипова А. А. Способы обозначения степени интенсивности эмоционального состояния в русском и итальянском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. М., 2009. 25 с.

15. Апресян В. Ю., Апресян Ю. Д. Метафора в семантическом представлении эмоций. *Вопросы языкознания*. 1993. № 3. С. 27–35.

16. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика : синонимические средства языка. М. : Наука, 1974. 367 с.

17. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка : попытка системного описания. *Вопросы языкознания*. №1. М., 1995. С. 37–67.

18. Апресян Ю. Д. Синонимия ментальных предикатов : группа считать. *Логический анализ языка. Ментальные действия*. М. : Наука, 1993. С. 7–22.

19. Апресян Ю. Д. Типы соответствия семантических и синтаксических актантов. *Проблемы типологии и общей лингвистики* : материалы междунар. конф., посвящ. 100-летию со дня рождения проф. А. А. Холодовича (С.-Петербург, 4–6 сент. 2006 г.). СПб. : «Нестор-История», 2006. С. 15–27.

20. Апресян Ю. Д. Фундаментальная классификация предикатов и системная лексикография. *Грамматические категории : иерархии, связи, взаимодействие* : Материалы междунар. науч. конф. СПб., 2003. С. 7–21.

21. Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. М. : Наука, 1967. 256 с.

22. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков / 3-е изд. М. : ФИЗМАТЛИТ, 2005. 232 с.

23. Аристотель. Сочинения в четырех томах. / Ред. З. Н. Микеладзе. М. : Мысль, 1974. Т. 2. 687 с.

24. Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц. Казань, 1989. 127 с.

25. Артеменко Г. С. Структурно-семантичне моделювання фразеологізмів : логічне та алогічне : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2015. 20 с.
26. Артемова А. Ф. Значение фразеологических единиц и их прагматический потенциал : дис. ... док. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 1991. 308 с.
27. Артемова А. Ф., Леонович О. А. Имена собственные в составе фразеологических единиц. *Иностранные языки в школе*. 2003. №4. С. 73–78.
28. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт. М. : Наука, 1988. 341 с.
29. Архипкина Л. В. Немецкие фразеологические единицы с компонентами-соматизмами в лингвокогнитивном и культурном аспектах : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. М., 2007. 24 с.
30. Астахова Э. И. Внутренняя форма идиом и ее функции . *Фразеография в Машинном фонде русского языка*. М. : Наука, 1990. С. 146–160.
31. Байрамова Л. К. Аксиологемы «Отдых», «Безделье», «Лень» во фразеологической парадигме русского, немецкого и французского языков. *Филология и культура*. 2013. № 2 (32). С. 11–16.
32. Байрамова Л. К. Аксиологическая фразеология о счастье. *Ученые записки Казанского государственного университета*. Т. 148, кн. 2 «Гуманитарные науки». 2006. С. 53–68.
33. Байрамова Л. К. «Аксиологический фразеологический словарь» : структура и содержание. *Проблеми зіставної семантики*. Вип. 10, Ч. 2. К. : КНЛУ, 2011. С. 61–66.
34. Байрамова Л. К. Фразеологизмы-алогизмы болгарского языка в аспекте аксиологии. *Вестник Челябинского государственного университета*. Филология. Искусствоведение. 2012. № 28 (282). Вып. 70. С. 17–20.
35. Баклагова Ю. В. К вопросу о каузальности и каузативности в системе языка. *Вестник Адыгейского государственного университета*. 2008. Вып. 10(38). С. 26–30.

36. Балли Ш. Французская стилистика / 2-е изд., стереотипное. М. : Эдиториал УРСС, 2001. 392 с.

37. Баранов А. Н. Концептуальная модель значения идиом. *Когнитивные аспекты лексики*. Тверь : Изд-во Тверского гос. Ун-та, 1991. С. 3–13.

38. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Аспекты теории фразеологии. М. : Занк, 2008. 656 с.

39. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Принципы семантического описания фразеологии. *Вопросы языкознания*. № 6. 2009. С. 21–35.

40. Басыров Ш. Р. Категория жизни и смерти в разноструктурных языках (на материале паремий и крылатых выражений). *Studia germanica et romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання*. Донецьк : ДонНУ, 2009. С. 45–60.

41. Басыров Ш. Р. Типология глаголов с рефлексивным комплексом в индоевропейских языках : монография. Донецк : ДонНУ, 2004. 333 с.

42. Батсурэн Р. Отображение универсальных и этноспецифических черт языковой картины мира во фразеологических фондах английского, русского и монгольского языков (на материале фразеологизмов-соматизмов и зоонимов) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Саратов, 2010. 26 с.

43. Безрукова В. В. Интенсификация и интенсификаторы в языке и речи : дис. ... док. филол. наук : 10.02.04. Воронеж, 2004. 225 с.

44. Бельская Е. В. Интенсивность как категория лексикологии (на материале говорів Среднего Приобья) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Томск, 2001. 20 с.

45. Бельская Е. В. Проблема интенсивности в современной отечественной лексикологии. *Вестник Томского государственного университета*. 2004. №282. С. 202–209.

46. Беручашвили И. Г. Системные и речевые интенсификаторы в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Тбилиси, 1986. 21 с.

47. Бидерманн Г. Энциклопедия символов / Пер. с нем. / Общ. ред. и предисл.

Свенцицкой И. С. М. : Республика, 1996. 335 с.

48. Блэк М. Метафора. *Теория метафоры*. М. : Прогресс, 1990. С. 153–172.

49. Бодуэн де Куртенэ И. А. Количественность в языковом мышлении. *Избранные труды по общему языкознанию*. Т. 2. М., 1963. С. 311–325.

50. Болдырев Н. Н. Функциональная категоризация английского глагола : монография. СПб Тамбов, 1995. 144 с.

51. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. М., 2001. 208 с.

52. Бородкина О. А. Категория интенсивности как средство выражения экспрессивности в художественной прозе И. А. Бунина и А. И. Куприна : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Ростов-на Дону, 2007. 20 с.

53. Булыгина Т. В. К построению типологии предикатов в русском языке. *Семантические типы предикатов* / отв. ред. О. Н. Селиверстова. М. : Наука, 1982. С. 7–85.

54. Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Ментальные предикаты в аспекте аспектологии. *Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов*. М. : Наука, 1989. С. 31–54.

55. Вальчук В. А. Аналіз компаративних фразеологізмів польської мови з компонентом-дієсловом руху (із залученням українського матеріалу) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03. К., 1993. 16 с.

56. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / пер. с нем., вступ. ст. и коммент. д. филол. н., проф. О. А. Радченко / изд. 3-е. М. : УРСС ЛИБРОКОМ, 2009. 229 с.

57. Вараксин Л. А. Семантический аспект русской глагольной префиксации. Екатеринбург : Изд-во Уральск. Ун-та, 1996. 179 с.

58. Васильев Л. М. Понятийные, семантические и грамматические категории как объект современной лингвистической семантики. *Исследования по семантике*. Уфа, 1986. С. 3–9.

59. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Пер. с англ. А. Д. Шмелева. М. : Языки славянской культуры, 2001. 288 с.

60. Вежбицкая А. Семантические универсалии и базисные концепты. М. : Языки славянской культуры, 2011. 568 с.
61. Вежбицкая А. Сравнение. Градация. Метафора. *Теория метафоры*. М. : Прогресс, 1990. С. 133–152.
62. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М. : Русские словари, 1996. 411 с.
63. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. *Избранные труды. Лексикология и лексикография*. М., 1977. С. 140–161.
64. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К. : Нукова думка, 1988. 255 с.
65. Волобуева О. М. Концептуальное поле «человек и его интеллект» в русской и английской фразеологии : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20, 10.02.01. Тюмень, 2011 23 с.
66. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. М. : Едиториал УРСС, 2002. 280 с.
67. Воркачев С. Г. Любовь как лингвокультурный концепт : монография. М. : «Гнозис», 2007. 284 с.
68. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов ЛЮБОВЬ и СЧАСТЬЕ (русско-английские параллели) : монография. Волгоград : Перемена, 2003. 164 с.
69. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы) : монография. М. : РУДН, 1997. 331 с.
70. Воробьева Л. В. Средства выражения интенсивности признака, обозначенного именем прилагательным, в современном французском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. К., 1968. 22 с.
71. Выборнова Л. В. Структурно-семантические свойства фразеологизмов со значением интеллектуальной деятельности (на материале словарей). *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. Серия : Социально-гуманитарные науки. 2006. №17. С. 179–182.

72. Гайсина Р. М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке. Саратов : Изд-во Саратов. Ун-та, 1981. 196 с.
73. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций. *Языковая номинация. Общие вопросы*. М. : Наука, 1977. С. 230–293.
74. Гак В. Г. Метафора : универсальное и специфическое. *Метафора в языке и тексте*. М., 1988. С. 11–26.
75. Гак В. Г. О контрастивной лингвистике. *Новое в зарубежной лингвистике* : сб. ст. / сост. В. П. Нерознак; Общ. ред., вступ. ст. В. Г. Гака. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. М. : Прогресс, 1989. С. 5–17.
76. Гак В. Г. Пространство мысли (Опыт систематизации слов ментального поля). *Логический анализ языка. Ментальные действия*. М. : Наука, 1993. С. 22–29.
77. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков / 3-е изд. М. : Просвещение, 1989. 288 с.
78. Галкина-Федорук Г. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке. *Профессору Московского Университета академику В. В. Виноградову* (сб. статей). М. : Изд-во МГУ, 1958. С. 103–124.
79. Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії) : автореф. дис. ... док. філол. наук : 10.02.04. К., 2001. 31 с.
80. Гизатова Г. К. Структурно-типологический подход к сопоставительному исследованию фразеологии : автореф. дис. ... док. филол. наук : 10.02.20. Казань, 2010. 50 с.
81. Гизатова Г. К. К вопросу о типологии фразеологических универсалий. *Мир науки, культуры, образования*. №2 (21). 2010. С. 243–246.
82. Гиро-Вебер М. Вид и семантика русского глагола. *Вопросы языкознания*. 1990. № 2. С. 102–112.
83. Голованивская М. К. Ментальность в зеркале языка. Некоторые базовые концепты в представлении французов и русских. М : Языки славянской культуры, 2009. 376 с.

84. Головань Е. О. Засоби вираження семантики інтенсивності в українській мові. *Українська мова у ХХІ столітті : традиції і новаторство* : Тези доповідей ІІ Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених. К. : ІУМ НАНУ, 2012. С. 328–330.

85. Головенко К. В. Внутрішня форма метафори в українській та англійській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Кіровоград, 2012. 245 с.

86. Голубовська І. О. Душа і серце в національно-мовних картинах світу. *Мовознавство*. 2002. № 4–5. С. 40–47.

87. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія / 2-е вид., випр. і доп. К. : Логос, 2004. 284 с.

88. Городецкая И. Е. Фразеологизмы-соматизмы в русском и французском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Пятигорск, 2007. 28 с.

89. Горшкова Н. Н. Фразеологические единицы с градуальной семантикой в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. М., 2004. 21 с.

90. Гриднева Т. В. Фразеологические средства выражения категории интенсивности : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Волгоград, 1997. 20 с.

91. Гудков Д. Б. Телесный код русской культуры : материалы к словарю. М. : «Гнозис», 2007. 288 с.

92. Гуднов Р. Н. Синонимические ряды глаголов интеллектуальной деятельности в современном русском языке (функционально-семантический аспект) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Санкт-Петербург, 2013. 24 с.

93. Гумовская В. В. Семантико-синтаксическая структура предложений с глаголами мысли в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. К., 1989. 22 с.

94. Гурко М. З. Категорія інтенсивності в сучасній німецькій фразеології (на матеріалі фразеологічних одиниць тематичної групи «інтелектуальні здібності людини») : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2006. 20 с.

95. Даниленко Л. І. Національно-культурні особливості семантики чеських фразеологізмів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03. К., 1997. 31 с.
96. Дем'яненко Н. Б. Польські фразеологічні одиниці на позначення ментальних властивостей людини : структурно-семантична та формально-граматична характеристики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03. К., 2003. 20 с.
97. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики : автореф. дис. ... док. філол. наук : 10.02.15; 10.02.02. Київ, 1996. 34 с.
98. Дідун Л. І. Фразеологізми із семантикою інтенсивності в сучасній українській літературній мові : автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2016. 18 с.
99. Джохадзе Д. В. Диалектика Аристотеля. М. : Наука, 1971. 264 с.
100. Добровольский Д. О. К проблеме фразеологических универсалий. *Филологические науки*. 1991. № 2. С. 95–103.
101. Добровольский Д. О. Основы структурно-типологического анализа фразеологии современных германских языков : на материале немецкого, английского и нидерландского языков : автореф. дис. ... док. филол. наук : 10.02.04; 10.02.19. М., 1990. 41 с.
102. Дубнякова О. А. Категория состояния в современном французском языке (на материале конструкций с фундаментальными глаголами avoir, être, faire) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Санкт-Петербург, 2006. 25 с.
103. Елисеева А. Г. Семантический анализ языковых единиц, противопоставляемых по признаку действие – состояние. М. : Изд-во Моск. Ун-та, 1977. 74 с.
104. Елисеева А. Г. Типы предикатов состояния и их связи с другими типами предикатов. *Семантические типы предикатов*. М., 1982. С. 198–208.
105. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный [Электронный ресурс]. М. : Русский язык, 2000. – URL: <http://www.efremova.info>

106. Жакина Ю. С. Процессуальные фразеологизмы субкатегории деятельности : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Курган, 2003. 23 с.
107. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2011. 992 с.
108. Залевская А. А. Вопросы теории и практики межкультурных исследований. *Этнокультурная специфика языкового сознания* / Под. ред. Уфимцевой Н. В. М., 1996. С. 23–29.
109. Зализняк Анна А., Левонтина И. Б., Шмелев А. Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира: Сб. ст. М.: Языки славянской культуры, 2005. 544 с.
110. Зализняк Анна А. Метафора движения в концептуализации интеллектуальной деятельности. *Логический анализ языка. Языки динамического мира*. Дубна, 1999. С. 10–23.
111. Зимовец Г. В. Предикаты боли в украинском языке. *Концепт БОЛЬ в типологическом освещении* / Ред. В. М. Брицын, Е. В. Рахилина, Т. И. Резникова, Г. М. Яворская. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. С. 66–109.
112. Золотова Г. А. К типологии русского глагола. Славистика: синхрония и диахрония. Сборник статей к юбилею И. С. Улуханова. М., Азбуковник, 2006, С. 30–33.
113. Зорівчак Р. П. До методології вивчення фразеологічних одиниць у контрастивних дослідженнях. *Нариси з контрастивної лінгвістики*. К. : Наукова думка, 1979. С. 59–65.
114. Игнатенко Д.Е. Фразеологизмы со значением интенсивного эмоционального состояния в германских и славянских языках [Электронный ресурс]. *Материалы международной научно-практической конференции «Филологические чтения» (27–29 ноября 2013 г.)* / Оренбургский государственный университет. Электрон. журн. Оренбург, 2013. С. 51–60. 1 электрон. опт. диск (CD-R).
115. Игнатенко Д.Е. Семантические особенности фразеологизмов, обозначающих интенсивность состояния в английском и украинском языках. *Культура народов Причерноморья : научный журнал* / глав. ред. Ю. А. Катунин.

Симферополь : Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, 2013. № 258. С. 179–183.

116. Игнатенко Д.Е. Метафорические модели фразеологизмов со значением интенсивности действия, состояния, процесса в германских и славянских языках (Metaphorical Models of the Phraseological Units which mean Intensity of Action, State, Process in Germanic and Slavic Languages). *Proceedings of the 1st International conference on European Conference on Languages, Literature and Linguistics*. «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna, 2014. P. 376–382.

117. Игнатенко Д.Е. Фразеологизмы со значением интенсивного речевого действия в германских и славянских языках. *Матеріали Українсько-російської школи-конференції молодих учених «Сучасні дослідження мови та літератури»* (26–29 березня 2014 року) / Ред. колегія В. Д. Каліущенко (відп. ред.), О. В. Клименко, Ш. Р. Басиров, О. В. Материнська, Л. М. Ягупова, О. С. Ананченко. Донецьк : ДонНУ, 2014. С. 109–111.

118. Игнатенко Д.Е. Средства выражения интенсивности действия и состояния во фразеологизмах английского, немецкого, русского и украинского языков. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія. Одеса : МГУ, 2014. Т. 2. № 8. С. 173–176.

119. Игнатенко Д.Е. Метафорические модели фразеологизмов со значением интенсивности действия в германских и славянских языках. *Семантика и прагматика языковых единиц* : тезисы докл. Междунар. науч. конф., Минск, 11-12 мая 2015 г. / редкол. : А. М. Горлатов (отв. ред.) [и др.]. Минск : МГЛУ, 2015. С. 161–162.

120. Изард К. Э. Эмоции человека. М., 1980. 182 с.

121. Исаева И. А. Градуальная семантика глагола в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Москва, 2008. 17 с.

122. Исхакова Р. Ф. Когнитивно-семантический анализ мнемических глаголов (на материале современного английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2009. 18 с.

123. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : монографія. Вінниця : СПД Главацька, 2011. 636 с.

124. Ігнатенко Д.Є. Фразеологізми на позначення інтенсивності дії в англійській та українській мовах. *Studia Germanica et Romanica : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання* : науковий журнал / голов. ред. В. Д. Каліущенко. Донецьк : ДонНУ, 2013. Т. 10, № 2 (29). С. 57–68.

125. Ігнатенко Д.Є. Вираження негативної оцінки у фразеологічних одиницях з власними іменами в англійській та українській мовах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* : науковий журнал / голов. ред. П. Ю. Саух. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. Вип. 4 (70). С. 314–317.

126. Ігнатенко Д.Є. Фразеологізми на позначення інтенсивного виконання трудової діяльності в германських та слов'янських мовах. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 129. С. 321–327.

127. Ігнатенко Д.Є. Образна основа фразеологізмів зі значенням інтенсивної фізіологічної дії та стану в германських та слов'янських мовах. *Нова філологія*. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. № 63. С. 139–145.

128. Ігнатенко Д.Є. Категорія інтенсивності у фразеології. *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах* : зб. наук. праць / М. Г. Сенів (голов. ред.). Вінниця : ДонНУ, 2015. Вип. 30. С. 5–17.

129. Ігнатенко Д.Є. Інтенсивність вияву позитивних емоцій у фразеологізмах англійської, німецької, російської та української мов. *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах* : зб. наук. праць / М. Г. Сенів (голов. ред.). Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. Вип. 33-34. С. 35–48.

130. Ігнатенко Д.Є. Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності в германських і слов'янських мовах // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. Одеса : МГУ, 2016. Т. 2. Вип. 24. С. 86–90. ISSN 2409-1154

131. Ігнатенко Д.Є. Метафоричні моделі фразеологізмів на позначення інтенсивності руху в англійській, німецькій, російській та українській мовах.

Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Дрогобич, 2014. С. 141–151.

132. Ігнатенко Д.Є. Структурно-семантичні особливості фразеологізмів на позначення різної міри ознак в англійській, німецькій та російській мовах. *Матеріали XI Міжвузівської конференції молодих учених «Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських та германських мов і літератур» (29-30 січня 2013 року) / Ред. колегія В. Д. Каліущенко (відп. ред.), М. Г. Сенів, Т. О. Поденежна. Донецьк : ДонНУ, 2013. С. 56–59.*

133. Ігнатенко Д.Є. Семантичні особливості фразеологізмів зі значенням інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності в англійській, німецькій, російській та українській мовах. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Структура і семантика різнорівневих одиниць у слов'янських, романських та германських мовах» (15 грудня 2016 р.) / Ред. колегія: М. Г. Сенів (відп. ред.), М. Я. Оленяк, О. В. Білецька, О. О. Залужна, Д. Є. Ігнатенко. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2016. С. 41–46.*

134. Ігнатенко Д.Є. Принципи семантичної організації фразеологізмів, що позначають інтенсивність негативного психо-емоційного стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах. *Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса за 2015-2016 рр. Секція «Порівняльно-історичне мовознавство». Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. С. 7–8.*

135. Ігнатенко Д.Є. Семантична організація фразеологізмів, що характеризують інтенсивну мовленнєву діяльність в англійській, німецькій, російській та українській мовах. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методики викладання іноземних мов» (18 грудня 2017 р.) / Ред. колегія: М. Г. Сенів (відп. ред.), М. Я. Оленяк, О. В. Білецька, О. О. Залужна, Д. Є. Ігнатенко. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. С. 41–48.*

136. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. К., 2008. 24 с.
137. Казарина В. И. Синтаксический концепт «состояние» в современном русском языке (к вопросу о его формировании) : монография. Елец : ЕГУ им. И. А. Бунина, 2002. 225 с.
138. Калита А., Алексієвець О. Взаємодія засобів інтенсифікації експресивних висловлювань. *Наукові записки. Серія : Мовознавство*. 1998. №1 (8). С. 82–87.
139. Калиущенко В. Д. Типология отыменных глаголов. Донецк : Донеччина, 1994. 422 с.
140. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом «Душа» : структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. К., 2002. 24 с.
141. Карповская Н. В. Категория интенсивности атрибутивного признака в испанском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Воронеж, 1998. 20 с.
142. Кассирер Э. Сила метафоры. *Теория метафоры*. М. : Прогресс, 1990. С. 33–43.
143. Категория количества в современных европейских языках / Отв. ред. В. В. Акуленко. К. : Наук. Думка, 1990. 284 с.
144. Кацнельсон С. Д. Общее и типологическое языкознание / отв. ред. А. В. Десницкая. Л. : Наука, 1986. 298 с.
145. Кемкин В. И. Категория «состояние» в научном познании : монография. М. : Высш. шк, 1983. 120 с.
146. Ковальчук И. Ю. Повтор и его функции в тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Пятигорск, 2004. 21 с.
147. Кожина М. Н. О языковой и речевой экспрессии и ее экстралингвистическом обосновании. *Проблемы экспрессивной стилистики* : Межвузовский сборник научных трудов. Ростов : Изд-во Ростовского университета, 1987. С. 8–17.

148. Козлова И. А. Градуальность качества в разных типах номинации (на материале английских прилагательных) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1987. 21 с.

149. Колесникова О. В. Каузація у фразеологічній системі російської мови (лінгвокультурологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Симферополь, 2010. 20 с.

150. Колесникова С. М. Функционально-грамматическая категория градуальности в современном русском языке : учеб. пос. М. : Высшая школа, 2010. 279 с.

151. Колесов В. В. Русская ментальность в языке и тексте. СПб. : Петербургское Востоковедение, 2006. 624 с.

152. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. М. : Наука, 1990. 103 с.

153. Концепт движения в языке и культуре / Отв. ред. Т. А. Агапкина. М. : Издательство «Индрик», 1996. 384 с.

154. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. М. : ЧеРо, 2003. 349 с.

155. Коротина В. И. Семантические типы предикатов состояния в английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. М., 2004. 16 с.

156. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навчальний посібник. Вінниця : Нова книга, 2003. 459 с.

157. Кочерган М. П. Зіставна лексична семантика : проблеми і методи дослідження. *Мовознавство*. 1996. № 2–3. С. 3–12.

158. Кочерган М. П. Основы зіставного мовознавства. К. : Академія, 2006. 423 с.

159. Кравец А. С. Абсурд как нарушение смысла. *Вестник Воронежского университета*. Серия : Гуманитарные науки. №2. Воронеж, 2004. С. 133–179.

160. Красавский Н. А. Концепт ZORN в пословично-поговорочном фонде немецкого языка. *Теоретическая и прикладная лингвистика*. Воронеж : ВГТУ. 2000. Вып. 2. С. 78–89.

161. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : монография. Волгоград : Перемена, 2001. 495 с.
162. Краснобаева-Чорна Ж. Лінгвофраземна аксіологія : парадигмально-категорійний вимір. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 413 с.
163. Кузнецова А. И. Словарь морфем русского языка : Ок. 52000 слов / А. И. Кузнецова, Т. Ф. Ефремова. М. : Рус. Яз., 1986. 1132 с.
164. Кульчицький О. Ю. Світовідчуття українця. *Українська душа*. К. : Фенікс, 1992. С. 48–65.
165. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / 2-е изд., перераб. М. : Высш. шк., 1996. 381 с.
166. Кунин А. В. Фразеологические интенсификаторы в современном английском языке. *Иностранные языки в школе*. 1966. №1. С. 12–19.
167. Купер Дж. Энциклопедия символов. Кн. IV. Серия «Символы». М. : Ассоциация Духовного Единения «Золотой век», 1995. 401 с.
168. Лабінська Б. І. Німецькі фразеологізми з компонентом на позначення фізичного стану людини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2004. 20 с.
169. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение. М. : Языки славянской культуры, 2003. 400 с.
170. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи : Что категории языка говорят нам о мышлении / Пер. с англ. И. Б. Шатуновского. М. : Языки славянской культуры, 2004. 792 с. (Язык. Семиотика. Культура).
171. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. М. : Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
172. Лебединская В. А. Процессуальные фразеологизмы современного русского языка. Челябинск : ЧГПИ, 1987. 80 с.
173. Левченко О. П. Безеквівалентна російська і українська фразеологія : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01; 10.02.02. К., 1995. 23 с.
174. Лойко М. О. Функционально-семантическая категория интенсивности признака : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19. Минск, 1990. 18 с.

175. Лубенцова Т. В. Способы выражения интенсивно-результативного состояния в немецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Тамбов, 2005. 22 с.

176. Лукин В. А. Некоторые проблемы и перспективы компонентного анализа. *Вопросы языкознания*. 1985. №3. С. 58–66.

177. Лукьянова Н. А. Дискуссионные моменты интерпретации экспрессивности как категории лексикологии / Н. А. Лукьянова // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2 : Языкознание. 2009. № 1. С. 211–215.

178. Лукьянова Н. А. О соотношении понятий экспрессивность, эмоциональность, оценочность. *Актуальные проблемы лексикологии и словообразования*. Вып. V. Новосибирск, 1976. С. 12–41.

179. Ляшенко Н. С. Внутренняя форма фразеологических единиц : онтологический и культурологический аспекты : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02; 10.02.01. К., 1997. 227 с.

180. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. К. : Знання, 2004. 326 с.

181. Мещанинов И. И. Понятийные категории в языке. Тр. Военного института иностранных языков. 1945. № 1. С. 3–25.

182. Минаева О. В. Макроконцепт QUANTITÉ «КОЛИЧЕСТВО»: Структура, средства лексической репрезентации и механизмы развития : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Воронеж, 2009. 17 с.

183. Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : дис. ... док. філол. наук : 10.02.17. К., 2012. 32 с.

184. Мізін К. І. Компаративна фразеологія : монографія. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2007. 168 с.

185. Мізін К. І. Принципи зіставлення фразеологічних систем. *Проблеми зіставної семантики* : зб. наук. статей / відп. ред. А. В. Корольова. К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. Вип. 10. Ч. II. С. 89–95.

186. Мороз О. А. Фразеологічні одиниці з компонентом «власне ім'я» в

сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2002. 20 с.

187. Мусиенко В. П. Категория интенсивности в структуре русского глагола : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Киев, 1984 25 с.

188. Мусиенко В. П. Функционально-семантическая категория меры в русском языке : дис. ... док. филол. наук : 10.02.02. К., 1992. 447 с.

189. Недялков В. П., Яхонтов С. Е. Типология результативных конструкций. *Типология результативных конструкций*. Ленинград, 1983. С. 5–41.

190. Норман Б. Ю. Градация в русском языке. *Quantitat und Graduierung als kognitiv-semantische Kategorien* / Herausgegeben von H. Jachnow, B. Norman, Adam E. Suprun. Wiesbaden : Otto Harrassowitz Verlag, 2001. С. 381–403.

191. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики. М. : Языки славянской культуры, 2004. 608 с.

192. Падучева Е. В. К аспектуальным свойствам ментальных глаголов : перфектные видовые пары. *Логический анализ языка : Ментальные действия*. М., 1993. С. 111–120.

193. Падучева Е. В. Лексическая аспектуальность и классификация предикатов по Маслову-Вендлеру. *Вопросы языкознания*. № 6. 2009. С. 3–20.

194. Панкевич О. Й. Граматичні особливості дієслівної метафори в сучасній німецькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. К., 1996. 24 с.

195. Пашковська Г. О. Походження і семантичний розвиток українських дієслів та фразеологізмів на позначення процесів мовлення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. К., 2008. 23 с.

196. Пете И. Семантические типы и способы выражения состояния в русском языке в сопоставлении с венгерским. *Dissertationes Slavicae*, Szeged, 1978. P. 87–119.

197. Пименова М. В. Семантико-синтаксический аспект ментальных глаголов (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Санкт-Петербург, 1995 16 с.

198. Пірус Г. О. Предикати відношення в українській мові : семантико-

- граматичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. К., 2004. 15 с.
199. Полюга Л. М. Словник українських морфем. Львів : Світ, 2001. 448 с.
200. Полянский А. Н. Категория интенсивности признака в русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. М., 1978 18 с.
201. Попенко О. М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності дії : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. К., 2005. 22 с.
202. Попов С. Л. Семантика предела и способы ее выражения в русском языке : предельные показатели совсем и совершенно : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01. Харьков, 1995. 19 с.
203. Попова А. О. Когнітивна метафора та її типи : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. К., 1995. 24 с.
204. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2006. 20 с.
205. Радченко Г. И. Языковые средства выражения категории интенсивности и их стилистическая роль в произведениях писателей XVIII века : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Ростов-на-Дону, 2007. 24 с.
206. Раимжонов З. Х. Категория интенсивности в сравнительно-типологическом освещении. *Вестник Челябинского государственного университета*. Вып. 67. Филология и искусствоведение. №20 (274). 2012. С. 114–117.
207. Райхштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. М. : Высшая школа, 1980. 143 с.
208. Рахилина Е. В. Семантика или синтаксис? (К анализу частных вопросов в русском языке). München : Verlag Otto Sanger, 1990. 190 с.
209. Рахилина Е. В., Плугнян В. А. О лексико-семантической типологии. *Глаголы движения в воде : лексическая типология* / Ред. Т. А. Майсак, Е. В. Рахилина. М. : Издательство «Индрик», 2007. С. 9–27.
210. Ревенко И. В. Языковая категория интенсивности и ее экспликация в идиостиле В. Астафьева : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Кемерово,

2004. 24 с.

211. Резникова Т. И. Предикаты боли в немецком языке. *Концепт БОЛЬ в типологическом освещении* / Ред. В. М. Брицын, Е. В. Рахилина, Т. И. Резникова, Г. М. Яворская. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. С. 154–198.

212. Рис У. Г. Категорія інтенсивності у сучасній польській мові : когнітивно-семантичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03. Івано-Франківськ, 2009. 21 с.

213. Родионова С. Е. Интенсивность и ее место в ряду других семантических категорий. *Славянский вестник*. Вып. 2. М. : МАКС Пресс, 2004. С. 303–308.

214. Родионова С. Е. Семантика интенсивности и ее выражение в современном русском языке. *Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры*. СПб : Наука, 2005. С. 150–169.

215. Савичева Х. Н. Интенсификация и ее отражение в русской фразеологии : в сопоставлении с башкирскими фразеологическими единицами : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Уфа, 2004. 20 с.

216. Сайфи Л. А. Концептуализация соматического образа человека в языке и дискурсивных практиках (на материале современного английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Уфа, 2008. 24 с.

217. Сакаева Л. Р. Сопоставительный анализ фразеологических единиц антропоцентрической направленности (на материале русского, английского, татарского и таджикского языков) : автореф. дис. ... док. филол. наук : 10.02.20. Казань, 2008. 40 с.

218. Самылина Е. В. Структурные и семантические свойства процессуальных фразеологизмов со значением физической деятельности и физического состояния в русском и английском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Челябинск, 2008. 23 с.

219. Свинцицкий И. Я. Фразеологические средства субъективной оценки личности в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1985. 237 с.

220. Селиверстова О. Н. Второй вариант классификационной сетки и

описание некоторых предикатных типов русского языка. *Семантические типы предикатов*. М. : Наука, 1982. С. 86–157.

221. Селиверстова О. Н. Труды по семантике. М. : Языки славянской культуры, 2004. 960 с.

222. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психо-когнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія. Черкаси : Брама, 2004. 276 с.

223. Семенова Н. Н. Сопоставительно-типологический анализ фразеологических единиц, выражающих понятия неопределенно большого и неопределенно малого количества (на материале английского, немецкого и шведского языков. *Межвузовский сборник научных трудов* / под ред. В. Д. Аракина. М. : Изд-во МГПИ им. В. И. Ленина, 1982. С. 121–132.

224. Сепир Э. Градуирование. Семантическое исследование. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 16. М., 1985. С. 43–78.

225. Сергеева Е. Н. Степени интенсивности количества и их выражение в английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. М., 1967. 25 с.

226. Скляревская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Скляревская. СПб, 1993. 151 с.

227. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови : монографія. К. : Наук. думка, 1973. 280 с.

228. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / А. Н. Зуев, И. Д. Молчанова, Р. З. Мурясов и др.; [Под рук. М. Д. Степановой]. М. : Рус. Яз., 1979. 536 с.

229. Современный философский словарь / Под общей ред. д. ф. н. профессора В. Е. Кемерова / 2-е изд., испр. и доп. Лондон, Франкфурт-на-Майне, Париж, Люксембург, Москва, Минск «ПАНПРИНТ», 1998. 1064 с.

230. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / Відп. ред. І. Р. Вихованець; Нац. акад. наук України ; Ін-т укр. мови. Проект «Наук. кн.». К. : Наук. Думка, 2003. 283 с.

231. Солодуб Ю. П. Русская фразеология как объект сопоставительного структурно-типологического исследования (на материале фразеологизмов со

значением качественной оценки лица). М. : Изд-во Моск. Пед. Ин-та, 1985. 112 с.

232. Солодухо Э. М. Вопросы сопоставительного изучения заимствованной фразеологии. Казань : Казан. Ун-т, 1977. 159 с.

233. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения. (Семиологическая грамматика). М. : Наука, 1981. 361 с.

234. Суворина К. М. Интенсивы в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. М., 1976. 22 с.

235. Сущинский И. И. Система средств выражения высокой степени признака (на материале современного немецкого языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. М., 1977. 16 с.

236. Телия В. Н. Метафоризация и её роль в картине мира. *Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира*. М. : Наука, 1988. С. 173–203.

237. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и её экспрессивно-оценочная функция. *Метафора в языке и тексте*. М., 1988. С. 26–52.

238. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М., 1986. 146 с.

239. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический, и лингвокультурологический аспект. М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.

240. Телия В. Н. Семантика идиом в функционально-параметрическом отображении. *Фразеография в Машинном фонде русского языка*. М. : Наука, 1990. С. 32–47.

241. Торосян О. М. Функціональні характеристики прислівників міри та ступеня в сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. К., 1998. 22 с.

242. Тривати С. Н. Вербализация основных концептов, представляющих интеллектуально-эмоциональную деятельность человека (на материале английской и русской фразеологии) : автореф. дис. ... канд. филол. наук :

10.02.19. Воронеж, 2002. 22 с.

243. Тропинина Н. П. Лексико-семантические связи групп глагольной лексики (на материале глаголов интеллектуальной деятельности) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. К., 1984. 25 с.

244. Трошкина А. Н. Номинативный аспект категории интенсивности действия в разноструктурных языках : на материале русского и английского языков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Саратов, 2001. 178 с.

245. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке. М. : Высш. Шк., 1990. 173 с.

246. Убин И. И. Лексические средства выражения категории интенсивности (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. М., 1974. 34 с.

247. Ужченко В. Д. Внутрішня форма фразеологізму в зв'язку з внутрішньою формою слова. *Мовознавство*, 1993. №3. С. 23–30.

248. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : посібник / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. Луганськ : Альма-матер, 2005. 399 с.

249. Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2000. 18 с.

250. Усачева О. А. Выражение интенсивности в конструкциях с отвлеченными существительными : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Самара, 2004. 19 с.

251. Федорюк А. В. Функционально-прагматические аспекты фразеологических интенсификаторов в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Иркутск, 2001. 198 с.

252. Федуленкова Т. Н. Изоморфизм и алломорфизм в германской фразеологии (на материале английского, немецкого и шведского языков) : автореф. дис. ... док. филол. наук : 10.02.20. Северодвинск, 2006. 35 с.

253. Федяева Н. Д. Нормы в пространстве языка : монография / 2-е изд., стереотип. М. : ФЛИНТА, 2011. 172 с.

254. Филоненко Т. М. Фразеологический образ в языковых моделях пространства, времени и количества (на материале фразеологизмов современного русского языка): автореф. дис. ... док. филол. наук : 10.02.01. М., 2004. 43 с.

255. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 4-е изд. М. : Политиздат, 1981. 720 с.

256. Хабибуллина А. Э. Фразеологические единицы, выражающие состояние человека в английском, русском и татарском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Казань, 2010. 22 с.

257. Хмара В. В. Зіставні аспекти семантики східнослов'янських та західногерманських фразеологічних одиниць із компонентом «коліно». *Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 86–89.

258. Храмова В. До проблеми української ментальності. *Українська душа*. К. : Фенікс, 1992. С. 3–35.

259. Хрущ О. Цінності та особливості українського національного характеру. URL: <http://newright.primordial.org.ua/hrushch.htm>

260. Чейф У. Значение и структура языка / Пер. с англ. Г. С. Щура. М. : «Прогресс», 1975. 431 с.

261. Чепасова А. М. Семантические и грамматические свойства фразеологизмов : учеб. пособие к спецкурсу. Челябинск, 1983. 93 с.

262. Червенкова И. В. Общие адвербиальные показатели меры признака (в современном русском языке) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. М., 1975. 26 с.

263. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка. М. : Высшая школа, 1970. 190 с.

264. Чугунова С. А. Концептуализация времени в разных культурах : автореф. дис. ... док. филол. наук : 10.02.19. Тверь, 2009. 45 с.

265. Чудинов А. П. О семантике и классификации каузативных глаголов. *Семантические классы русских глаголов* : межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1982. С. 47–54.

266. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка : Учебное пособие / 4-е изд., доп. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 312 с.
267. Шаталова В. М. О лексико-синтаксическом выражении степени качества у имён прилагательных. *Русский язык в школе*. 1967. №1. С. 76–79.
268. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : монография. М. : Гнозис, 2008. 402 с.
269. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. М. : Изд-во ЛКИ, 2008. 208 с.
270. Шаховский В. И. Соотносится ли эмотивное значение слова с понятием? *Вопросы языкознания*. 1987. №5. С. 47–58.
271. Шаховский В. И. Эмоциональные культурные концепты : параллели и контрасты. *Языковая личность : культурные концепты*. Волгоград, 1996. С. 80–96.
272. Шевелюк В. А. Контрастивна семантика фразеологічних одиниць із соматичним компонентом : лінгвокультурологічний підхід (на матеріалі іспанської та української мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. К., 2009. 25 с.
273. Шейгал Е. И. Интенсивность как компонент семантики слова в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. М., 1981. 26 с.
274. Шиловская Л. В. Средства выражения ослабленной интенсивности действия и состояния в современном французском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Санкт-Петербург, 2007. 25 с.
275. Штефан Б. Фразеологические единицы со значением «предельность» в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. М., 1984. 19 с.
276. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Изд. 2-е, стереотип. М. : Едиториал, УРСС, 2004. 432 с.
277. Экман П. Психология эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь. СПб, 2010. 182 с.

278. Энциклопедия мифологии. – URL: <http://godsbay.ru/hellas/argus.html>
279. Энциклопедия. Символы, знаки, эмблемы / Авт.-сост. В. Андреева и др. М. : ООО «Издательство Астрель» : ООО «Издательство АСТ», 2004. 556 с.
280. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика. *Структурализм «за» и «против»*. М., 1975. 470 с.
281. Яковлева И. Н. Семантическая категория состояния и средства ее реализации (на материале русского и английского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Воронеж, 2004. 24 с.
282. Ярцева В. Н. Типология языков и проблемы универсалий. *Вопросы языкознания*. 1976. № 2. С. 6–16.
283. Altenberg B. Phraseology of spoken English : The Evidence of Recurrent Word-combinations / Cowie A. P. *Phraseology. Theory, Analysis and Application*. Oxford : Clarendon Press, 1998. P. 101–122.
284. Baker M. C. *Lexical Categories. Verbs, Nouns and Adjectives*. Cambridge : University Press, 2003. 353 p.
285. Balzer B. Phraseologische Vergleiche, polyglott. *Revista de Filología Alemana*. 2001, №9. P. 165–181.
286. Baranov A. Cognitive Modeling of Actual Meaning in the Field of Phraseology. *Journal of Pragmatics*. 1996. № 25. P.409–429.
287. Black M. More about Metaphor. *Metaphor and Thought*; ed. b. A. Ortony. Cambridge : Cambridge University Press, 1979. P. 19–43.
288. Bolinger D. Degree words. The Hague Paris, 1972. 324 p.
289. Cowie A. P. *Phraseology : Theory, Analysis, and Applications*. Oxford : Clarendon Press, 1998. 258 p.
290. Croft W. *Typology and Universals*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 311 p.
291. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. London, New-York, Sydney, Toronto : Cambridge University Press, 1995. 489 p.
292. Davidson D. What Metaphors Mean. *Critical Inquiry*. 1978. №5. P. 31–47.
293. Diller H.J. *Emotion and the Linguistics of English*. Tübingen : Niemeier,

1992. 155 p.

294. Dobrovol'skij D. Contrastive idiom analysis : Russian and German idioms in theory and in the bilingual dictionary. *International journal of lexicography*. Vol. 13 (No. 3). 2000. P. 169–186.

295. Donalies E. Basiswissen Deutsche Phraseologie : 1 Aufl. A. Francke Verlag Tübingen und Basel : UTB, 2009. 359 S.

296. Engel U. Deutsche Grammatik : 2 Aufl. Heidelberg : Groß, 1996. 888 S.

297. Erben J. Abriß der deutschen Grammatik. Berlin : Akademie, 1966. 316 S.

298. Fauconnier G. Mappings in Thought and Language. Cambridge University Press, 1997. 205 p.

299. Fernando C. Idioms and Idiomaticity. Oxford : Oxford University Press, 1996. 265 p.

300. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1982. 250 s.

301. Fleischer W., I. Barz Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen : Max Niemeyer, 1992. 375 S.

302. Geeraerts D. The interaction of metaphor and metonymy in composite expressions. *Metaphor and metonymy in comparison and contrast* / René Dirven & Ralf Pörings (red.). Berlin : Mouton de Gruyter, 2002. P. 435–465.

303. Gibbs R. W. Speaker's Assumptions about the Lexical Flexibility of Idioms. *Memory and Cognition* / R. W. Gibbs, N. Nayak, J. L. Bolton, M. E. Keppel. 1989. №17/1. P. 58–68.

304. Gibbs R. W. Why Idioms Are Not Dead Metaphors. *Idioms: Processing, Structure and Interpretation*. New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1993. P. 57–77.

305. Gläser R. The Grading of Idiomaticity as a Presupposition for a Taxonomy of Idioms. *Understanding the Lexicon : Meaning, Sense and World Knowledge in Lexical Semantics* / Hüllen W., Schulze R. Tübingen : Max Niemeyer, 1988. P. 264–279.

306. Glucksberg S. Understanding Figurative Language : From Metaphor to

Idioms. Oxford : Oxford University Press, 2001. 186 p.

307. Glucksberg S. Idiom Meanings and Allusional Content. *Idioms : Processing, Structure and Interpretation*. New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1993. P. 3–26.

308. Greenbegr J. *Language Typology : A Historical and Analytic Overview*. Walter de Gruyter, 1974. 82 p.

309. Helbig G. Zu einigen Problem der konfrontativen Grammatik und der Interferenz in ihrer Bedeutung für den Fremdsprachenunterricht. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin*. H.3. 1973. S. 171–176.

310. Ignatenko D. Phraseologische Einheiten der Intensivierung in germanischen und slawischen Sprachen. *Diachronie. Linguistische Typologie. Kontrastive Linguistik : Empirische Untersuchungen zu germanischen, romanischen und slawischen Sprachen / Larysa Iagupova, Volodymyr Kaliuščenko (Hrsg.)*. Donezk : Nationale Universität Donezk, 2013. S. 25–27.

311. Johnson M. *The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1987. 233 p.

312. Korhonen J. Probleme der kontrastiven Phraseologie. *Phraseologie : ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung / Herausgegeben von Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, Neal R. Norrick : 1 Halbband*. Walter de Gruyter; Berlin; New York, 2007. S. 574–590.

313. Korunets' I. V. *Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages*. Вінниця : Нова книга, 2003. 464 с.

314. Kövecses Z. *Metaphor and Emotion*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. 215 p.

315. Kreidler Ch. W. *Introducing English Semantics*. London, N.Y. : Routledge, 1998. 332 p.

316. Kühnhold I. Präfixverben. *Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache*. Teil 1 : das Verb. Düsseldorf : Schwann, 1973. S. 141–362.

317. Kutscher S. *Kausalität und Argumentrealisierung. Zur Konstruktionsvarianz bei Psychverben am Beispiel europäischer Sprachen*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen,

2009. 281 S.

318. Labov W. Intensity. *Meaning, Form and Use in Context: Linguistic Applications*. Washington D.C. : Georgetown University Press, 1984. P.43–70.

319. Lakoff G. *The Contemporary Theory of Metaphor*. Cambridge : Cambridge University Press, 1994. 89 p.

320. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 354 p.

321. Lakoff G., Johnson M. *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York : Basic Books, 1999. 624 p.

322. Langacker R. W. Culture, Cognition, and Grammar. *Language Contact and Language Conflict*. Amsterdam-Philadelphia, 1994. P. 25–53.

323. Lewandowski Th. *Linguistisches Wörterbuch*. Band 1–3: Heidelberg, Quelle & Meyer, 1975. Bd. 2. 372 S.

324. Lyons J. *Semantics*. Cambridge : Cambridge University Press, 1979. V. 2 897 p.

325. Makkai A. On redefining the Idiom. *Lacus Forum*. 2009. №36. P. 215–227.

326. Mathesius W. Verstaerkung und Emphase. *Melanges de Linguistique offerts a Charles Bally*. Geneve, 1939. S. 407–413.

327. Melčuk I. Phrasemes in language and phraseology in linguistics. *Idioms: Structural and psychological perspectives* / ed. by M. Everaert; E.J. van der Linden and A. Schenk; and R. Schreuder. Hillsdale : Erlbaum 1995. S. 167–232.

328. Moon R. *Fixed Expressions and Idioms in English*. Oxford : Clarendon Press, 1998. 338 p.

329. Nöth W. Symmetries and Asymmetries between Positive and Negative Emotion Words // *Proceedings*. Tübingen : Niemeier, 1992.

330. Palm Chr. *Phraseologie : Eine Einführung*. Stuttgart : Narr Verlag, 1995. 130 S.

331. Palosi Ildikó Способы выражения интенсивности действия в русском языке. *Studia Russica XXIII*. Budapest, 2009. P. 289–297.

332. Quantität und Graduierung als kognitiv-semantische Kategorien /

Herausgegeben von Helmut Jachnow, Boris Norman und Adam E. Suprun unter Mitarbeit von Tina Drechsler und Zilka Idrizovic. Band 12. Harrosowitz Verlag, Wiesbaden, 2001. 648 S.

333. Ritchie D. Common Ground in Metaphor Theory: Continuing the Conversation. *Metaphor and Symbol*. 2004. Vol. 19. №3. P. 233–244.

334. Ritchie D. Metaphors in Conversational Context: Toward a Connectivity Theory of Metaphor Interpretation. *Metaphor and Symbol*. 2004. Vol. 19. №4. P. 265–287.

335. Rot S. On Crucial Problems of the English Verb. Frankfurt am Main, 1998. 248 p.

336. Russell J. A. Culture and the categorization of emotions. *Psychol Bulletin*. 1991, Vol. 110(3), P. 426–450.

337. Sabban A. Culture-boundness and problems of cross-cultural phraseology. *Phraseologie: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung* / Herausgegeben von Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, Neal R. Norrick: 1 Halbband. Walter de Gruyter; Berlin; New York, 2007. S. 590–604.

338. Schmale G. abfeiern, ablachen, abtanzen – zur Funktion des Erstglieds ab- bei verbalen Neuschöpfungen und Neubedeutungen im Gegenwartsdeutschen. *Verbale Wortbildung im Spannungsfeld zwischen Wortsemantik, Syntax und Rechtschreibung*: 2 Auflage. Stauffenburg Verlag, 2011. S. 132–144.

339. Schmidt W. Grundfragen der deutschen Grammatik. Volk und Wissen Volkseigener Verlag Berlin, 1977. 332 S.

340. Schrauf R. W. Comparing Cultures Within Subjects: A Cognitive Account of Acculturation as a Framework for Cross-cultural Study. *Anthropological Theory*. 2002. №2 (1). P. 98–115.

341. Schwarz N., Bless H. Happy and mindless, but sad and smart? The impact of affective states on analytic reasoning. *Emotion and social judgment* / J. P. Forgas (Ed.). New York: Pergamon Press, 1991. P. 55–72.

342. Searle J. R. Metaphor. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of*

Speech Acts. Cambridge : Cambridge University Press, 1981. P. 76–116.

343. Serval S. P. A cognitive approach to the role of body parts in the conceptualization of emotion metaphors. *Epos : Revista de filología*. Madrid : Uned, 2001. №17. P. 245–260.

344. Song J. J. *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Oxford : OUP Oxford, 2011. 754 p.

345. Stern J. Metaphor, Literal, Literalism. *Mind and Language*, 2006. P. 243–279.
URL: <http://philosophy.uchicago.edu/faculty/files/stern/metaphor.pdf>

346. Sternin I. *Studien zur kontrastiven Lexikologie und Phraseologie*. Voronez, 1994. 114 S.

347. Strässler J. *Idioms in English : a pragmatic analysis*. Tübingen : Günter Narr, 1982. 165 p.

348. Tafel K. Zum Wesen von Quantität und Zählbarkeit und zu deren Bedeutung für die menschliche Gemeinschaft. *Quantitat und Graduierung als kognitiv-semantische Kategorien* / Herausgegeben von H. Jachnow, B. Norman, Adam E. Suprun. Wiesbaden : Otto Harrassowitz Verlag, 2001. P. 20–39.

349. Trubetzkoy N. S. *Studies in General Linguistics and Language Structure*. Durham : Duke University Press, 2001. 324 p.

350. Vendler Z. Verbs and Times. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, New York, 1967. P. 97–121.

351. Weinreich U. Explorations in semantic theory. *Current Trend in Linguistics*. The Hague / Paris : Mouton, 1966. Vol. 3. P. 395–477.

352. Wierzbicka A. Emotional Universals. *Language Design*. 1999. №2. P. 23–69.

353. Wierzbicka A. *Emotions Across Languages and Cultures : Diversity and Universality*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. P. 285–319.

354. Wierzbicka A. *Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. Oxford : Oxford University Press, 1992. 496 p.

355. Wierzbicka A. The Search for Universal Semantic Primitives. *Thirty Years of*

Linguistic Evolution : Studies in Honour of René Dirven on the Occasion of His Sixtieth Birthday / R. Dirven, M. Pütz (eds.). Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 1992. P. 215–242.

356. Wierzbicka A. The semantic of Emotions : Fear and its Relatives in English / *Australian Journal of Linguistics*. 1990. Vol. 10. №2. P. 35–48.

357. Wierzbicka A. Semantics : Primes and universals. Oxford; New York : Oxford University Press, 1996. 220 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

358. Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К. Т. Баранцев. 2-ге вид., випр. К. : Т-во “Знання”, КОО, 2005. 1056 с.

359. Бинович Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь / Л. Э. Бинович. М. : Аквариум, 1995. 768 с.

360. Большой толковый словарь русских глаголов : Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы. Английские эквиваленты / Под ред. Л. Г. Бабенко. М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2007. 576 с.

361. Большой толковый словарь русского языка / Под ред. С. А. Кузнецова. СПб. : «Норинт», 2000. 1536 с.

362. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий. / Отв. ред. В. Н. Телия. 2-е изд., стер. М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. 784 с.

363. Елистратов В. С. Словарь русского арго (материалы 1980–1990 гг.), 2002. – URL: <http://gramota.ru/slovari/argo/>

364. Жуков В. П. Сидоренко М. И., Шкляр В. Т. Словарь фразеологических синонимов русского языка : Около 730 синоним. Рядов / Под ред. В. П. Жукова. М. : Рус. Яз., 1987. 448 с.

365. Кунин А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь // А. В. Кунин. [4-е изд., перераб. И доп.]. М. : «Русский язык», 1984. 944 с.

366. Мальцева Д. Г. Немецко-русский фразеологический словарь с лингвострановедческим комментарием. М. : Издательство : Азбуковник, 2002. 350 с.

367. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русских народных сравнений / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. М. : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008. 800 с.

368. Німецько-український фразеологічний словник / У 2 т. Т. I : А–К. ; Т. II : L–Z / Уклад. В. І. Гавриць, О. П. Пророченко. К. : Рад. Шк., 1981. Т. I. 416 с., Т. II 382 с.

369. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. К. : Рад. Шк., 1991. 400 с.

370. Словарь образных выражений русского языка. Т. С. Аристова, М. Л. Ковшова, Е. А. Рысева и др. : Под ред. В. Н. Телия. М. : «Отечество», 1995. 368 с.

371. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; [за ред. І. К. Білодіда]. К. : Наукова думка, 1970-1980. – URL: <http://sum.in.ua>

372. Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко. К. : Наук. Думка, 2003. 787 с.

373. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми. К. : Критика, 2008. 453 с.

374. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови. / Г. М. Удовиченко. Київ : Вища школа, 1984. Т. 1 : А–М 304 с. Т. 2 : Н–Я 384 с.

375. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. К. : Освіта, 1998. 224 с.

376. Федоров А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка [Текст] : около 13000 фразеологических единиц. 3-е изд. Москва : АСТ : Астрель, 2008. 879 с.

377. Фелицына В. П., Мокиенко В. М. Русские фразеологизмы : лингвострановедческий словарь. Под ред. Е. М. Верещагина и В. Г. Костомарова. М. : Русс. Яз., 1990. 220 с.

378. Фразеологічний словник української мови : В 2 кн. Кн. 1 : [А-Налити] / Уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.; Редкол. : Л. С. Паламарчук (голова) та ін.; НАН України ; Ін-т укр. Мови. 2-ге вид. К. : Наук. Думка, 1999. Кн. 1 528 с. Кн. 2 С. 528–980.

379. Фразеологический словарь русского языка / Молотков А.И. М. : Советская энциклопедия, 1968. 543 с.

380. Фразеологический словарь русского языка (Автор. Коллектив: проф. И. В. Федосов, канд. Ф.н. А. Н. Лапицкий). М. : «Юнвес», 2003. 608 с.

381. Фразеологический словарь современного русского языка. М. : Аделант, 2014. 512 с.

382. Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь Харків : «Основа», 1993. 176 с.

383. Ярещенко А. П., Бездітко В. І., Козир О. В. Сучасний фразеологічний словник української мови. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 640 с.

384. Collins Cobuild Idioms Dictionary. Glasgow : Harper Collins Publishers, 2002. 498 p.

385. Cambridge international Dictionary of Idioms [editor E. Walter]. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 587 p.

386. Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs. 1st Edition. By Richard A. Spears. McGraw-Hill's, 2006. 1098 p.

387. Dictionary of Idioms and their Origins. By Linda and Roger Flavell. London : Kyle Cathie Limited, 1992. 216 p.

388. Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Band 11. Dudenverlag : Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich. 959 S.

389. Friederich W. Moderne Deutsche Idiomatik. Alphabetisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen. München, 1993. 565 S.

390. Longman Exams Dictionary – URL: Longman Exams Dictionary CD-ROM © Pearson Education Limited 2006.

391. Oxford Dictionary of Idioms / [Edited by Judith Siefring]. Oxford : Oxford University Press, 2004. 352 p.

392. Oxford Dictionary of English – URL: Oxford University Press 2010 CD-ROM.

393. Oxford Dictionary of English Idioms / [Edited by John Ayto]. Oxford : Oxford University Press, 2009. 607 p.

394. Küpper Dr. Heinz. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. Stuttgart : Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung GmbH., 1987. 989 S.

395. Schemann H. Deutsche Idiomatik Wörterbuch der deutschen Redewendungen im Kontext [2. Auflage, mit vollständig überarbeiteter Einführung]. Stuttgart-Dresden : Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/Boston, 1993. 1037 S.

396. Thesaurus of Traditional English Metaphors / by P. R. Wilkinson. London and New York : Routledge, 2002 (Second edition). 2034 p.

397. Национальный корпус русского языка. – URL: <http://www.ruscorpora.ru/search-main.html>

398. Корпус української мови. – URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx?11=209>

399. British National Corpus. – URL: <http://corpus.byu.edu/bnc/>

400. Corpus of Contemporary American English. – URL: <http://corpus.byu.edu/coca/>

401. Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache. – URL: <http://www.dwds.de>

402. Redensarten Index. – URL: <http://www.redensarten-index.de/links/links-redensarten.php>

403. Wortschatz Universität Leipzig. – URL: <http://wortschatz.uni-leipzig.de>

СПИСОК ТЕКСТОВИХ ДЖЕРЕЛ

404. Акунин Б. Азазель : [роман]. М., 2006. 114 с.

405. Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів : [роман]. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 251 с.

406. Багрянний І. Тигрлови : Роман та оповідання / Післямова М. Г. Жулинського; Упоряд. О. С. Гаврильченка та А. П. Коваленка. К. : «Молодь», 1991. С. 4–234.

407. Булгаков М. А. Мастер и Маргарита. Собрание сочинений в 10 томах. Том 9. М. : Голос, 1999. С. 156–523.
408. Винниченко В. К. Записки Кирпатого Мефістофеля. Х.-К., 1930. С. 1–293. – URL: http://shron2.chtyvo.org.ua/Vynnychenko/Zapysky_Kyrpatoho_Mefistofelia_vyd_1930.pdf
409. Грінченко Б. Д. Під тихими вербами. Твори : В 2 т. Т. 2. Повісті. Драматичні твори. К. Наукова думка, 1991. С. 139–299.
410. Ильф И., Петров Е. Собрание сочинений в 5 томах. Том 1. Двенадцать стульев. М., 1961. С. 27–385.
411. Нестайко В. З. Тореадори з Васюківки: Трилогія про пригоди двох друзів. 7-ме вид. К. : Веселка; Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. 371 с.
412. Нечуй-Левицький І. С. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський : істор. романи / упор., передмова Р. С. Міщука. К., 1996. С. 314–495 с.
413. Полевой Б. Повесть о настоящем человеке. К. : Радянська школа, 1983. 272 с.
414. Шмелев И. С. Собрание сочинений : В 5 т. Т. 3. Няня из Москвы : [роман]. М. : Русская книга, 1998. С. 11–191.
415. Шукшин В. М. Собрание сочинений : В 6 т. Т. 2. Рассказы 1960-х годов. М. : Молодая гвардия, 1992. 148 с.
416. Böll H. Die verlorene Ehre der Katharina Blum oder : Wie Gewalt entstehen und wohin sie führen kann. Köln : Kiepenheuer & Witsch Verlag, 1975. 144 S.
417. Brussig T. Am kürzeren Ende der Sonnenallee. Berlin: Volk und Welt Verlag. 1999. 156 S.
418. Fallada H. Kleiner Mann was nun? [Roman]. Hamburg, Blüchert Verlag, 1958. 412 S.
419. Fowles J. The Collector. London : Pan, 1986. 283 p.
420. Hemingway E. A Farewell to Arms. Cliff Notes Inc, Lincoln, NE, U.S.A., 1990. 267 p.
421. Jerome K. Jerome Three Men in a Boat (To say nothing of the Dog). К. : Знання, 2015. 197 с.

422. Kerouac J. *On the Road : the original Scroll*. [edited by Howard Cunnell ; introduction by Howard Cunnell, Joshua Kupetz, George Mouratidis, and Penny Vlagopoulos]. New York : Viking, 2007. P. 107–400.

423. Priest Ch. *The Prestige*. New York : Tor Books. 2005. P. 1–204.

424. Remarque E. M. *Im Westen nict Neues*. Berlin und Weimar. Aufbau Verlag, 1989. 204 S.

425. Salinger J. D. *The Catcher in the Rye*. New York, Boston, London : Little, Brown and Company, 1991. 194 p.

426. Schlink B. *Der Vorleser*. Zürich, Diogenes Taschenbuch Verlag, 1997. 206 S.

427. Süskind P. *Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders*. Zürich, Diogenes Verlag, 1996. 217 S.

428. Süskind P. *Der Kontrabaß*. Zürich, Diogenes Verlag, 1984. 45 S. – URL: http://gen.lib.rus.ec/foreignfiction/index.php?s=Süskind&f_lang=8&f_columns=0&f_ext=4

429. Süskind P. *Die Taube*. Zürich, Diogenes Verlag, 1987. 71 S. – URL: http://gen.lib.rus.ec/foreignfiction/index.php?s=Süskind&f_lang=8&f_columns=0&f_ext=4

ДОДАТКИ

Чисельність фразеосемантичних груп на позначення інтенсивності дії

№ з/п	Мови ФСГ	Англійська		Німецька		Російська		Українська	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1	ФО на позначення інтенсивності інтелектуальної і перцептивної діяльності	36	9,6	29	9	45	14,3	49	12,8
2	ФО на позначення інтенсивності фізичної дії	47	12,5	57	17,7	51	16,2	69	18,1
3	ФО на позначення інтенсивного виконання трудової (соціальної та ін.) діяльності	122	32,5	77	23,9	88	28	105	27,5
4	ФО на позначення інтенсивності руху	94	25,1	63	19,6	66	21	80	21
5	ФО на позначення інтенсивності мовлення та звучання	58	15,5	88	27,3	59	18,9	74	19,3
6	ФО на позначення інтенсивності фізіологічної діяльності	18	4,8	8	2,5	5	1,6	5	1,3
Усього		375	100	322	100	314	100	382	100

**Чисельність фразеосемантичних груп на позначення
інтенсивності стану**

№ з/п	Мови ФСГ	Англійська		Німецька		Російська		Українська	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1	ФО на позначення інтенсивності позитивного психо- емоційного стану	70	19,8	64	17,5	41	14,8	37	9
2	ФО на позначення інтенсивності негативного психо- емоційного стану	223	63,2	210	57,5	182	56,9	268	65,1
3	ФО на позначення інтенсивності фізіологічного стану	54	15,3	86	23,6	95	29,7	105	25,5
4	ФО на позначення інтенсивності перебігу (вияву) природних явищ	6	1,7	5	1,4	2	0,6	2	0,4
Усього		353	100	365	100	320	100	412	100

Чисельність фразеосемантичних підгруп на позначення інтенсивності дії

№ з/п	Мови ФСПП	Англійська		Німецька		Російська		Українська	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
I	ФО на позначення інтенсивного виконання трудової (соціальної та ін.) діяльності	122	100	77	100	88	100	105	100
1	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже інтенсивно (важко, багато) виконує певні дії (фізичну працю) з позитивним (висока якість виконаної роботи) або негативним (втома, хвороба) для себе результатом</i> »	86	70,5	51	66,2	55	62,5	64	61
2	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже багато працює (виконує певні дії) для досягнення / здійснення чого-небудь</i> »	22	18	8	10,4	22	25	18	17,1
3	ФО з ФТ « <i>X (істота) без жодних зусиль (дуже повільно / легко) виконує фізичну працю / зовсім нічого не робить (для здійснення чого-небудь)</i> »	5	4,1	6	7,8	4	4,6	4	3,8
4	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже важко / інтенсивно починає виконувати фізичну працю</i> »	5	4,1	6	7,8	1	1,1	1	1
5	ФО з ФТ « <i>X (істота) казує Y (одну / декілька істот) дуже багато (важко, інтенсивно) працювати, що може призводити до виснаження</i> »	3	2,5	4	5,2	5	5,7	10	9,5
6	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже інтенсивно / із запалом танцює</i> »	1	0,8	2	2,6	1	1,1	8	7,6

Продовження додатка В

№ з/п	Мови ФСПП	Англійська		Німецька		Російська		Українська	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
II	ФО на позначення інтенсивності руху	94	100	63	100	66	100	80	100
1	ФО з ФТ « <i>X (істота), самостійно або за допомогою транспортного засобу, рухається / переміщується з дуже великою швидкістю, докладаючи великих зусиль, що може призводити до негативних наслідків (втоми, виснаження, руйнування транспортного засобу та ін.)</i> »	57	60,6	30	47,6	35	53	48	60
2	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже повільно рухається / Р (події, явища) відбуваються дуже повільно</i> »	1	1,1	2	3,2	3	4,6	4	5
3	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже швидко втікає (рятується) з Лос. (певного місця) або від Сіс. (певних обставин) / Соп. (певного стану)</i> »	15	16	12	19,1	15	22,7	16	20
4	ФО з ФТ « <i>Р (обставини, події, стани, дії, думки, новини) дуже швидко змінюються / відбуваються / розповсюджуються</i> »	21	22,3	19	30,1	13	19,7	12	15
III	ФО на позначення інтенсивності мовлення та звучання	58	100	88	100	59	100	74	100
1	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже сильно (багато) критикує / ганьбить / лає та ін. Y (істоту / неістоту)</i> »	28	48,3	46	52,3	29	49,1	29	39,2
2	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже сильно (багато) хвалить Y (істоту / неістоту)</i> »	3	5,2	9	10,2	3	5,1	4	5,4
3	ФО з ФТ « <i>X (істота / неістота) дуже сильно (голосно, гучно) видає різні звуки</i> »	12	20,7	19	21,6	19	32,2	29	39,2
4	ФО з ФТ « <i>X (істота) безперервно або дуже багато говорить</i> »	15	25,8	14	15,9	8	13,6	12	16,2

Продовження додатка В

№ з/п	Мови ФСПП	Англійська		Німецька		Російська		Українська	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
IV	ФО на позначення інтенсивності фізичної дії	47	100	57	100	51	100	69	100
1	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже сильно (нещадно) б'є/ударяє Y (істоту) до негативного для Y результату (появи синців, травм, ушкоджень і т.ін.)</i> »	37	78,7	47	82,5	37	72,5	54	78,3
2	ФО з ФТ « <i>X (істота / неістота) нещадно / жорстоко вбиває або повністю руйнує / знищує Y (істоту / неістоту)</i> »	10	21,3	10	17,5	14	27,5	15	21,7
V	ФО на позначення інтенсивності інтелектуальної і перцептивної діяльності	36	100	29	100	45	100	49	100
1	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже напружено дивиться / спостерігає за Y (істотою / неістотою)</i> »	10	27,8	12	41,4	15	33,3	13	26,5
2	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже напружено слухає Y (істоту / неістоту) / прислухається до навколишнього середовища</i> »	6	16,7	7	24,1	9	20	6	12,2
3	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже напружено роздумує над чимось / думає про Y (істоту / неістоту) або P (подію, ситуацію)</i> »	9	25	3	10,4	7	15,6	11	22,4
4	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже сильно хоче виконати певну дію V (їсти, пити, працювати, битися та ін.)</i> »	11	30,5	7	24,1	14	31,1	19	38,9
VI	ФО на позначення інтенсивності фізіологічної діяльності	18	100	8	100	5	100	5	100
1	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже багато (жадібно) / мало їсть, п'є / та ін.</i> »	11	61,1	6	75	5	100	4	80
2	ФО з ФТ « <i>Фізіологічні процеси функціонування організму X (істоти) мають дуже активний (бурхливий) вияв</i> »	7	38,9	2	25	–		1	20

Чисельність фразеосемантичних підгруп на позначення інтенсивності стану

№ з/п	ФСПП	Мови		Англійська		Німецька		Російська		Українська	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%		
I	ФО на позначення інтенсивності позитивного психо-емоційного стану	70	100	64	100	41	100	37	100		
1	ФО з ФТ « <i>X (істота) перебуває в надзвичайно підвищеному стані Cond_{pos.} (радість, щастя, кохання та ін.)</i> »	64	91,4	63	98,4	38	92,7	37	100		
2	ФО з ФТ « <i>X (істота) починає перебувати в надзвичайно підвищеному стані Cond_{pos.}</i> »	2	2,9	-	-	-	-	-	-		
3	ФО з ФТ « <i>X (істота / неістота) певним чином каузує Y (істоту) перебувати в надзвичайно підвищеному стані Cond_{pos.} (радість, захоплення та ін.)</i> »	4	5,7	1	1,6	3	7,3	-	-		
II	ФО на позначення інтенсивності негативного психо-емоційного стану	223	100	210	100	182	100	268	100		
1	ФО з ФТ « <i>X (істота) перебуває в надзвичайно підвищеному стані Cond_{neg.} (гнів, злість, страх, тривога та ін.)</i> »	143	64,1	156	74,3	142	78	207	77,2		
2	ФО з ФТ « <i>X (істота) починає перебувати в надзвичайно підвищеному стані Cond_{neg.} (гнів, печаль, роздратованість та ін.)</i> »	29	13	19	9	5	2,8	5	1,8		
3	ФО з ФТ « <i>X (істота / неістота) певним чином каузує Y (істоту) перебувати в надзвичайно підвищеному стані Cond_{neg.} (страх, схвильованість, гнів та ін.)</i> »	51	22,9	35	16,7	35	19,2	56	21		

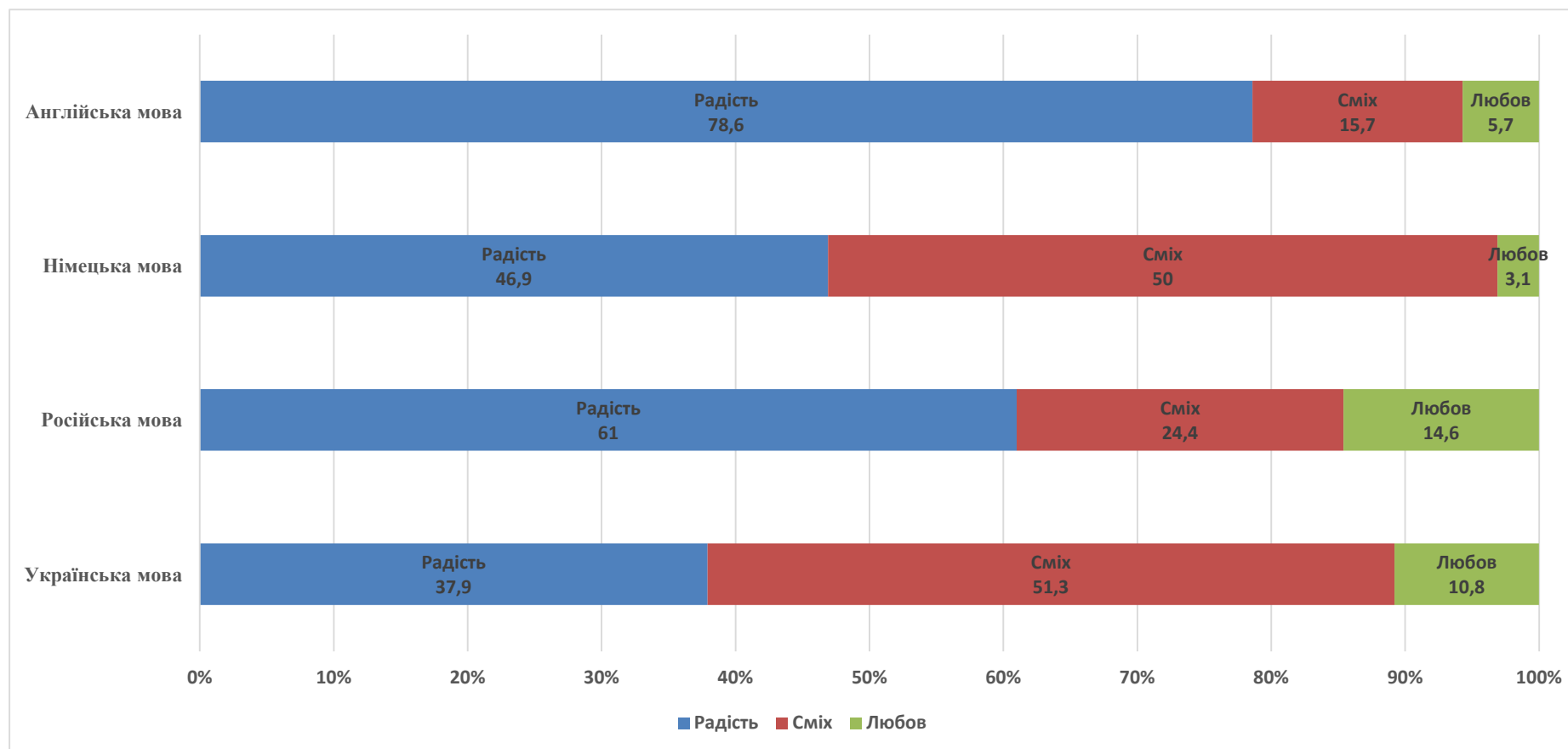
Продовження додатка Г

№ з/п	Мови ФСПП	Англійська		Німецька		Російська		Українська	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
III	ФО на позначення інтенсивності фізіологічного стану	54	100	86	100	95	100	105	100
1	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже міцно спить / ледь дрімає</i> »	5	9,3	5	5,8	4	4,2	7	6,7
2	ФО з ФТ « <i>X (істота) дуже голодний / п'яний / втомлений / виснажений / хворий та ін.</i> »	48	88,9	77	89,5	80	84,2	90	85,7
3	ФО з ФТ « <i>ФТ «X (істота / неістота) казує у Y (істоти) виникнення критичного стану $Cond_{phys.}$ (втомлю)</i> »	1	1,8	4	4,7	11	11,6	8	7,6
VI	ФО на позначення інтенсивного перебігу (вияву) природних явищ	6	100	5	100	2	100	2	100

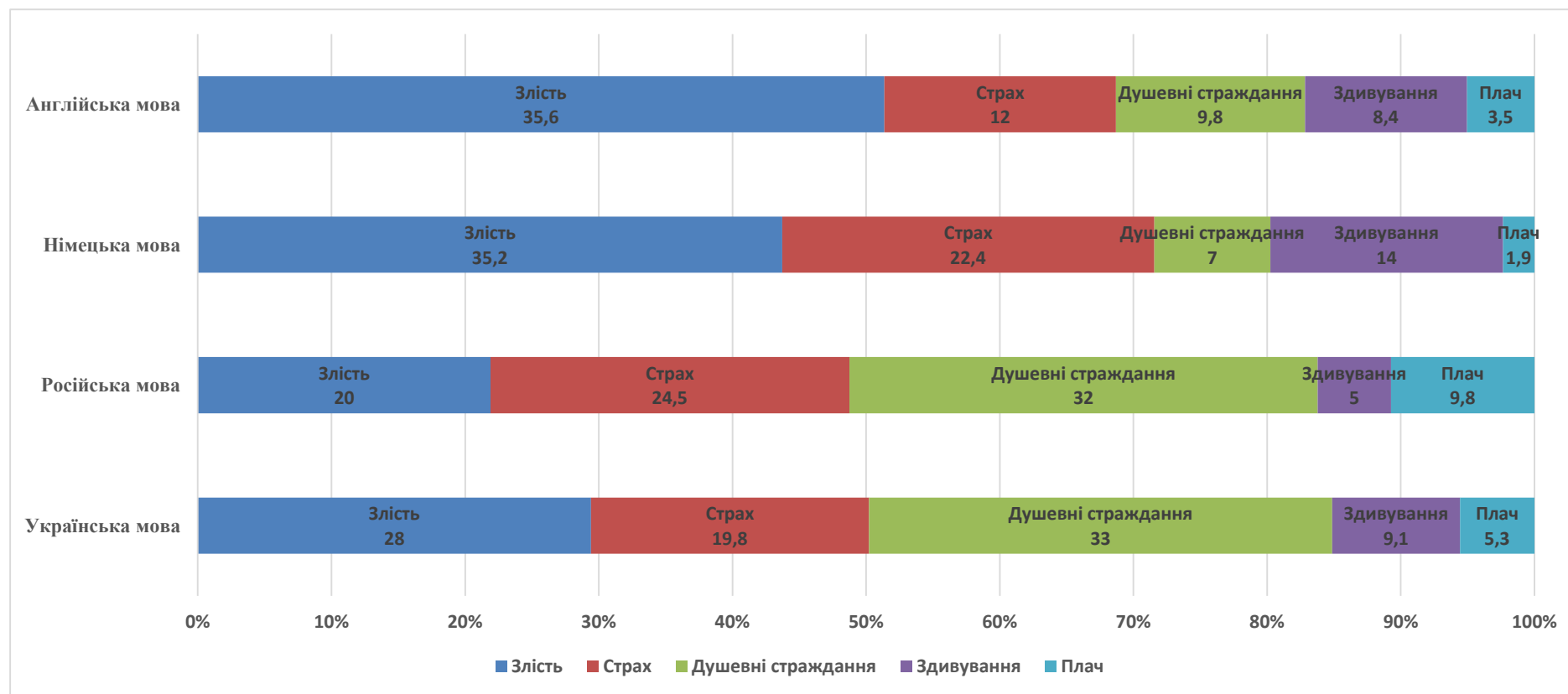
**Продуктивність засобів вираження
експліцитної інтенсивності у фразеологізмах
англійської, німецької, російської та української мов**

	Мовні засоби	Англ. мова	Нім. мова	Рос. мова	Укр. мова	Усьо- го
I	<i>Морфемні засоби</i>					
1)	словотворчі елементи	54	51	51	53	209
II	<i>Лексико-граматичні засоби</i>					
1)	рефлексивні дієслова	7	53	21	21	102
2)	дієслова деструкції	40	48	76	88	252
3)	прикметник в ролі атрибута із підсилювальним значенням	7	8	3	2	20
4)	прислівник із підсилювальним значенням	8	5	6	4	23
5)	прийменниково-іменникові конструкції	18	10	36	31	95
6)	займенники	13	8	24	18	63
7)	частки із підсилювальним значенням		6	15	78	99
8)	числівники	15	27	23	25	90
II I	<i>Синтаксичні засоби</i>					
1)	порівняльні конструкції	118	61	40	97	316
2)	лексичний повтор			9	6	15
I V	<i>Стилістичні засоби</i>					
1)	знижена лексика	9	15	18	16	58
	Усього	289	292	322	439	1342

Високочастотні позитивні емоції, що мають інтенсивне вираження у складі ФО на позначення психо-емоційного стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах

Високочастотні негативні емоції, що мають інтенсивне вираження у складі ФО на позначення психо-емоційного стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах

Додаток 3

**Частотність вживання фразеологізмів на позначення інтенсивної дії
у художніх творах**

№ з/п	Мови ФСГ	Англійська		Німецька		Російська		Українська	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1	ФО на позначення інтенсивності інтелектуальної і перцептивної діяльності	10	2,7	7	2,2	15	4,8	14	3,7
2	ФО на позначення інтенсивності фізичної дії	5	1,3	4	1,2	3	1	22	5,7
3	ФО на позначення інтенсивного виконання трудової (соціальної та ін.) діяльності	8	2,1	10	3,1	20	6,4	14	3,7
4	ФО на позначення інтенсивності руху	10	2,7	8	2,5	25	8	23	6
5	ФО на позначення інтенсивності мовлення та звучання	2	0,5	5	1,6	14	4,5	20	5,2
6	ФО на позначення інтенсивності фізіологічної діяльності	1	0,3	1	0,3	-	-	1	0,3
Усього		36	9,6	35	10,9	77	24,5	94	24,6

Додаток И

**Частотність вживання фразеологізмів на позначення інтенсивного стану
у художніх творах**

№ з/п	Мови ФСГ	Англійська		Німецька		Російська		Українська	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1	ФО на позначення інтенсивності позитивного психо-емоційного стану	7	2	9	2,5	22	6,8	10	2,4
2	ФО на позначення інтенсивності негативного психо-емоційного стану	17	4,8	19	5,2	101	31,6	79	19,1
3	ФО на позначення інтенсивності фізіологічного стану	9	2,5	5	1,3	22	6,8	16	3,8
4	ФО на позначення інтенсивності перебігу (вияву) природних явищ	2	0,6	1	0,3	2	0,6	2	0,5
Усього		35	9,9	34	9,3	147	45,8	107	25,8

Додаток К

Продуктивність метафоричних типів, наявних у ФО на позначення інтенсивної дії та стану

№ з/п	Мови Тип метафори	Англійська		Німецька		Російська		Українська	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1	Деструктивний	189	26	212	31	206	32,5	265	33,5
2	Зооморфний	138	19	108	15,6	90	14,2	127	16
3	Атропоморфний	95	13,1	55	8	57	9	64	8
4	Соматичний	65	9	95	13,8	95	15	131	16,5
5	Артефактний	68	9,3	75	11	61	9,7	79	9,9
6	Природний	48	6,5	24	3,5	27	4,2	35	4,4
7	Колористичний	25	3,4	34	5	9	1,4	12	1,5
8	Культурно зумовлені ФО	47	6,5	43	6,2	37	5,8	34	4,2
9	Залишковий тип	53	7,2	41	5,9	52	8,2	47	6
Загальна кількість ФО		728	100	687	100	634	100	794	100